

HAK-İŞ ULUSLARARASI EMEK VE TOPLUM DERGİSİ
HAK-İŞ International Journal Of Labour And Society

Cilt: 12, Yıl: 12, Sayı: 34
2023/3

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society

Cilt: 12, Yıl: 12, Sayı: 34 / 2023 (3) /ISSN: 2147-3668/E-ISSN:2587-103X

Sahibi / Owner

HAK-İŞ Konfederasyonu Adına

Mahmut Arslan

Genel Başkan

Editör / Editor

Prof. Dr. Cengiz ANIK, *Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*

Akademik Danışman / Academic Advisor

Prof. Dr. Mehmet Karataş, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye*

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Av. Hamdi Abdullah Koçoğlu

Dil Editörü / Language Editor

Oladipo Olaore, *HAK-İŞ Konfederasyonu*

Yayın Türü: Dört Aylık, Ulusal Süreli Yayın

Yayın Dili: Türkçe-İngilizce

Baskı: Semih Ofset Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 40581

Baskı/Yayın Tarihi: Aralık 2023/**Printed in:** December 2023

DergiPark: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/hakisderg/>

Web: www.hakisemekvetoplum.org.tr

Dergi Yönetim Merkezi

HAK-İŞ Konfederasyonu

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere/06680 Ankara

Tel: +90 312 417 80 02 Faks: +90 312 425 05 52

W: www.hakis.org.tr

E-mail: hakis@hakis.org.tr

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, yılda üç sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların tüm hakları dergiye aittir. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, EBSCO, ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi), SOBIAD, İDEALONLINE ve ARASTIRMAX Bilimsel Yayın İndeksi tarafından taranmaktadır.

*

HAK-İŞ International Journal of Labour and Society is a refereed journal which is published three times a year. The responsibility of published articles belongs to the authors. The rights of the published articles belong to the journal. HAK-İŞ International Journal of Labour and Society is searched through EBSCO, ASOS (Akademia Social Sciences Index), SOBIAD IDEALONLINE and ARASTIRMAX.

YAYIN DANIŞMA KURULU

- Abdulkadir Şenkal**, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye
Abdurrahman Kurt, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
Adem Çaylak, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye
Adem Esen, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Adem Sözüer, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Ahmet Sarıtaş, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Alaattin Karaca, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye
Ali Cengiz Köseoğlu, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Ali Kerem İngeç, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Ali Şafak, Polis Akademisi, Ankara, Türkiye
Aşkın Keşer, Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
Banu Uçkan Hekimler, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Bronisław Sitek, Varşova SWPS Sosyal Bilimler Üniversitesi, Varşova, Polonya
Bilal Kemikli, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
Bünyamin Bacak, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye
Cavit Demiral, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye
Celil Ünal, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye
Ekrem Erdem, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye
Elvettin Akman, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye
Erdinç Yazıcı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Ergin Ergül, Ankara Medipol Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Ergün Yıldırım, Sebhattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Ertuğrul Karakaya, Ankara Yıldırım Beyazıt, Ankara, Türkiye
Fatma Seniha Nühket Hotar, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Gonca Bayraktar Durgun, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Ieva Deviatnikovaitė, Mykolas Romeris Üniversitesi, Vilnius, Litvanya
Iwona Barbara Florek, Euroregional Ekonomi Üniversitesi, Józefów, Polonya
İbrahim Aydınlı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye
İdiris Demirel, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı, Türkiye
Jakub Szczerbowski, Varşova SWPS Sosyal Bilimler Üniversitesi, Varşova, Polonya
Jana Volochova, Kosice Pavol Jozef Safarik Üniversitesi, Koşice, Slovak Republic
Jolanta Bieliauskaitė, Avrupa Beşeri Bilimler Üniversitesi, Vilnius, Lithuania
Kamil Güngör, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, Türkiye
Konuralp Koz, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Kürşat Tutar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Levent Şahin, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Lucia Rozova, Kösice Pavol Jozef Safarik Üniversitesi, Koşice, Slovakia Republic
Maciej Rzewuski, Olsztyn Warmia ve Mazury Üniversitesi, Olsztyn, Polonya
Magdalena Rzewuska, Olsztyn Warmia ve Mazury Üniversitesi, Olsztyn, Polonya
Magdalena Sitek, Euroregional Ekonomi Üniversitesi, Józefów, Polonya
Mehmet Karataş, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye
Mehmet Mithat Üner, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Mete Gündoğan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Murat Ali Yülek, Ostim Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Musa Kazım Arıcan, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Mustafa Aykaç, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Mustafa Öztürk, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye
Mustafa Yıldırım, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Naci Bostancı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Natalija Valavičienė, Avrupa Beşeri Bilimler Üniversitesi, Vilnius, Lithuania
Necmi İlhan, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Nergis Dama, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Paweł Sitek, Warszawa Ekonomi ve İnsan Bilimleri Üniversitesi, Warszawa, Polonya
Oğuz Göksu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Ramazan Yelken, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Salih Torun, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Sebastian Bentkowski, Olsztyn Warmia ve Mazury Üniversitesi, Olsztyn, Polonya
Süleyman Kızıltoprak, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, Türkiye
Şenol Durgun, Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Şükrü Karatepe, Cumhurbaşkanlığı, Ankara, Türkiye
Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Yalçın Çetinkaya, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Yavuz Atar, Cumhurbaşkanlığı, Ankara, Türkiye
Yılmaz Yeşil, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Yunus Taş, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye
Yücel Uyanık, Hacı Bayram Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Zeynep Karahan Uslu, Çankaya Üniversitesi, Ankara, Türkiye

YAYIN İLKELERİ

- Çalışma hayatının önemli kurumlarından biri olan **HAK-İŞ Konfederasyonu** tarafından yayımlanan **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, gelen makalelerin herşeyden önce bilimsel yeterlilik kriterlerine uygun hazırlanmış olup olmadığına bakar.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** aynı zamanda, hazırlanan makalelerde çalışma hayatı alanında faaliyet yürüten kurumlara ilişkin görüşlerin objektif olarak yansıtılmasına büyük önem vermektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, disiplinlerarası bir yaklaşımla çalışma hayatı, toplum, siyaset, ekonomi ve sosyal politika kavramlarını merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi **dört aylık** olmak üzere yılda üç (3) kez yayımlanır.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nin yayım dili Türkçe'dir. Bununla birlikte, yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.
- Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgarî 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

329 • Takdim / Preface

331 • Editörden / Editorial

335 • Mustafa Yıldırım

Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ve Vergi Kaybı (2005-2023)

The size of Shadow Economy and Tax Evasion in Turkey (2005-2023)

352 • Özge Korkmaz

**Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: 2007-2023 Dönemi
Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama**

*Determination of the Factors Affecting the Inflation Rate: An Application for the
Turkish Economy in the Period of 2007-2023*

379 • Büşra Soydemir, Osman Kürşat Acar

**“Aganta Burina Burinata” İsimli Romanın Çalışma İlişkileri Açısından
Değerlendirilmesi**

*Evaluation of the Novel Named as “Aganta Burina Burinata” in Terms of Labor
Relations*

406 • Sadık Badak, İrfan Önal

**Yönetim ve Karar Süreçlerinde “Tasarım Teorisi”, Simon ve Topalian
Metotları Üzerinde Bir İnceleme**

*A Study on “Design Theory”, Simon And Topalian Methods in Management
and Decision*

427 • Erman Işık, Emel Poyraz

**Algı Yönetimi Bağlamında Sosyal Medya: Terörizmle Mücadelede
Türkiye Örneği**

*Perception Management In The Context Of Social Media: Case Of Turkey
In Counter-Terrorism*

452 • Hikmet Eren Tekkökoğlu

Postmodernizm ve Hakikat-Sonrası Siyaset

Postmodernism and Post-Truth Politics

TAKDİM

Hak İş Konfederasyonu'nun bilimsel faaliyetlerinden birisi olan Uluslararası EMEK ve TOPLUM Dergisinin 2023 yılı üçüncü sayısını okurlarımızla buluşturduk. Hak İş Konfederasyonu, işçi kuruluşu sıfatıyla sendikal, sivil toplum örgütü sıfatıyla ekonomik, siyasal ve sosyal faaliyetler yürütmekte; bilimsel bir kurum sıfatıyla da sosyal bilim alanına akademik katkı sağlamaktadır.

Hak İş Konfederasyonu, akademik camianın eserlerini takdir ve taltif etmek, akademisyenlerimizin eserlerini kamuoyuna sunmak suretiyle bilimsel faaliyetlerini aralıksız sürdürmektedir. Kurumsallaşmış, alanda yerleşik hale gelmiş; aranan, atıf yapılan, referans olarak kullanılan Uluslararası EMEK VE TOPLUM Dergisi endüstriyel ilişkiler başta olmak üzere, sosyal bilim alanındaki disiplinlerin başucu ve başvuru kaynağı olma niteliğini kazanmıştır. Uluslararası EMEK ve TOPLUM Dergisi, akademik camianın eserlerini görünür hale getirmekte ve okurlarıyla buluşturmaktadır.

Uluslararası EMEK VE TOPLUM Dergisi vesilesiyle akademisyenlerimizin eserlerine belirli bir ödeme yapılmasının da bugünün piyasa koşullarında kayda değer olduğunu düşünüyoruz. Emegin her türden sömürsünün karşısına dağ gibi dikilen Hak İş Konfederasyonu, bu konuda da kendisini yükümlü saymakta ve akademik emegin hakkının ödenmesi konusunda fiilen görev ve yükümlülük üstlenmektedir.

Hak İş Konfederasyonu olarak; entelektüel ve edebi bilgi üretilmesinin yanı sıra akademik bilgi üretilmesi hususundaki hassasiyetimizin çok önemli bir diğer nedeni daha bulunmaktadır.

Çağımız, enformasyon savaşlarının kıyasıya yaşandığı bir dönemden geçmektedir. Parası ve maddi gücü olan kişi, işletme ve ülkelerin yaklaşık 500 yıldır sınırsız ve şuursuzca hâkimiyet kurduğu sır değildir. İnsanlık tarihi boyunca kan ve kin kusan savaşlar hep olmuştur. Ateşli silahlarla tesis edilen insanlığın ensesindeki boyunduruktan bugün de vaz geçilmiş değildir. Hatta bu boyunduruk günümüzde çirkin ve pis bir endüstriyel piyasa haline gelmiştir.

Bütün bu sömürü, istila, işgal ve zulümlerin geçmiş dönemlere göre bugünkü farkı dezenformasyondur. Dezenformasyon günümüzde; faydasızı faydalı faydalıyı faydasız, doğruyu eğri eğriyi doğru, haksızı haklı haklıyı haksız, kötüyü iyi iyiyi kötü, hayırsızı hayırlı hayırlıyı hayırsız gösterme operasyonlarının adı haline gelmiştir. Bütün dünyanın gözleri önündeki çocuk ve kadın katli-

amları, masumlara yönelik cinayetler; dezenformasyon teknolojilerinin bin bir türlü kullanım teknikleri aracılığı ile meşru hale getirilmektedir. Tüylar ürperici katliamlar ve cinayetler; dizi filimler - sinema filimleri gibi, oyun - eğlence gibi küresel düzeyde insanlara izlettirilmektedir. Dezenformasyon, insanlığın ruhunu emmekte ve onları içi boşalmış et yığınlarına dönüştürmektedir.

Hak İş Konfederasyonu Genel kurul kararıyla ölkemizin, bölgemizin ve küremizin mazlum, muhtaç ve mağdurlarına borcu olduğunu ilan etmiş bir işçi kuruluşudur. Hak İş, dünyanın neresinde olursu olsun haksızlığa uğrayan insanların yanında yer almayı, mazlumun safında zalimin karşısına dimdik dikilmeyi kendisine vazife kabul etmekte, mağdur bırakılan ihtiyaç sahibine borcumuzu ödemek için "muzlumun dini sorulmaz" düsturuyla hareket etmektedir. Bu ilkeli duruşumuza akademik camianın vereceği destekten, bize sağlayacağı katkılardan kuşku duymuyoruz. Uluslararası EMEK VE TOPLUM Dergisi'ni, bu umudumuza vesile kılmayı arzu ediyoruz.

Hak İş Konfederasyonu olarak, melun ve menfur bu tarz dezenformasyonla mücadeleyi, emeğin hakkını alma mücadelesi kadar önemli buluyoruz. EMEĞİN EVRENSEL GÜCÜ HAK İŞ KONFEDERASYONU, organize ettiği platformlarda üyelerini ve çalışan kesimi enforme etme fırsatını ziyadesiyle değerlendirilmektedir. Kamuoyuna yönelik faaliyetlerimizle ölkemizin, bölgemizin ve küremizin sorunlarını vukufiyetle her mahfilde dile getiriyoruz. Zalimin zulmünü aleni ve gür bir sesle haykırmaktan asla imtina etmiyoruz.

Bilimsel çalışmalarımızı da dezenformasyonla mücadelemizin bir unsuru olarak görüyoruz. Bilgi kirliliğinin pek çok alan gibi akademik alanda da yaygınlaştığının farkındayız. Bu kirlilikten bilimsel alanların arındırılmasına katkı sağlamaya çalışıyoruz.

Uluslararası EMEK VE TOPLUM Dergisi; akademik eserlerin üretildiği ve tüketildiği, akademik emeklerin takdir gördüğü ve maddi olarak akademik emeklerin değerlendirildiği platform olmaya devam edecektir. Akademik camia açısından bu platformu etkin bir enformasyon alanı olarak kabul ediyoruz. İlim ve fikir erbabı camianın en yoğun düzeyde yararlandığı enformasyon kaynağı olmayı arzu ediyoruz.

Bu niyet ve hevesle, emeği geçen arkadaşlarımıza başarılarının devamını diler, yazılarıyla katkı sağlayan akademisyenlerimizi tebrik eder, çalışmalarımızın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

Mahmut Arslan
Genel Başkan

EDİTÖRDEN

Uluslararası EMEK VE TOPLUM Dergisi'nin 2023 yılına ilişkin son sayısı olan üçüncüsünü, daha kapsamlı bir muhteva ile okurlarımıza sunuyoruz. Akademisyenlerin eserleri, editör ve yayın kurulu tarafından titizlikle ön incelemeden geçirildi ve kör hakemler tekniği kullanılarak, alandaki bilim insanlarının incelemelerine tabi tutuldu.

Akademik eserlerin ziyadesiyle ticari emtiaya dönüştüğü, akademik yayıncılığın bilim insanlarından para toplayan endüstriyel bir piyasa haline geldiği ve bu piyasa koşullarında türlü suiistimallerin ayyuka çıktığı günümüzde, nitelikli bilimsel eserler yayınlamanın önemi daha fazla kendini belli etmektedir. Uluslararası EMEK VE TOPLUM Dergisi, akademik kriterlerden ödün vermeden, alanında en nitelikli eserler ortaya koyan akademisyenlerin eserlerini yayınlamayı sürdürmektedir. Özelde endüstriyel ilişkiler ve genelde sosyal bilim alanındaki en yetkin akademisyenler tarafından, akademik kamuoyunun beklentilerine uygun eserler üretilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Emek ve Toplum Dergisi için hususen kaleme alınmış eserleri, bu sayımızda okurlarımızla daha fazla buluşturmaya özen gösterdik.

Vergiler ve kayıt dışı ekonomi konusunda önemli akademik eserler yayınlayan Mustafa Yıldırım, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi için özel olarak "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğü ve Vergi Kaybı (2005-2023)" isimli makale hazırladı. Makalede öncelikle kayıt dışı ekonominin sınıflandırılması, hesaplanma yöntemleri ve vergi kaybı arasındaki ilişkilerin kavramsal incelemesi yapılmaktadır. 71 adet dönemi kapsayan, Türkiye'deki 2005 ile 2023 arasındaki çeyrek dönemli veriler üzerinden kayıt dışı hacmi ve trendi, ARDL modeli ile tahmin edilmektedir. Model yardımıyla elde edilen bulgulardan, kamu ekonomisi açısından çok önemli düzeyde vergi kaybına neden olan kayıt dışı ekonominin boyutları ortaya konulmaktadır.

Vergi denetiminin kayıt dışılığı önlemesi üzerine 405 adet vergi müfettişi ile yapılan bir anket çalışmasına da değinilen makalede, vergi yükünün fazla olmasının, vergi cezalarının caydırıcılığının düşük kalmasının ve vergi aflarının sıklığının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü etkileyen en önemli faktörler olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de 2022 yılında vergi mükelleflerinin %2,26'sının denetlenebilmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin hacminin tahmin edilmesi ve vergi kayıplarının önlenmesi için vergi denetimlerinin artırılması gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonominin hacmini belirleme modeliyle gerçekleştirilen çalışmaya göre, 2006 ile 2023 yılları arasındaki 71 dönemlik çeyrek dönemlerde milli gelire oranla %16 ile %68 arasındaki büyüklüklerde değişen kayıt dışılık tahmin edilmiştir. 2015 yılından sonraki dönemlerde azalış trendine giren kayıt dışı ekonomi 2023 yılında %16 seviyesinde tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin boyutlarına göre % 3 ile %11 arasında değişen vergi kaybı söz konusudur. Ekonomideki vergi kaybının miktarı, Türkiye'nin 2022 yılındaki savunma, eğitim ve sağlık harcamalarından büyüktür. Bu sonuç göstermektedir ki, Türkiye'deki kayıt dışılığın önlenmesi kayıtlı vergi mükellefleri için ekonomik refahı ciddi boyutlarda etkilemektedir. Vergi kaybının giderilmesi ve kayıt dışılığın önlenmesi, yazara göre; ekonomideki hesap verilebilirliğin gelişmesini, milli gelir hesaplarının ölçümlerinin doğruluğunun sağlanmasını ve verginin tabana yayılarak kişisel vergi yükünün hafifletilmesini sağlayacaktır.

Enflasyonu etkileyen faktörlerle ilgili değerli eserler üreten Özge Korkmaz, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi için özel olarak "Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: 2007-2023 Dönemi Türkiye Ekonomisi için Bir Uygulama" isimli makale hazırladı. Son yıllarda enflasyonun nedenleriyle ilgili akademik çalışmaların yoğunlaştığını belirten Korkmaz, makalesinde; 2013 yılından bu yana enflasyonun bağımsız değişkenleri ve bu faktörlerin enflasyonla ilişkilendirilmesi sonucunda elde edilen bulguların literatür özetini sunduktan sonra, 2007:01 - 2023:02 dönemleri itibarıyla, (1)GSYİH artış oranı, (2)para arzı, (3)reel döviz kuru, (4) Yurt içi kredi hacmi, (5)mevduat faiz oranı, (6)işsizlik oranı, (7)tüketici güven endeksi, (8)sanayi üretim endeksi, (9)imalat sanayi kapasite kullanım oranlarını, regresyon analizi aracılığı ile, TÜFE ile ÜFE oranlarıyla analiz etmektedir. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik nedenlerin yanı sıra enflasyondaki psikolojik etkenler öne çıkmaktadır. Örneğin, dört dönem önceki para arzı, altı dönem ve sekiz dönem önceki tüketici güven endeksi, enflasyon oranını pozitif yönde etkilerken, yedi dönem önceki tüketici güven endeksi negatif yönde etkilemektedir. İki dönem önceki ve altı dönem önceki mevduat faiz oranı, enflasyon oranını azaltıcı etkide bulunmakta, iki dönem önceki reel döviz kuru ve iki dönem önceki yurtiçi kredi hacmi enflasyon oranını arttırıcı etki yapmaktadır. Son olarak imalat sanayi kapasite kullanım oranının sadece sekiz dönem önceki değerinin enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve bu etkinin negatif yönde olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, enflasyon oranlarının ele alınan değişkenler özelinde zamana karşı duyarlı olduğu, ilgili değişkenlerin cari dönemdeki etkisinin daha önceki dönemlerin etkisi ile karşılaştırıldığında değişiklik gösterdiği gözlenmektedir. Buna göre Korkmaz, enflasyonun konjonktüre endeksli karakterine dikkat çekmekte ve enflasyona ilişkin

politikaların da kısa vadeli ve konjonktürel planlamalara tabi olmasını önermektedir. Yani, çalışanların ücretlerini kısmak ya da çalışanların ücretlerinin vergi ve benzeri mali araçlarla kısıtlanmasının enflasyon oranlarının düşürülmesinde ciddiye alınacak bir etki yaratmayacağı ve sadece, çalışan kesim nezdinde enflasyonun çok daha dayanılmaz boyutlarda hayat pahalılığı olarak hissedileceği gerçeğine makalede vurgu yapılmaktadır.

Büşra Soydemir ve Osman Kürşat Acar tarafından tez olarak birlikte hazırlanan “Aganta Burina Burinata” isimli Romanın Çalışma İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi” isimli makalede, Halikarnas Balıkcısı’ mahlasıyla edebi eserler kaleme alan Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın kaleme aldığı Aganta Burina Burinata isimli eser, endüstriyel ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır. Makale, emek tarihi açısından deniz işçilerine yönelik bir perspektif sunmaya çalışmakta ve deniz işçilerinin çalışma ilişkilerine dair bilgilerin elde edilmesinde edebi eserlerin yardımcı bir kaynak olabileceğine dikkat çekilmektedir. İnceleme konusu olarak ele alınan romanda, zorlu koşullarda çalıştırılan ve emekleri sömürülen deniz işçileri ve bu işçilerin iş kazalarıyla ve ölümle sonuçlanan hikâyelerine ayna tutulduğu ifade edilmektedir. Makalede ayrıca, bireylerin yaşam pratikleri içerisinde, iç dünyalarının yansıtılması açısından romanların etkili bir araç olduğu, iyilik ve kötülük çatışmasının yer aldığı, iyi olarak tasvir edilen emekçi insanların yaşanan her türlü olumsuzluğa rağmen umutlarını kaybetmemeleri, merhametli tavırları ve iyimser olmalarının romanda dramatik bir dille yansıtıldığına yer verilmektedir.

Sadık BADAĞ tarafından kaleme alınan “Yönetim Ve Karar Süreçlerinde ‘Tasarım Teorisi’, Simon Ve Topalian Metotları Üzerinde Bir İnceleme” isimli makalede, işletmelerin karar alma süreçlerindeki “tasarım” modelinin işlevine değinilmektedir. “Kitleleri ilgilendiren kamu kararlarının etkinliği ile toplam faktör verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunacağı” iddiasıyla incelenen makalede, problemi en iyi çözecek karar alma modeli geliştirilmektedir. Buna göre; 1. Problemin belirlenmesi ve bölümlere ayrılması, 2. Bilgilerin toplanması ve empati yapılması, 3. Bulguların ve alternatiflerin değerlendirilmesi, 4. Uygun alternatif üzerinde prototip veya modelleme yapılması, 5. Prototip üzerinde doğan yeni fikirlerin değerlendirilmesi, 6. Sonuçların değerlendirilmesi ve karar verilmesi şeklinde karar verme süreçleri işletildikten sonra problemi çözüme kavuşturan uygulamaya geçilmesi önerilmektedir.

Emel POYRAZ ile Erman IŞIK’ın birlikte hazırladıkları “Algı Yönetimi Bağlamında Sosyal Medya: Terörizmle Mücadelede Türkiye Örneği” isimli doktora tezinden üretilen makalede “terör amaçlı dezenformasyon sorunsallaştırılmaktadır. Terör örgütleri tarafından; propaganda faaliyetleri, eleman temini/semptizan ka-

zanmak ve meşruiyetlerini kanıtlamak başta olmak üzere örgüt içi koordinasyon ve eğitim faaliyetleri gibi birçok alanda Sosyal medya platformlarının, etkin bir biçimde kullanıldığına dikkat çekilen makalede, terörizmle mücadele yöntemlerinden bir tanesi olan medya faaliyetleri kapsamında sosyal medyanın nasıl daha etkin bir araç olarak kullanılabilceğine ve konu hakkında farkındalık yaratılabileceğine dair çözüm önerileri sunulmaktadır.

Hikmet Eren TEKKÖKOĞLU tarafından yazılan “Postmodernizm Ve Hakikat-Sonrası Siyaset” isimli makalede, “modernizmin eleştirisini yapanlarla postmodern özgürlükleri savunanların bakış açılarını birleştiren bir perspektif” sunulmaya çalışılmaktadır. Hakikatin, toplumun sosyal yapılarında inşa edilen ve iktidar ilişkileri tarafından şekillendirilen bir algı olduğu iddiası dile getirilmekte ve değişkenliğine vurgu yapılmaktadır. Bilgi ile iktidarın ve bu algıyı yönlendirmek suretiyle toplumsal kontrol temin ettiğine değinilmektedir.

Uluslararası EMEK VE TOPLUM dergisinin müteakip sayılarında taranmakta olduğumuz ulusal ve uluslararası endeks ağını genişletmeyi hedefliyoruz. Endüstriyel ilişkiler başta olmak üzere sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlara en etkili çözüm yollarının önerildiği, mevcut sorunlara kalıcı çözüm modellerinin geliştirildiği bir yayın organı olma işlevini üstlenmeyi amaçlıyoruz. Bu amaca uygun olarak da akademisyenlerimizle daha sıkı bağlantılar kurmaya ve bu ilişkilerimizi kurumlaştırmaya çalışıyoruz. Uluslararası EMEK VE TOPLUM dergisinin bu sayısını takdirlerinize sunmaktan dolayı duyduğumuz memnuniyetin altını çizerek, değerli yazarlarımıza ve emeği geçen yayın ekibimize huzurlarınızda teşekkürlerimi arz ederim.

Prof. Dr. Cengiz Anık
Editör

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BÜYÜKLÜĞÜ VE VERGİ KAYBI (2005-2023)

Mustafa Yıldırım¹

ORCID: 0000-0002-1450-781X.

Öz

Bu makalenin amacı, Türkiye'de kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmek ve vergi kaybını ortaya koymaktır. Tanzi(1980,1983) tarafından kullanılan para talebi modeli üzerinden yapılan analizlerde kullanılan model üzerinden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiştir. Türkiye'deki 2005 ile 2023 arasındaki çeyrek dönemli veriler üzerinden kayıt dışı hacmi ve trendi ARDL modeli ile tahmin edilmiştir. Model yardımıyla elde edilen bulgulardan kayıt dışı ekonominin boyutları ortaya konulmuştur. Tahmin edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne göre muhtemel vergi kaybı tahmini yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, 2006 ile 2023 yılları arasındaki 71 dönemlik çeyrek dönemlerde milli gelire oranla %16 ile %68 arasındaki büyüklüklerde değişen kayıt dışılık tahmin edilmiştir. 2015 yılından sonraki dönemlerde azalış trendine giren kayıt dışı ekonomi 2023 yılında %16 seviyesinde tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin boyutlarına göre, %3 ile %11 arasında değişen vergi kaybı söz konusudur. Elde edilen bulgular Türkiye üzerine yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarla uyumludur.

Anahtar Kelimeler: *Kayıtdışı ekonomi, vergi kaybı, Türkiye Ekonomisi*

Atf İçin: Yıldırım, M. (2023). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ve Vergi Kaybı (2005-2023). HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Sayı: 34, Cilt: 3, ss. 335-351

1 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ANTALYA,
00 90 242 2281828 mustafayildiran@akdeniz.edu.tr

The Size of Shadow Economy and Tax Evasion in Turkey (2005-2023)

Abstract

The aim of this article is to measure the volume of the shadow economy in Turkey and reveal the tax evasion. In the analyses made on the money demand model used by Tanzi (1980, 1983), the size of the informal economy was estimated through the model used. The unregistered volume and trend in Turkey were estimated with the ARDL model based on quarterly data between 2005 and 2023. The dimensions of the informal economy were revealed from the findings obtained with the help of the model. Possible tax loss was estimated based on the estimated size of the unregistered economy. According to findings, informality was estimated to vary between 16% and 68% compared to national income in 71 quarters between 2006 and 2023. The informal economy, which entered a decreasing trend after 2015, is estimated to be 16% in 2023. There is a tax loss ranging between 3% and 11% as depending on the size of the shadow economy. The findings obtained are compatible with national and international studies on Türkiye.

Keywords: *The shadow economy, Tax evasion, Turkish Economy*

GİRİŞ

Ülkedeki ekonomik faaliyetlerin tamamının kayıtlarının tutulması ve ölçülmesi mümkün değildir. Özellikle ulusal ekonomik faaliyetlerin içerisinde sınıflandırılmayan, vergiden kaçınmanın getirdiği davranışlar ve yasadışı (informel) ekonomik işlemler kayıtlı ekonomide yer almazlar. Dolayısıyla GSMH(Gayri Safi Milli Hasıla) ölçümleri içerisinde belirtilen şekilde kayıt dışı işlemler yer almazlar ve bu işlemlerin oluşturduğu ekonomik büyüklüğe de kayıt dışı ekonomi denilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi ile vergi kaybı arasındaki ilişki kamu ekonomisi literatüründe 1970'li yıllardan bu yana incelenen ve ölçülmeye çalışılan bir konudur. Akademik literatürde kayıt dışı ekonomi kavramı, gri ekonomi, yasadışı ekonomi, kara ekonomi (black economy) ve gölge ekonomi (shadow economy) gibi başlıklarda da incelenmektedir. Kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ülke ekonomilerinde düşük oranlarda hesaplanırken, gelişmemiş ve az gelişmiş ekonomilerde daha büyük orandadır. Schneider ve Enste(2000) tarafından yapılan hesaplamalarda 1990 ile 1993 yılları arasında, gelişen ekonomilerde %25 ile %76 arasındadır. OECD ülkelerinde ise aynı dönemde %8 ile %28 arasında hesaplanmıştır. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genişlemesi de endişe verici bir durumdur. Azgelişmiş, gelişen ve gelişmiş ekonomilerde kayıt dışı ekonomi ile formal ekonomi arasında kaygı verici bağlantılar akademik çalışmaların konusu olmaktadır (Gerxhani, K., 2004). Kayıt dışı ekonominin büyümesi ve vergi kayıplarının artması ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanması açısından da önemlidir. Bu makalenin amacı da Türkiye'de kayıt dışı ekonominin hacminin ve vergi kaybının ortaya konulmasıdır. Literatürde sıklıkla kullanılan yöntemlerden olan Tanzi(1983) tarafından kullanılan para talebi modeli üzerinden yapılan analizler temel alınmıştır. Makalede öncelikle kayıt dışı ekonominin sınıflandırılması, hesaplanma yöntemleri ve vergi kaybı arasındaki ilişkilerin kavramsal incelemesi yapılacaktır. Sonrasında Türkiye'deki 2005 ile 2023 arasındaki çeyrek dönemli veriler üzerinden kayıt dışı hacmi ve trendi ARDL modeli ile tahmin edilecektir. Model yardımıyla elde edilen bulgulardan kayıt dışı ekonominin boyutları ortaya konulacaktır.

1. Kayıt dışı ekonominin tanımı, hacmi ve sınıflandırılması

Kayıt dışı ekonomi TDK'nın İktisat terimleri sözlüğünde, '*resmi kayıtlara girmeyen, yasal belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca normal kurallar çerçevesinde denetlenemeyen, vergi sistemi dışında kalan ve dolayısıyla milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan, diğer bir deyişle ekonominin ülke mevzuatı ve vergi sistemi dışında kalan işlem ve etkinlikleri*' (TDK,

2011;260) olarak tanımlanır. Kayıt dışı ekonomiyi, (1) tamamen yasadışı olan faaliyetlerden oluşan yeraltı ekonomisi; (2) formel ekonomik faaliyetler arasında beyan edilmeyen gelirler ve (3) vergi mevzuatına aykırı olarak kayıtlara girmeyen bölüm olmak üzere üç şekilde gruplandırmak mümkündür (Sarılı, M.A., 2002;32-50) uluslararası literatürde de kayıt dışı ekonomi yasa dışı faaliyetlerden ve yasal faaliyetlerden kaynaklanması yönünden sınıflandırılmıştır. Her iki faaliyetler de parasal ve parasal olmayan faaliyetler olarak sınıflandırılmaktadır (Schneider ve Enste, 2000).

Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin hukuki ve sosyolojik sorunların dışında kamu ekonomisi açısından en önemli sonucu vergi kaybına neden olmasıdır. Kayıt dışı ekonomiye yönelen unsurlardan yasa dışı faaliyetlerin vergi gelirleri içerisinde beyan edilmesi mümkün olmamakla birlikte, yasa dışı faaliyetlerden elde edilen faaliyetlerin sonuçları milli gelir hesaplarının içerisinde yer alabilir. Örneğin Türk vergi sisteminde olduğu gibi yasak fiillerden elde edilen kazançların vergilendirilmesi yasal olarak mümkündür. Yasal faaliyetlerde ise, kayıtlı ekonomi içerisinde yapılan kayıt dışı işlemlerden oluşmaktadır. Özellikle taklit ürünler, bedellerin düşük gösterilmesi, alternatif kayıt yöntemlerini kullanarak muhasebe sisteminin dışındaki işlemler de yasal faaliyetlerden meydana gelen vergi kaçakçılığı da kayıt dışı ekonominin kaynaklarındandır. Dünyada yeni dijital teknolojilerden olan kripto varlıklar vergilemeden kaçınma ve vergi kaçakçılığı için yeni yöntemler geliştirilmesine imkân vermektedir. Kripto varlıkların meydan getirdiği yenilikler, vergi kaçakçılığı için imkân sağlayabilmektedir (Baer, vd., 2023). Kayıt dışı ekonominin kaynakları arasında bedelsiz mübadelede önemlidir. Özellikle Barter ticareti ve hizmet takası konuları aracılığıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetleri etkileyebilir (Tablo 1).

Tablo 1. Kayıt dışı Ekonominin Sınıflandırılması ve Vergilemeye Etkileri

Faaliyet Türü	Parasal İşlemler	Parasal Olmayan İşlemler
Yasa-dışı Faaliyetler	Çalınan Mal Ticareti, Uyuşturucu Üretimi ve Satışı, İnsan Kaçakçılığı Faaliyetlerinden Elde Edilen gelirler, Dolandırıcılık, Kripto Varlık İşlemleri, Kaçak Mal Ticareti, Terör Faaliyetleri ile Elde Edilen gelirler	Parasal İşlemlerde Belirtilen Unsurların Değişimi (Barter Ticareti), Kayıp ve Çalıntı Malların Kullanılması
Yasal Faaliyetler	Vergi Kaçakçılığı	Vergiden Sakınma
	<ul style="list-style-type: none"> • Bildirilmeyen Kazançlar • Merdivenaltı Üretim • Bildirimsiz Varlık edinimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Vergi Avantajları ile vergi matrahının azaltılması işlemleri
		Vergi Kaçakçılığı
		<ul style="list-style-type: none"> • Trampa veya takas yöntemleri ile vergi bildirimlerinin yapılmaması
		Vergiden Sakınma
		<ul style="list-style-type: none"> • Kişisel İşlemlerde Yardımlaşma ve Yakınları için Ücret dışı Çalışmalar

Lippert, O., & Walker, M. (Eds.). (1997)'den ilaveler yapılmıştır

Schneider (2013) kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olan faktörlerin analizini yapan akademik çalışmalardan çıkardığı sonuçlara göre, vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarının yüksekliği en yüksek oranda ele alınan faktördür. Ayrıca kamu kurumlarının kalitesi de önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yüksek vergiler, zorlayıcı regülasyonlar ve ekonomik engeller ülkelerdeki kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen unsurlardır **(Tablo 2)**.

Tablo 2. Kayıt dışı Ekonominin Oluşmasına Neden Olan Faktörler (Akademik Çalışma Sonuçları)

Kriterler	Kayıt Dışı Ekonomiye Etkiler (%)	
	(a)	(b)
1. Vergi ve Sosyal Güvenlik Katkı paylarının Yüksekliği	35-38	45-52
2. Kamu Kurumlarının Kalitesi	10-12	12-17
3. Transferler	5-7	7-9
4. İşgücü Piyasasına Özgü Düzenlemeler	7-9	7-9
5. Kamu Sektörü Hizmetleri	5-7	7-9
6. Vergi Ahlakı	22-25	
7. Tüm Faktörlerin Etkisi	84-98	78-96

Not: (a) 12 çalışmanın ortalaması **(b)** 22 akademik çalışmanın uygulama sonuçlarının ortalama değerler

Kaynak: Schneider (2013)

2. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde kullanılan yöntemler

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesi kesin olarak mümkün değildir. Özellikle yapılan işlemlerin gizliliği ve kanundan kaçılarak yapılan iktisadi faaliyetlere dayanması nedeniyle kesin olarak sınırlarının belirlenmesi mümkün olmayacaktır. Literatürde kayıt dışılığın hacmini belirlemeye yönelik çalışmalar doğrudan ve dolaylı yöntemler olmak üzere iki kısımda sınıflandırılmaktadır **(Tablo 3)**.

Tablo 3. Kayıt dışı Ekonomi Hesaplama Yöntemleri

Yöntem	Temel Özelliği
<i>A. Doğrudan Yöntemler</i>	
Anket Yöntemi	<i>Doğrudan toplanan anket verileri üzerinden kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesi</i>
Vergi Denetimi	<i>Vergi İdaresi tarafından yapılan denetimler ile beyan edilmeyen/bildirilmeyen vergilendirilebilir gelirlerinin denetlemesine ilişkin yöntemler</i>
<i>B. Dolaylı Yöntemler</i>	
Milli İstatistikleri	Muhasebe <i>Bireysel ve kamu hesaplarına bağlı olarak gelir ve harcamalarını farklılıkları temelinde kayıt dışı ekonominin hacmi tahmin edilir</i>
İşgücü İstatistikleri	<i>Kayıtlı işgücüne katılım oranının sabit olduğu varsayımına dayanarak, işgücü istatistiklerinde katılım oranının düşmesini bağlı olarak kayıt dışı ekonomideki büyüklüğü tahmin edilmektedir.</i>
Parasal İşlemler	<i>Kayıtlı veya kayıt dışı büyüklük olarak toplam nominal GSYİH parasal işlemlerin hacmi ile ilgili verileri kullanılarak; toplam GSYİH'den resmi Milli Gelirin mahsup edilmesi ile hesaplanan tutar üzerinden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilebilir.</i>
Nakit Talebi	<i>Kayıt dışı ekonomideki faaliyetlerin nakit olarak yapıldığı varsayımı ile Milli ekonomideki para talebinin artışına sebep olacağı için nakit talebinden kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilebilir.</i>
Fiziksel Çıktılar (Elektrik Tüketimi v.b.)	<i>Elektrik tüketiminin ekonomideki kayıtlı ve kayıt dışı üretimi kapsadığı varsayımı ile resmi GSYİH'nin büyüme oranı ile elektrik tüketimi artış oranı arasındaki farktan kayıt dışı ekonominin hacmi tahmin edilir.</i>

Kaynak: Schneider & Enste (2003)

2.1. Doğrudan yöntemler

Kayıt dışılığın ölçülmesinde doğrudan yöntemler, kayıt dışılığın kaynağına ulaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle, anket yöntemi ve vergi denetimi ile ancak kayıt dışılığın boyutları hakkında doğrudan ölçümleme yapılabilir. Mikro ekonomik verilere ulaşmayı hedefleyen iyi tasarlanmış anketler üzerinden derlenen verilerle yapılan tahminler kayıt dışılık hakkında bilgi sağlayabi-

lir (Schneider ve Buehn, 2018). Ayrıca kamu istatistik kurumları ile maliye bakanlıklarının yapmış oldukları anket çalışmaları üzerinden de doğrudan tahminleme imkânı vardır (Dalgıç, 2023). Anket yönteminin en büyük zaa- fi, kayıt dışı ekonomi aktörlerin illegal veya kayıt dışı faaliyetlerini gizlemek ve vergi yüküne maruz kalmamak için yönlendirici cevaplar vermesidir. Bu şekilde elde edilen verilerin güvenilirliği tartışmalı olacaktır (Işık ve Acar 2003).

Diğer doğrudan ölçüm yöntemi olarak, vergi denetimleri aracılığıyla mümkündür. Vergi denetimlerinde tespit edilen matrah farkları ve vergi kayıpları üzerinden sektörle veya ekonomi ile ilgili bir hacim çalışması yapılabilecektir. Ülkelerin vergi denetim birimleri ve bağımsız denetimler aracılığıyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerine tahmin yapılabilecek sonuçlar elde edilebilir. Denetim birimlerinin denetim yoğunluğunu arttırmaları ve denetim etkinliği kayıt dışı ekonominin etkilerinin azaltılmasını da sağlayabilecektir (Rakıcı, 2011). Örneğin, Türkiye’de vergi kaçakçılığının önlenmesinde ve kayıt dışılıkla mücadelede 2011 yılında 646 sayılı KHK ile kurulan Vergi Denetim Kurul’u görevlidir. Vergi denetim kurulu kayıt dışılığın belirlenmesi ve önlenmesi açısından hukuki olarak sorumludur (Pekşen, 2018). Vergi denetiminin kayıt dışılığı önlemesi üzerine 405 adet vergi müfettişi ile yapılan bir anket çalışmasında, vergi yükünün fazla olmasının ve vergi cezalarının caydırıcılığının düşük olması ve vergi aflarının sıklığının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü etkileyen en önemli faktörler olduğunu belirletmektedirler. Türkiye’de 2022 yılında vergi mükelleflerinin %2,26 oranındaki bölümü denetlenebilmiştir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin hacminin tahmin edilmesi ve vergi kayıplarının önlenmesi için vergi denetimlerinin artırılması gerekmektedir (Karabulut ve Yıldız, 2023).

2.2. Dolaylı Yöntemler

Kayıt dışı ekonominin doğrudan ölçülmesinin tamamen mümkün olmadığından değişik kriterlere göre yapılan tahmin yöntemleri ile ekonomideki payı tahmin edilmektedir. Dolaylı yöntemlerin tamamında istatistiki veya ekonometrik tahmin yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden *ilki*, milli gelir yaklaşımıdır. Milli gelir hesaplamalarında üretim, harcama ve gelir yöntemleri kullanılmaktadır. Harcama yönteminde ekonominin tüm büyüklüğü tahmin edilmektedir. Bu nedenle diğer yöntemlerle olan karşılaştırmalar ile aradaki farktan kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilir (Us, 2004).

İkinci yöntem de, parasal işlem yaklaşımıdır. Bu yöntemde miktar teorisi olarak bilinen Fisher denkliği olan $M \cdot v = p \cdot T$ üzerinden hesaplama yapılmaktadır (M : Para arzı; v : paranın dolanım hızı; p : fiyat; T : toplam işlemler). Bu yöntemde işlemlerin toplam mali değeri ile toplam nominal gelir arasındaki denklikten yararlanılarak başlangıç döneminde kayıt dışı olmadığı varsayılır. Daha sonra başlangıç dönemindeki toplam işlem değeri ile kayıtlı toplam nominal gelir arasındaki oranın sabit olduğu kabul edilir. Böylece incelenen yıl özelinde toplam kayıtlı nominal gelir hesaplanmakta, bu değer hesaplanmış milli gelirden mahsup edilerek kayıt dışı ekonomi tahmin edilmektedir (Dalgıç, 2023;76). Üçüncü yöntem, nakit talebi yaklaşımıdır. Bu yöntem Tanzi(1980 ve 1983)'de ABD'nin 1929 ile 1980 arasındaki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek için geliştirilmiş bir yöntemdir (Schneider ve Buehn, 2018). Kullanılan nakit talebi fonksiyonunun formülü aşağıdaki gibidir:

$$\ln(C/M2)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(1 + TW)_t + \beta_2 \ln(WS/Y)_t + \beta_3 \ln R_t + \beta_4 \ln(Y/N)_t + u_t \quad (1)$$

Formülde, $(C/M2)$: cari ve mevduat olarak dolaşımdaki nakit para hacmi; (TW) : ortalama vergi yükü; (WS/Y) : maaş ve ücret gelirlerinin milli gelirdeki büyüklüğü; (R) : mevduat faiz oranları ve (Y/N) : kişi başına milli gelir ifade etmektedir. Bütün değerler logaritmik olarak ölçülmüştür. Hesaplanan katsayılar üzerinden verginin hesaba katıldığı ve hesaplanmadığı iki model üzerinden hesaplanan farktan kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü hesaplamak için para hacmi($M2$) ile çarpılarak ilgili yılın büyüklüğü tahmin edilir. Bulunan kayıt dışı değeri ile ortalama vergi yükü çarpılarak (Schneider ve Buehn, 2018). Beşinci yöntem, işgücü istatistikleri yöntemidir. Bu yöntemde, kayıtlı işgücüne katılım oranının sabit olduğu varsayımına bağlı olarak sabit işgücü artışının üzerindeki işgücü artışının kayıt dışı işgücü olduğu kabul edilir. Kayıt dışı ekonominin varlığı tespit edilmesi halinde işgücünün nüfusa oranı belirli bir oranda kalırken istihdamın nüfusa oranı azalacağı varsayımı üzerinden hesaplama yapılır. Bu yöntemde, işgücünün ikinci işlerinin bulunması durumunda ve sosyo-ekonomik şartlardan kaynaklanan işgücü sorunları dikkate alınmadan hesaplanması yöntemin zayıf yönünü göstermektedir (Erkuş ve Karagöz, 2009). Altıncı yöntemde, fiziksel çıktı ve kanıtlar yöntemidir. Bu yöntem Kaufmann ve Keliberda (1996) tarafından elektrik tüketimi ile resmi olmayan GSMH'nin tahmin edilerek resmi

GSMH arasındaki farktan kayıt dışı ekonomiyi hesapladıkları bir yöntem geliştirmişlerdir. Fiziksel kanıtlar üzerinden kayıt dışı ekonominin tahmininde emisyon hacmi ile kayıtdışı arasındaki ilişkiden de tahmin edilmesi mümkündür (Silva vd., 2023).

3. Para talebi Modeli ile Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu ve Vergi Kaybının Tahmini

Türkiye'de kayıt dışı işgücü, üretim ve illegal faaliyetlerden kaynaklanan ekonomik faaliyetlerin tahminine yönelik hesaplamalar 1990'lı yıllardan sonra yaygınlaşmıştır. Kayıt dışı ekonominin tahmininde bütün sayılan yöntemler kullanılmaktadır. Bu makalede, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve vergi kaybının hesaplama yöntemi olarak Tanzi (1980) tarafından geliştirilen nakit para talebi fonksiyonu kullanılmaktadır. Nakit talebi kullanılmasıdaki temel motivasyon, 2005 yılındaki paradan sıfır atılma kanunun¹ uygulamasından sonraki dönemdeki kayıt dışılık trendini ortaya konulması amacıdır. 2001 krizinden sonra uygulanan IMF denetimli 'güçlü ekonomiye geçiş' programının mali disiplin amaçlarından birisi de kayıt dışılığın önlenmesidir (Kantarıcı ve Karacan, 2008). Paradan sıfır atılma operasyonundan önce Türk lirasından kaçış nedeniyle, nakit döviz hacminin ve hesaplarının yaygınlığı nedeniyle şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunlarının çözülmesi söz konusuydu (Acar ve Tugay, 2004). Bu nedenle makalenin ortaya çıkarabileceği sonuçlardan birisi de yeni Türk lirası ile başlayan dönemdeki kayıt dışılığın trendinin de ortaya konulmasını sağlamaktır.

3.1. Literatür

Dünyada kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmini üzerine akademik literatürde en çok katkı Friedrich Schneider tarafından sağlanmıştır. Schneider çalışmalarında tüm yöntemleri kullanarak değişik ülkelerden akademisyenlerle birlikte ülkeler bazında (Schneider ve Savasan, 2007); Schneider ve Hametner, 2014), uluslararası iktisadi kuruluşlara üye ülke grupları üzerine (Schneider, 2015) ve uluslararası karşılaştırmalara (Schneider, 2002; Leandro, ve Schneider, 2018) bağlı çok sayıda makale ve araştırmalar ile literatüre katkı sağlamıştır.

1 5083 sayılı 28/01/2004 tarihli kanun

Tablo 4. Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğü Üzerine Yapılan Çalışma Örnekleri

Yazar	Dönem	Yöntem	Kayıt Dışı Büyüklüğü
Hahcıoğlu, (1998)	1969-1997	Para Talebi Modeli	%1,76-%10,07
Us, (2004)	1987-2003	Elektrik tüketimi, işgücü yaklaşımı, Ekonometrik yöntemi ve Para Talebi Yak.	Farklı büyüklükler, dönemde sürekli artış olmuş.
Erkuş ve Karagöz, (2009)	1970-2005	Para talebi Yöntemi ARDL(Tanzi)	%1,82-%86,73
Schneider vd., (2010)	1999-2007	Para Talebi ve MIMIC	%29,1- %32,8 (Türkiye)
Dell’Anno ve Halicioğlu, (2010)	1987Q1-2007Q4	Para talebi Yöntemi ARDL(Tanzi)	%10,7 -%18,9
Savaşan vd., (2016)	1970-2013	MIMIC	%25-27(2013 yılı)
Sancar Özkök, (2017)	1998-2015	Parasal Oran ve Vergi Denetimi Yöntemi	%25-%50
Güler ve Poparlok, (2018)	2001-2016	Para talebi Yöntemi ARDL(Tanzi)	%59,4-%27,3
Bilen, ve Börekçi-Şahan, (2023)	1985-2021	Parasal (Sabit) Oran Yöntemi	%17,14-%20,84

Türkiye’deki kayıt dışılık çalışmalarından Altuğ(1998) tarafından yapılan analiz kayıt dışı işgücü istatistiklerine bağlı olarak milli gelire oran olarak %65 seviyesinde kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilmiştir. Literatürde daha sonraki dönemlerde bütün yöntemlerin kullanıldığı ulusal ve uluslararası çok sayıda tez, araştırma ve makale yayınlanmıştır. Tablo 4’te 1998 ile 2023 yılları arasında yapılan 9 akademik çalışma bulguları verilmiştir. Çalışmalarda çoğunlukla para talebi fonksiyonu ve MIMIC yöntemleri ile ölçümler yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda elde edilen bulgularda 1970 ile 2021 yılları arasındaki dönemde %1,82 ile %86,73 oranları arasında değişen büyüklüklerde kayıt dışılık tahmine edilmiştir. Uluslararası literatürde Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda ise %20 ile %35 arasındaki büyüklüklerde kayıt dışılık tahmin edilmektedir. Bu durumda milli gelire oran olarak %1 ile %10 arasında vergi kaybı hesaplamaları da tahmin edilmektedir.

3.2. Nakit Para Talebi Modeli

Ekonomide nakit para talebinin kayıtlı ve kayıtsız tüm işlemler için kullanıldığı varsayımına bağlı olarak Tanzi (1980), ABD ekonomisinde kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için geliştirilmiş bir yöntemdir. Tanzi’nin modelinde öncelikle

dolaşımdaki paranın para arzına oranından(M2) para talebi fonksiyonu iki farklı model üzerinden tahmin edilmektedir. Birinci modelde para talebi tahmin edilirken, vergi oranı, işgücü ücret gelirlerinin milli gelirden aldığı pay ve mevduat faiz oranları bağımsız değişken olarak yer almaktadır. İkinci modelde ise vergi oranı modelden çıkarılarak verginin olmadığı para talebi tahmin edilmektedir. Her iki modeldeki katsayılarla tahmin edilen fonksiyonların tutar farkından da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü(KE) tahmin edilmektedir. Elde edilen tutarla vergi oranının çarpımı ile de vergi kaybı tahmin edilmektedir. Tanzi'nin kullandığı para talebi fonksiyon;

$$\text{Para talebi} = f \{ \text{vergi oranı, ücret gelirlerinin milli gelirdeki payı, mevduat faiz oranı} \}$$

şeklinindedir. Bu makalede kayıt dışı ekonominin büyüklüğü bu fonksiyonda toplam milli gelir bağımsız değişken olarak hesaplanarak yapılmaktadır.

3.3. Veri ve Yöntem

Para talebi fonksiyonunu tahmin etmek için ARDL sınır testi modeli üzerinden tahmin yapılmıştır. ARDL modeli, farklı seviyelerde durağan olan zaman serilerinin uzun dönemli analizinde kullanılan bir ekonometrik yöntemdir (Pesaran vd., 2001). Sınır testi sonucunda elde edilen test istatistiği üst kritik sınırı geçmesi durumunda kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilebilmektedir. Elde edilen uzun dönem katsayıları üzerinden hesaplanan para talebi fonksiyonu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmıştır.

Kullanılan nakit talebi fonksiyonunun formülü aşağıdaki gibidir:

$$\ln(C/M3)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(1 + TW)_t + \beta_2 \ln(WS/Y)_t + \beta_3 \ln R_t + \beta_4 \ln(Y)_t + u_t \quad (2)$$

Formülde,

C/M3: cari ve mevduat olarak dolaşımdaki nakit para hacminin M3'e oranı

TW: ortalama vergi oranı (*toplam vergilerin milli gelire oranı*);

WS/Y: maaş ve ücret gelirlerinin milli gelirdeki büyüklüğü;

R: mevduat faiz oranları

Y: çeyrek dönemlik milli geliri

u_t: fonksiyonun hata terimini, göstermektedir.

Modelde kullanılan veriler, 2006 birinci çeyrek ile 2023 yılının üçüncü çeyreğine kadar olan 71 dönemi kapsamaktadır. Verilerin tamamı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS veri tabanlarından elde edilmiştir.

Tablo 5. Modeldeki Verilerin Açıklamaları

Sembol	Birim	Açıklama	Kaynak
Y/N	TL	Kişi Başına Milli Gelir	TCMB https://evds2.tcmb.gov.tr
WS/Y	%	Ücret gelirlerinin GSYİH'deki payı	TCMB https://evds2.tcmb.gov.tr
TW	%	Vergi gelirlerinin GSYİH'deki payı	TCMB https://evds2.tcmb.gov.tr
R	%	3 aylık mevduat faiz oranı	TCMB https://evds2.tcmb.gov.tr
C/M3	%	Dolaşımdaki Paranın M3'e oranı	TCMB https://evds2.tcmb.gov.tr

2005Ç1 ile 2023Ç3 çeyrek arasındaki dönemde ortalama kişi başına gelir 12575,29 TL'dir. Ücret gelirlerinin milli gelire oranı ise ortalama %28 seviyesindedir. Vergi gelirlerinin milli gelire oranı ise %17 seviyesindedir. Bu oran Türkiye'de vergi gelirlerinin oranının OECD ülkelerinin altında olduğunu göstermektedir. Enflasyonun tek haneye indiği 2008 ile 2017 yılları arasında mevduat faizleri de azaldığı için ortalama mevduat faiz oranı %14,25 seviyesindedir. Dolaşımdaki paranın geniş para hacmine oranı ise %6,5 seviyesindedir (Tablo 6).

Tablo 6. Modeldeki Verilerin İstatistikleri

Semboller	N	Ort.	Minimum	Maksimum	Standart Sap.
Y/N	71	12575,29	2366,0245	90008,4445	16035,59
WS/Y	71	0,281	,2216	,3588	,0326405
TW	71	0,170	,1359	,1990	,0129231
R	71	14,254	6,7400	35,2600	5,8033903
C/M3	71	0,065	,0329	,0839	,0119929

ARDL sınır testi değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin varlığını araştırmak için kullanılabilir. ARDL modelleri seviyede $I(0)$ ve birinci farklarda $I(1)$ durağan zaman serilerinin aynı zamanda kullanılması yönüyle ekonometrik modellerde avantaj sağlamaktadır. Değişkenlerin durağanlık analizleri sonuçlarına göre, sadece kişi başına milli gelir ($\ln(Y/N)$) değişkeni ADF testine göre durağan değildir. Fakat Philips Peron testi sonuçlarına göre $I(1)$ seviyesinde durağanlık göstermektedir (**Tablo 7**). Bu nedenle, ARDL regresyon yöntemine göre tahmin yapılmasında sakınca bulunmamaktadır.

Tablo 7. Durağanlık Analizleri

Değişkenler	ADF		Phillips-Peron	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
ln(c/M3)	1,436(0,99)	-3,171(0,02)	1,340(0,99)	-9,330(0,00)
ln(Y/N)	2,056(0,00)	-0,746(0,82)	3,479(1,00)	-7,967(0,00)
lnR	1,890(0,33)	-5,707(0,00)	-1,107(0,70)	-4,889(0,00)
ln(WS/Y)	-2,259(0,00)	-5,183(0,00)	-5,600(0,00)	-16,741(0,00)
Ln(TW/Y)	-1,494(0,53)	-13,277(0,00)	-6,208(0,00)	-21,145(0,00)

3.4. Kayıtdışının Büyüklüğü ve Vergi Kaybı

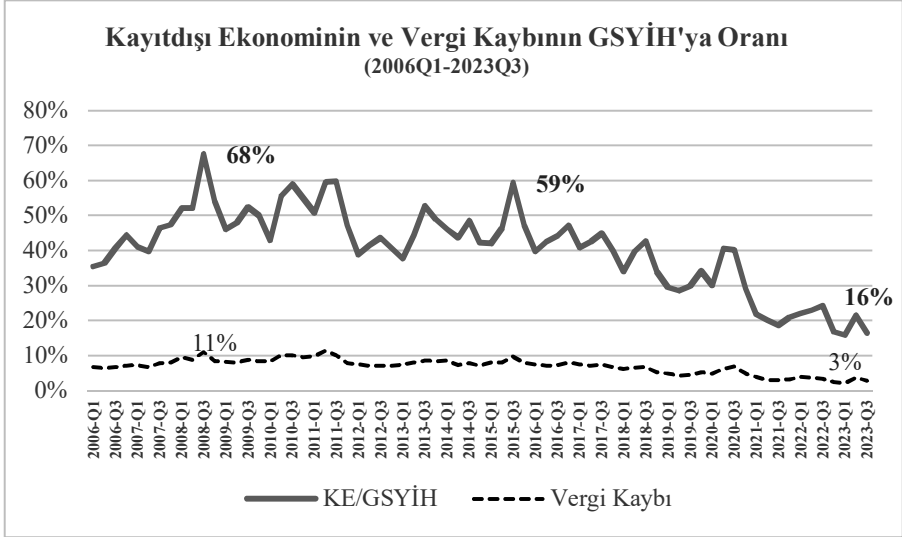
Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanmasında ARDL yöntemine göre tahmin yapılmıştır. Modelin kısa ve uzun dönemli olarak katsayılar anlamlı ve açıklayıcıdır. Modelin geçerliliği ile testler modelin kullanılabilirliğini doğrulamaktadır.

Tahminde kullanılan ARDL fonksiyonunun uzun dönemli katsayıları ve modelin anlamlılığı ile test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 8. Tahmin Modeli Katsayıları ve Geçerlilik Testleri

Tahmin Modeli	
$\ln(C/M3)_t = 2,0097 - 4,0498\ln(1 + TW)_t + 1,06\ln(WS/Y)_t - 0,2057\ln R_t - 0,2496\ln(Y)_t + u_t$ (3)	
F_{stat} :	11,20890 (0,00) I(0) 3,60 I(1) 4,86 R^2 :0,94 $Düz R^2$:0,93
Normallik _{JB} :	0,21
Ardışık Bağımlılık _{Breusch-Godfrey} :	0,08
Değişen Varyans:	0,08
Ramsey _{ttest} :	0,1754
Cusum:	İstikrarlı
sum	İstikrarsız

Elde edilen sonuçlarla Tanzi(1980) tarafından geliştirilen para talebi fonksiyonu üzerinden tahmin yapılabilir bir model elde edilmiştir. Modelin katsayıları bulunduktan sonra vergisiz model sonucu için $\beta_1: 0$ kabul edilerek modelin katsayıları kullanılarak dolaşımdaki vergisiz para talebi tahmini (**C/M3***) miktarı hesaplanmıştır. Merkez Bankası verilerinden alınan dolaşımdaki para oranı ile tahmin edilen dolaşımdaki para ile geniş para hacmi(**M3**) çarpılarak kayıt dışı dolaşımdaki para (**KDP**) miktarı tahmin edilmiştir. Tahmin edilen kayıtdışı para ile paranın dolanım hızı(**Y/(M1-KDP)**) çarpılarak da kayıt dışı ekonominin nominal büyüklüğü tahmin edilmektedir.

Şekil 1. Kayıt dışı Ekonominin Hacmi ve vergi Kaybının GSYİH'ye Oranı(%)

Elde edilen bulgulara göre, 2006 yılının ilk çeyreğinden 2023 yılının üçüncü çeyreğine kadar para talebi denklemi üzerinden yapılan tahminde kayıt dışı ekonominin boyutunun GSYİH'ye oranı %16 ile %68 arasında değişmektedir. Elde edilen bulgular, literatürdeki ulusal ve uluslararası çalışmalarla uyumludur (**Tablo 4**). 2006 ile 2023 arasında 2014 yılına kadar olan dönemde artış meylindedir. Daha sonraki dönemde ise kayıt dışı ekonominin hacmi daralmıştır. 2023 yılında %16 seviyesine gerilemiştir. Aynı dönemde kayıt dışı ekonominin hacmi ile bağlantılı olarak tahmin edilen vergi kaybı da, %3 ile %11 arasındadır(**Şekil 1**).

Sonuç ve Öneriler

Türkiye ekonomisinde kayıt dışılık uzun süreli sorunlardandır. Bu sorunun çözümlenebilmesi ve kayıt dışılığın önlenmesi, ekonomideki hesap verilebilirliğin gelişmesini, milli gelir hesaplarının ölçümlerinin doğruluğunu sağlaması ve verginin tabana yayılarak kişisel vergi yükünün hafiflemesini sağlayacaktır. Bu makalede, kayıt dışılığın ölçülmesinde sıklıkla kullanılan Tanzi(1980) tarafından geliştirilen para talebi fonksiyonu aracılığıyla kayıt dışı ekonominin hacmi tahmin edilmiştir. 2006 ile 2023 yılları arasındaki 71 dönemlik çeyrek dönemlerde milli gelire oranla %16 ile %68 arasındaki büyüklüklerde değişen kayıt dışılık tahmin edilmiştir. 2015 yılından sonraki dönemlerde azalış trendine giren kayıt dışı ekonomi 2023 yılında %16 seviyesinde tahmin edilmiştir. Kayıt

dışı ekonominin boyutlarına göre, %3 ile %11 arasında değişen vergi kaybı söz konusudur. Ekonomideki vergi kaybının miktarı Türkiye'nin 2022 yılındaki savunma, eğitim ve sağlık harcamalarından büyüktür. Bu sonuç göstermektedir ki, Türkiye'deki kayıt dışılığın önlenmesi, kayıtlı vergi mükellefleri için ekonomik refahı ciddi boyutlarda etkilemektedir.

Türkiye'de paradan sıfır atılan dönemde kayıt dışılığın zaman içerisinde azalış eğiliminde olması önemli bir gelişmedir. Fakat kripto paraların kullanımı ve sığınmacılardan kaynaklanan kayıt dışılığın da ayrıca ölçülmesi literatüre katkı sağlayabilecektir. Kayıt dışılık üzerine literatürde yaygın olarak genel tahmin yöntemleri kullanılmaktadır. Gelecekteki araştırmalarda, sektörel kayıt dışılığın tespit edilmesi ve vergi denetimlerinin de artırılması arasındaki ilişkinin anket tabanlı araştırmalarla tespit edilerek, politika yapıcılara yeni öneriler ortaya konulmalıdır. Ayrıca Türkiye'de aynı dönemde uluslararası eğilimlerin de araştırmalarda incelenmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, D., ve Tugay, O. (2004) Yeni Türk lirası Uygulamasının Gerekçeleri ve Başarı Koşulları: Halkın Yeni Türk Lirası Uygulamasına Bakışıyla İlgili Burdur İlinde Bir Araştırma, SDU İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, ,c.9., s.2., s.79-100
- Altuğ, O. (1998). Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (1997). *Öneri Dergisi*, 2(9), 1-13.
- Baer, K., De Mooij, R., Hebous, S., & Keen, M. (2023). Taxing cryptocurrencies. *Oxford Review of Economic Policy*, 39(3), 478-497.
- Bilen, A., ve Börekçi Şahan, H. (2023). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunun Parasal (Sabit) Oran ve Hareketli Ortalamalar Yöntemi ile Ölçülmesi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 163-182. <https://doi.org/10.30784/epfad.1242496>
- Dalgiç, Y. (2023). Türkiye'de istihdamın kayıt dışılığını etkileyen faktörler: Sektörel ve bölgesel etkilere yönelik ampirik bir analiz. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- Erkuş, H., & Karagöz, K. (2009). Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının tahmini. *Maliye Dergisi*, 156, 126-140.
- Erkuş, H., ve Karagöz, K. (2009). Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının tahmini. *Maliye Dergisi*, 156, 126-140.
- Gerxhani, K. (2004). The informal sector in developed and less developed countries: A literature survey. *Public choice*, 120(3-4), 267-300.
- Güler, H., & Toparlak, E. (2018). Türkiye'de kayıtdışı ekonominin ölçümü ve Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 209-220.

- Halıcıoğlu, F. (1998). The black economy in Turkey: an empirical investigation. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(01).
- Işık, N., ve Acar, M., (2003). Kayıt dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar Ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 117-136.
- Kantarıcı, H. B., ve Karacan, R. (2008). Mali disiplinin sağlanması açısından Türkiye IMF ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 155, 144-158.
- Karabulut, K., ve Yıldız, Y. (2023). Vergi Denetimlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemedeki Rolü Üzerine Bir Uygulama. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 6(1), 11-22.
- Kaufmann, D., & Kaliberda, A. (1996). An "Unofficial" Analysis Of Economies In Transition An Empirical Framework And Lessons For Policy (No. 2272-2019-4031).
- Leandro, M., & Schneider, F. (2018). Shadow Economies around the world: what did we learn over the last 20 years?. URL: [https://www.imf.org/en/Publications/WP,\(2018/01\),25](https://www.imf.org/en/Publications/WP,(2018/01),25).
- Lippert, O., & Walker, M. (Eds.). (1997). *The underground economy: Global evidence of its size and impact*. The Fraser Institute. (<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/UndergroundEconomy.pdf>)
- OECD. (2017). Shining light on the shadow economy: Opportunities and threats. (<https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.htm>)
- Özök, C. S. (2017). Kayıt dışı Ekonominin Vergi Denetimi ve Parasal Oran Yöntemiyle Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri Ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 1(1), 31-41.
- Pekşen, F. (2018). Vergi denetiminin vergi politikası açısından önemi ve Türkiye’de vergi denetim sistemi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rakıcı, C. (2011). Vergi denetiminin yeni yapısı ve denetimin kayıt dışılığı önleme fonksiyonu. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14). 345-361
- Sarılı, M. A. (2002). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler. *Bankacılar Dergisi*, 41, 32-50.
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F., & Demir, İ. (2016). Türkiye’de kayıt dışı ekonomi: Zaman serisi ve panel veri MIMIC tahminleri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 161-201.
- Schneider, F. (2013). Size and Progression of the Shadow Economies of Turkey and Other OECD Countries from 2003 to 2013: Some New Facts. *Ekonomi-tek*, 2(2), 83-116.
- Schneider, F. (2015). Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2014: different developments?. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 3(4), 7-29.

- Schneider, F. (2002). Size and Measurement of the Informal Economy in 110 countries around the world. *Australian National Tax Centre, Canberra. Australia and World Bank-Doing Business Project. July.*
- Schneider, F., & Buehn, A. (2018). Shadow economy: Estimation methods, problems, results and open questions. *Open Economics, 1(1)*, 1-29.
- Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow economies: Size, causes, and consequences. *Journal of economic literature, 38(1)*, 77-114.
- Schneider, F., & Hametner, B. (2014). The shadow economy in Colombia: Size and effects on economic growth. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 20(2)*, 293-325.
- Schneider, F., & Savasan, F. (2007). Dymimic estimates of the size of shadow economies of Turkey and of her neighbouring countries. *International Research Journal of Finance and Economics, 9(5)*, 126-143.
- Schneider, Friedrich G. and Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. and Montenegro, Claudio E., Shadow Economies All Over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 (June 1, 2010). World Bank Policy Research Working Paper No. 5356, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1645726>
- Silva, N., Fuinhas, J. A., & Shirazi, M. (2023). On the link between shadow economy and carbon dioxide emissions: an analysis of homogeneous groups of countries. *Environmental Science and Pollution Research, 1-22.*
- Tanzi, V. (1980). The underground economy in the United States: Estimates and implications. *PSL Quarterly Review, 33(135)*.
- Tanzi, V. (1983). The underground economy in the United States: Annual estimates, 1930-80 (*Staff Papers-International Monetary Fund, 283-305.*(<https://www.jstor.org/stable/3867001>)
- TDK,(2011) 'kayıt dışı ekonomi' maddesi, İktisat Terimleri Sözlüğü(Haz. Yılmaz, Ş.,) Ankara
- Us, V. (2004). *Kayıt dışı ekonomi tahmini yöntem önerisi: Türkiye örneği* (No. 2004/17). Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Yazıları (https://www.tek.org.tr/pdf/739_9122022_205354.pdf)

ENFLASYON ORANINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: 2007-2023 DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN BİR UYGULAMA

Özge Korkmaz¹

ORCID ID: 0000-0001-9275-1271

Öz

Bu çalışmada Türkiye özelinde 2007:01-2023:02 dönemi için enflasyon oranlarını etkileyen faktörler regresyon analizden yararlanılarak araştırılmaktadır. Çalışmada ÜFE ve TÜFE değişkenlerinden hareketle elde edilen enflasyon oranları dikkate alınarak, 9 farklı bağımsız değişken özelinde detaylı bir araştırma yapılmıştır. Bu değişkenlerin seçiminde ampirik literatür baz alınmış ve literatürden farklı olarak sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, tüketici güven endeksi değişkenleri eklenmiştir. Çalışma sonucunda, cari dönemdeki GSYİH artış oranının ve para arzının enflasyon oranlarını pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Ayrıca GSYİH artış oranı ve yurt içi kredi hacmi değişkenlerinin bir önceki dönemdeki değerlerinin enflasyon oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu gözlenirken, bir dönem önceki işsizlik oranının enflasyon oranları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Fiyat Endeksi, Üretici Fiyat Endeksi, Enflasyon, Para Politikası, Regresyon Analizi.

Atıf İçin: Korkmaz, Ö. (2023). Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: 2007-2023 Dönemi Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 34, ss. 352-378

1 Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, E-posta: ozge.korkmaz@ozal.edu.tr , ozgekorkmaz@gmail.com

Determination of the Factors Affecting the Inflation Rate: An Application for the Turkish Economy in the Period of 2007-2023

Abstract

In this study, factors affecting inflation rates for the period 2007:01-2023:02 in Turkey are investigated by using regression analysis. In the study, research was conducted on 9 different independent variables, taking into account the inflation rates obtained from the PPI and CPI variables. The selection of these variables was based on empirical literature and, unlike the literature, industrial production index, manufacturing industry capacity utilization rate, and consumer confidence index variables were added. As a result of the study, it was observed that the GDP growth rate and money supply in the current period affected inflation rates positively. In addition, it was observed that the values of the GDP growth rate and domestic credit volume variables in the previous period had a statistically significant and positive effect on inflation rates, while the unemployment rate in the previous period was found to have a negative and significant effect on inflation rates.

Keywords: Consumer Price Index, Production Price Index, Inflation, Monetary Policy, Regression Analysis

GİRİŞ

Enflasyon kavramı geçmişten günümüze değin tüm ekonomik birimlerin sorunu olarak görülmektedir. Örneğin, ülke ekonomisinin istikrarında enflasyon oranlarının düşük olması istenirken, firmalar bazında üretim maliyetlerindeki artışın istenilmeyen bir durum olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde hane bazında da bireylerin artan fiyatlar karşısında satın alma güçlerinin düşük olması istenilmeyen bir durumdur. Bu bağlamda en yalın hali ile enflasyon kavramı, fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması ya da paranın satın alma gücündeki değişimi olarak tanımlanmaktadır. İktisadi ekoller özelinde enflasyon kavramı da farklı boyutlarda ele alınmıştır. Örneğin, enflasyon kavramını Klasik ve Neoklasikler Fisher'in miktar kuramı ile açıklarken, Keynesyen ekol ise enflasyon açığı modeli ile ele almaktadır. Monetaristler enflasyonun nedeni olarak para arzındaki aşırı artışların olduğunu ileri sürerken; Yapısalcı ekol, enflasyon kavramını maliyet-itişli enflasyon teorisi ile açıklamaktadır. Yeni Keynesyenler enflasyon kavramını ele alırken, para arzındaki artışların nominal ücretleri ve fiyatları etkilediğini öne sürmektedirler. Yeni Klasikler ise, kısa ve uzun dönemde para arzındaki değişmelerin enflasyona neden olduğunu savunmaktadırlar. Enflasyon kavramı makro ve mikro bazda ekonomik birimlerin iktisadi davranışları ve kararları üzerindeki önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle literatürde enflasyonun nedenlerini araştıran ve etkin politikalar öne sürmeyi amaçlayan birçok araştırma yapılmıştır.

Bu çalışmada enflasyon oranını etkileyen faktörler Türkiye ekonomisi özelinde irdelenmek istenmiştir. Çünkü tarihsel sürece bakıldığında enflasyon Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından biri olarak görülmektedir. Türkiye ekonomisinde en önemli yüksek enflasyonun yaşandığı 1973 Petrol Krizi dönemi dikkat çekmektedir. Bu dönemde enerji fiyatlarındaki artış nedeniyle bu kaleme yapılan ödemelerin ülkenin rezervlerinin erimesine neden olduğu ve ardından dış borç miktarının artmasına yol açtığı gözlenmiştir. Türkiye için yüksek enflasyon dönemlerinden bir diğeri olan 1980 yılı ve sonrasındır. Bu dönemde ise ABD ve İngiltere öncülüğünde neoliberal politikalarının etkisinin enflasyona neden olduğu görülmektedir (Yurdakul, 2001, s. 154). 24 Ocak kararları neticesinde Türkiye ekonomisinde dışa dönük bir ekonomik sisteme geçiş hedeflenmiştir. Serbest piyasaya geçişin ardından ise 1994 yılında en ciddi ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde, enflasyon üç haneli rakamlara ulaşırken, dolar ve faiz oranları da öngörülemeyen yükselişlere ulaşmıştır. 1994 krizinin ardından 1999 Marmara depremi ve bankacılık sektöründe ortaya çıkan 2000-2001 yılında görülen finansal kriz ile birlikte ekonomik istikrarın sağlanmasında zorluklar

yaşandığı ve bunun sonucunda dalgalı döviz kuruna geçiş kararının alındığı görülmektedir. Bu geçiş sonrasında ekonomide gecelik faiz oranları ve döviz kuru öngörülemez yükselişlere gebe kalmıştır. Dünya ekonomisinin sarsıldığı 2008 küresel krizinden Türkiye’de etkilenmiş, bu dönem ve sonrasında döviz kuru oynaklığının ve işsizlik oranlarının arttığı istikrarsız bir dönemin ortaya çıktığı gözlenmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise Türkiye’ye yönelik darbe girişimlerinin ve ABD başkanlık seçimlerinin yansıması döviz kuru oynaklığına neden olmuş ve 2018’de yaşanan rahip Brunson kriziyle birlikte ülkede yüksek enflasyon dönemi gözlenmeye başlanmıştır. 2019 yılında Türkiye ekonomisinde tek haneli enflasyon oranları gözlenirken, dünyayı da etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ile birlikte enflasyon oranlarında artış ortaya çıkmıştır (Demirgil, 2019, s. 14-15; Tutgun, 2020, s. 81; Ünlü ve Kabak, 2022, s. 180; Duman, 2023, s. 67-68). 2023 yılının 6 Şubat tarihinde ise yılın felaketi olarak adlandırılan 11 ilin etkilendiği Kahramanmaraş merkez üssü 7.7 ve 7.6 şiddetindeki depremlerin etkisi ile birlikte, Türkiye ekonomisinde özellikle gıda ve konut piyasasında öngörülemez enflasyonist artışlar gözlenmiştir. Tüm bu süreçler dikkate alındığında gelişmekte olan bir ülke olarak adlandırılan Türkiye için, enflasyon kavramının belirleyicilerinin etkilenmesi bir gereklilik olarak görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için, üretici ve tüketici bazında enflasyon olgusunu etkileyen faktörler regresyon analizi aracılığıyla irdelenmek istenmektedir. Çalışmada, Korkmaz (2017)’in çalışması temel alınmıştır. İlgili çalışmadan farklı olarak bu çalışmada imalat sanayi kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi, tüketici güven endeksi ve işsizlik oranı değişkenleri eklenmiş ve kullanılan dönem olarak 2007:01-2023:02 üçer aylık dönem seçilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmı enflasyon kavramını inceleyen ampirik çalışmaların özetlendiği literatür bölümü ile devam etmektedir. Ardından çalışmada kullanılan değişkenler ve modele ait bilgiler veri seti ve model başlığı altında sunulmaktadır. Birim kök analizi, korelasyon matrisi ve regresyon analizi ile devam eden analiz sonuçları ise bulgular başlığı altında verilmektedir. Son bölümde ise, çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

1. Literatür

Ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan istikrarsızlığın ekonomik göstergesi olan enflasyon kavramının 2008 krizi ile birlikte gelişmiş ülkelerde dahi önemli sonuçlar doğurabildiğini söyleyebiliriz. Bu küresel krizin ardından ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik akademik çalışmaların ağırlık kazandığı

dikkat çekmektedir. Öyle ki enflasyon özelinde literatürde çok sayıda çalışmalar yapılmıştır (Bakınız: Yamak ve Küçükale, 2000; Saatçioğlu, 2005; Akdi vd. 2006; Korkmaz ve Çoban, 2006; Yılandı, 2009; Saraç ve Karagöz, 2010; Karaçor vd. 2011; Abdioğlu ve Korkmaz, 2012; Ağayev, 2012; Yıldırım, 2015; Akan ve Kanca, 2015; Erkişi, 2019). Bu bölümde, literatürde bir daraltmaya giderek, sadece Türkiye özelinde son on yılda yayınlanan enflasyon ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Güneş (2013)	Johansen eşbütünlüşme testi	Enflasyon, döviz kuru	Eşbütünlüşme vardır.
Selim ve Ayvaz Güven (2014)	Johansen eşbütünlüşme testi, Granger nedensellik testi	Reel efektif döviz kuru, TÜFE ve işsizlik oranı	Eşbütünlüşme yoktur. Reel döviz kuru enflasyona neden olmaktadır.
Göçer vd. (2016)	Maki eşbütünlüşme testi	TÜFE, ÜFE, Tüketici güven endeksi, Yurtiçi kredi hacmi, Özel tüketim vergisi	Vergiler enflasyonun belirleyicisidir.
Taban ve Şengür (2016)	VAR analiz	Nominal faiz oranı, enflasyon	2003-2014 dönemi için enflasyonun kaynağı maliyet ağırlıklıdır.
Karahan ve Gürbüz (2017)	Johansen eşbütünlüşme testi	Bireysel banka kredileri, enflasyon	Eşbütünlüşme vardır.
Islatince (2017)	Granger nedensellik analizi	TÜFE, ÜFE, M1, M2, ücret	Para arzı ile enflasyon arasında çift yönlü ilişki vardır. Ücretler enflasyona neden olmaktadır.
Korkmaz (2017)	Regresyon analizi	GSYİH, M2, vadeli mevduat faiz oranı, yurtiçi kredi hacmi, döviz kuru, nominal ücretler, TÜFE, ÜFE	Faiz oranının enflasyon üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.
Afsal vd. (2018)	NARDL	Enflasyon, faiz oranları, döviz kuru ve bütçe dengesi	Eşbütünlüşme vardır.
Akgül ve Özdemir (2018)	Diks-Panchenko doğrusal olmayan nedensellik testi	Faiz, döviz kuru, enflasyon	Faiz ile enflasyon arasında 2003-2016 dönemi için çift yönlü bir ilişki vardır.

Yenice ve Yenisu (2018)	Toda-Yamamoto nedensellik analizi	Döviz kuru, enflasyon, faiz oranı	Döviz kurundan enflasyona ve faiz oranına doğru nedensellik vardır.
Kılıç ve Torun (2018)	Granger nedensellik analizi	Bireysel kredi kartları, taşıt kredileri, ihtiyaç kredileri, enflasyon	Bireysel kredi kartları ile enflasyon arasında karşılıklı ilişki vardır.
Sunal (2018)	Vektör Hata düzeltme modeli (VECM)	TÜFE, para arzı, döviz kuru	Eşbütünlüşme vardır.
Alev (2019)	ARDL yöntemi	TÜFE, döviz kuru, kredi mevduat faiz oranı, GSİYH, bütçe açığı, para arzı	Eşbütünlüşme vardır.
Bayır ve Güvenoğlu (2019)	Johansen eşbütünlüşme testi	Tüketici kredileri, enflasyon	Eşbütünlüşme vardır.
Yenisu (2019)	Toda-Yamamoto nedensellik analizi	Para arzı, bütçe açığı, döviz kuru, faiz, dış borçlar, petrol fiyatları, banka kredileri, enflasyon	Para arzı ile enflasyon arasında karşılıklı bir ilişki vardır.
Şahin (2019)	ARDL sınır testi	Enflasyon, bütçe açığı, para arzı	Eşbütünlüşme vardır.
Korkmaz (2019)	ARCH, GARCH ve E-GARCH modelleri	TÜFE, ÜFE, taksitli ticari krediler ile kurumsal kredi kartlarının kullanım oranı, tüketici kredi kullanım oranı	Tüketici kredi kullanım oranlarının enflasyon oynaklığını artırır iken, taksitli ticari krediler ile kurumsal kredi kartlarının kullanımını oynaklığı azaltmaktadır.
Demirgil (2019)	Johansen eşbütünlüşme testi	TÜFE, faiz, döviz kuru, para arzı, petrol varil fiyatları	Eşbütünlüşme vardır.
Kılavuz ve Altınöz (2020)	ARDL yöntemi	Para arzı, faiz oranı, döviz kuru, enflasyon	Eşbütünlüşme vardır.
Akgül ve Bükey (2020)	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto Nedensellik testi	Enflasyon ve asgari ücretler	Eşbütünlüşme vardır.
Tastan ve Şahin (2020)	ARDL sınır testi	Para arzı, ekonomik büyüme, iç borç oranı, döviz kuru, faiz oranı, enflasyon	Para arzı ile enflasyon oranı arasında çift yönlü nedensel bağ vardır.

Çelik (2021)	Johansen eşbütünlüşme testi	TÜFE, petrol ve doğalgaz fiyatları, reel efektif döviz kuru, politika faiz oranı, yurtiçi kredi hacmi, mevduat faiz oranı	Eşbütünlüşme vardır.
Özkök (2021)	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto Nedensellik testi	Enflasyon, para arzı, faiz oranları, reel döviz kuru	Eşbütünlüşme vardır.
Şanlı (2022)	ARDL sınır testi, Granger nedensellik testi	Nominal döviz kuru, sanayi üretim endeksi, enflasyon	Eşbütünlüşme vardır.
Demir (2022)	Zamanla değişen nedensellik analizi	TÜFE enflasyon oranı, döviz kuru, M3/GSYİH, küresel emtia fiyatları, küresel gıda fiyatları	Enflasyon ile ilgili değişkenler arasında çift yönlü nedensellik vardır.

İncelenen literatürde, para arzı ve döviz kuru değişkenleri enflasyon oranını etkileyen faktörler olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte literatürde tüketici güven endeksi, kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi değişkenlerinin enflasyon ile ilişkisinin detaylı incelenmediği dikkat çekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın ele aldığı değişkenler ve güncel veri seti kullanması nedeniyle araştırmacılara önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

2. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada enflasyon oranını etkileyen faktörler regresyon analizi aracılığıyla araştırılmak istenmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin elde edilmesinde ve düzenlenmesinde Korkmaz (2017)'in çalışması referans alınmıştır. İlgili çalışmadan farklı olarak bu çalışmada işsizlik oranı (u), tüketici güven endeksi (ci), sanayi üretim endeksi (ipi) ve imalat sanayi kapasite kullanım oranı (cu) değişkenleri 2007: 1-2023: 2 dönemi için ele alınmıştır. Çalışmada tüm değişkenler üçer aylık veriler olarak temin edilmiş ve TÜFE ve ÜFE temel alınarak ekonomik istikrarsızlığı etkileyen faktörler ayrı ayrı incelenmek istenmiştir. Değişkenler ilk olarak mevsimsellikten arındırılmış ve tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. GSYİH artış oranı için cari fiyatlarla harcama yöntemi dikkate alınmıştır ve sadece GSYİH artış oranı, TÜFE ve ÜFE değişkenleri (mevsimsellikten arındırıldıktan sonra) birinci devresel farkları alınarak oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılacak değişkenlere ait gösterimler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler

Değişkenler	
gdp	GSYİH artış oranı
π_1	TÜFE
π_2	ÜFE
m_2	Para arzı
exc	Reel döviz kuru
dcv	Yurt içi kredi hacmi
i	Mevduat faiz oranı
u	İşsizlik oranı
ci	Tüketici güven endeksi
ipi	Sanayi üretim endeksi
cu	İmalat sanayi kapasite kullanım oranı

Çalışmada 2007:01-2023:02 dönemleri ele alınarak Türkiye için araştırılmak istenen modeller (1) ve (2) nolu denklemlerde genel itibariyle gösterilmiştir.

$$\pi_{1t} = f(\text{gdp}_{t-i}, m2_{t-i}, i_{t-i}, \text{exc}_{t-i}, \text{dcv}_{t-i}, u_{t-i}, ci_{t-i}, \text{ipi}_{t-i}, \text{cur}_{t-i}, \pi_{1t-j})$$

$$\pi_{2t} = f(\text{gdp}_{t-i}, m2_{t-i}, i_{t-i}, \text{exc}_{t-i}, \text{dcv}_{t-i}, u_{t-i}, ci_{t-i}, \text{ipi}_{t-i}, \text{cur}_{t-i}, \pi_{2t-j})$$

Yukarıdaki modellerde $i=0,1,\dots,k$ ve $j=1,2,\dots,k$ için gecikme sayılarını ifade etmektedir. Modellerde Akaike (AIC) bilgi kriteri, katsayıların istatistikî olarak anlamlılığı dikkate alınarak uygun gecikme sayısı belirlenmiştir.

3. Bulgular

Çalışmada sahte regresyon sorunundan kaçınmak amacıyla model tahminlerinden önce değişkenlerin durağan oldukları seviye ve farkların belirlenmesi gerekmektedir. Bu aşamada iktisadi verilerin yapısal şoklara maruz kaldığı dikkate alınarak birim kök testlerinde yapısal kırılmaları dikkate alan testlerin tercih edilmesi elde edilen sonuçların güvenilirliği açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan Lee Strazicich (LM) birim kök testinden yararlanılmıştır ve test sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Lee-Strazicich LM Birim Kök Testi

Test istatistiği		gdp	ci	u	cu	m ₂	i	Δi
			-8.783***	-9.841***	-6.420**	-8.094***	-6.753**	-4.813
k		3	8	7	6	7	5	3
Dt	T _{B1}	2020Q1	2011Q2	2009Q3	2011Q3	2013Q4	2011Q2	2017Q4
	T _{B2}	2021Q2	2020Q1	2019Q4	2020Q1	2018Q3	2017Q3	2018Q4
Cv	%1	-6.750	-6.821	-6.691	-6.821	-6.978	-7.004	-6.963
	%5	-6.100	-5.917	-6.152	-5.917	-6.288	-6.185	-6.201
	%10	-5.770	-5.541	-5.798	-5.541	-5.998	-5.828	-5.890
Test istatistiği		exc	ipi	dcv	Δdcv	π ₁	π ₂	-
		-7.00***	-6.061**	-5.644	-6.693***	-12.502***	-8.966***	
k		3	7	6	3	4	3	
Dt	T _{B1}	2014Q1	2012Q2	2013Q1	2009Q4	2016Q4	2016Q4	
	T _{B2}	2021Q2	2020Q1	2020Q1	2018Q4	2021Q3	2021Q3	
Cv	%1	-6.691	-6.821	-6.691	-6.691	-6.932	-6.932	
	%5	-6.152	-5.917	-6.152	-6.152	-6.175	-6.175	
	%10	-5.798	-5.541	-5.798	-5.798	-5.825	-5.825	
Not: k gecikme sayısını, Dt kırılma tarihini, Cv test kritik değerlerini ve Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde değişkenlerin durağan olduğunu ifade etmektedir.								

Birim kök test sonuçları incelendiğinde dcv ve i hariç tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğuna karar verilmiştir. Burada dcv ve i değişkenlerinin ise birinci farklarında durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Model sonuçlarının güvenilirliği için En Küçük Kareler Yöntemi varsayımlarının geçerliliği önem arz etmektedir. Bu varsayımlardan biri olan bağımsız değişkenler arasında ilişkinin varlığı olarak adlandırılan Çoklu Doğrusal Bağlantı Problemi, aynı anda ilişkili bağımsız değişkenlerin birlikte modele dahil edilmesi sonucu gözlenebilmektedir. Bu sorunun ortaya çıkmaması için, Pearson korelasyon matrisi aracılığıyla, bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyona sahip değişkenler belirlenebilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada ele alınacak modellerde, bağımsız değişkenlerin seçiminde Pearson korelasyon matrisinden yararlanılmıştır ve ilgili matris Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4: Korelasyon Matrisi

	π_1	π_2	gdp	ci	u	cu
π_1	1					
π_2	0.9913***	1				
gdp	0.5967***	0.6286***	1			
ci	0.0913	0.0846	0.3777***	1		
u	-0.5658***	-0.5572***	-0.3346***	-0.1718	1	
cu	-0.0027	0.0121	0.2461**	0.6538***	-0.5407***	1
m₂	0.9921***	0.9700***	0.5811***	0.1050	-0.5433***	-0.0151
Δi	0.0478	0.0343	0.1298	0.1740	-0.0322	0.2646
exc	0.9915***	0.9807***	0.5925***	0.0549	-0.5849***	-0.0158
ipi	0.9148***	0.8738***	0.5859***	0.2982**	-0.6455***	0.2300*
Δdcv	0.3120**	0.3558***	0.5322***	0.3366***	-0.0231	0.1718
	m₂	Δi	exc	ipi	Δdcv	
m₂	1					
Δi	0.0740	1				
exc	0.9877***	0.0686	1			
ipi	0.9422***	0.1802	0.9115***	1		
Δdcv	0.2926**	-0.1660	0.2764**	0.2240*	1	
Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.						

Hem birim kök testi hem de korelasyon matrisi bulguları birlikte değerlendirildiğinde, çalışmada araştırılmak istenen enflasyon modelleri şu şekilde oluşturulmuştur:

MODEL 1: $\pi_{1t} = f(\text{gdp}_{t-i}, \Delta i_{t-i}, u_{t-i},)$

MODEL 2: $\pi_{1t} = f(\text{exc}_{t-i}, \Delta \text{dcv}_{t-i})$

MODEL 3: $\pi_{1t} = f([\text{m2}]_{(t-i)}, \text{ci}_{(t-i)}, \pi_{(1t-j)})$

MODEL 4: $\pi_{1t} = f(\text{ipi}_{t-i}, \text{cu}_{t-i})$

MODEL 5: $\pi_{2t} = f(\text{gdp}_{t-i}, \Delta i_{t-i}, u_{t-i},)$

MODEL 6: $\pi_{2t} = f(\text{exc}_{t-i}, \Delta \text{dcv}_{t-i})$

MODEL 7: $\pi_{2t} = f([\text{m2}]_{(t-i)}, \text{ci}_{(t-i)}, \pi_{(2t-j)})$

MODEL 8: $\pi_{2t} = f(\text{ipi}_{t-i}, \text{cu}_{t-i})$

Yukarıdaki modellerde çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığı ayrıca varyans artış faktörü (VIF) kullanılarak araştırılmıştır ve tüm modellerde çok doğrusal bağlantı sorunun var olmadığı gözlenmiş ancak model sonuçlarının verildiği ilgili tablolarda raporlanmamıştır. Ayrıca yapısal kırılma tarihlerinin ortaya çıktığı zamana 1, diğer zamanlara 0 verilerek kukla değişken oluşturulmuş ve bu modellere dahil edilmiştir ancak yapısal kırılmaların enflasyon oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi olmadığı için raporlanmamış ve ilgili kukla değişken eklenmeyerek modeller tahmin edilmiştir. Sekiz modelde diagnostik varsayımların geçerliliği araştırılmıştır. Buna göre modellerde otokorelasyon sorunun varlığı için Breusch-Godfrey LM testi ile, farklı varyans sorunun varlığı için Breusch-Pagan-Godfrey testi ile ve hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı ise Jarque-Bera (JB) testi ile araştırılmıştır. İlgili varsayımlara ilişkin bulgular model sonuçlarının verildiği tablolara eklenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, tüketici fiyat endeksinden hareketle enflasyon oranı için modeller tahmin edilmiştir. İlgili modeller Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4 olup, elde edilen bulgular Tablo 5'te, Tablo 6'da, Tablo 7'de ve Tablo 8'de sırası ile sunulmuştur.

Tablo 5: Model 1

MODEL 1			
Bağımlı Değişken: π_1		$R^2 = 0.9059$	$F = 41.1424(0.0000^{***})$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	7.5175*** (0.0000)	0.1953	38.4841
gdp_t	4.9382*** (0.0000)	0.6152	8.0268
gdp_{t-1}	2.5495*** (0.0000)	0.5373	4.7447
u_t	0.2353 (0.3385)	0.2433	0.9669
u_{t-1}	-1.4544*** (0.0000)	0.2281	-6.3751
Δi_t	-0.2704 (0.2434)	0.2245	-1.2047
Δi_{t-1}	-0.2130 (0.3788)	0.2398	-0.8884
Δi_{t-2}	-0.5406** (0.0279)	0.2382	-2.2688
Δi_{t-3}	-0.2182 (0.3672)	0.2396	-0.9105
Δi_{t-4}	-0.7580*** (0.0043)	0.2522	-3.0049
Δi_{t-5}	-0.6776** (0.0213)	0.2844	-2.3818
Δi_{t-6}	-1.2470*** (0.0000)	0.2680	-4.6526
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	0.8694 (0.6474)	5.1482 (0.9238)	24.8134*** (0.0004)

Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.

İlk olarak Model 1 incelendiğinde, bu modelin açıklama gücünün % 90.59 ve katsayıların istatistiki olarak topluca anlamlı olduğu söylenebilmektedir. Model 1’de sadece otokorelasyon sorunun varlığına rastlanmıştır. Normal dağılım varsayımının sağlandığı ve farklı varyans sorununun olmadığı saptanmıştır. Katsayıların tek tek anlamlılığı incelendiğinde ise, cari dönemdeki ve bir dönem önceki GSYİH artış oranının enflasyon oranını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği görülürken, cari dönemdeki işsizlik oranının, cari

dönemdeki, bir, iki ve üç dönem önceki mevduat faiz oranının enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Diğer değişkenler sabitken, işsizlik oranındaki %1'lik artışın enflasyon oranını %1.45 puan azalttığı saptanmıştır. Ayrıca dört, beş ve altı dönem önceki mevduat faiz oranının enflasyon oranı üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6: Model 2

MODEL 2			
Bağımlı Değişken: π_1	$R^2= 0.9956$	$F= 833.8980^{***} (0.0000)$	
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	4.7213 ^{***} (0.0000)	0.0220	213.8511
exc _t	0.1220 (0.3025)	0.1169	1.0432
exc _{t-1}	0.1331 (0.5026)	0.1970	0.3759
exc _{t-2}	0.4522 ^{***} (0.0018)	0.1358	3.3292
Δ dcv _t	0.3260 (0.1184)	0.2047	1.5928
Δ dcv _{t-1}	0.8492 ^{***} (0.0001)	0.1922	4.4173
Δ dcv _{t-2}	0.4726 ^{**} (0.0240)	0.2021	2.3384
Δ dcv _{t-3}	0.1053 (0.5596)	0.1791	0.5878
Δ dcv _{t-4}	0.3198 [*] (0.0878)	0.1831	1.7459
Δ dcv _{t-5}	0.2743 (0.1124)	0.1693	1.6197
Δ dcv _{t-6}	0.2892 (0.1046)	0.1745	1.6572
Δ dcv _{t-7}	0.3790 [*] (0.0747)	0.2076	1.8253
Δ dcv _{t-8}	0.3584 [*] (0.0769)	0.1979	1.8111
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	1.4097 (0.4941)	4.2852 (0.9777)	37.8109 ^{***} (0.0000)

Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.

Model 2 için sonuçlar incelendiğinde ise, modelin açıklama gücünün %99.56 olduğu ve katsayıların topluca anlamlı olduğu Tablo 6'dan görülmektedir. Modelde sadece döviz kurunun ikinci gecikmeli değerinin ve yurt içi kredi hacminin birinci, ikinci, dördüncü, yedinci ve sekizinci gecikmelerinin enflasyon oranını istatistiki olarak anlamlı etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre diğer değişkenler sabit tutulduğunda, döviz kurundaki %1'lik artış, enflasyon oranını %0.4522 puan arttırdığı ve yurtiçi kredi hacminin de enflasyon oranını pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Model 2'de normal dağılım ve eşit varyans varsayımının geçerli olduğu gözlenirken, sadece otokorelasyon sorununun var olduğu tespit edilmiştir.

Model 3'te para arzının ve tüketici güven endeksinin cari ve gecikmeli değerlerinin tamamının enflasyon oranı üzerinden anlamlı bir etkisi olduğu gözlenmemiştir. Bu modelde cari dönemdeki para arzının, para arzının ikinci ve dördüncü gecikmelerinin, tüketici güven endeksinin altıncı, yedinci ve sekizinci gecikmelerinin, enflasyon oranının birinci ve ikinci gecikmelerinin istatistiki olarak anlamlı etkileri olduğu Tablo 7'den görülmektedir.

Tablo 7: Model 3

MODEL 3			
Bağımlı Değişken: π_1		$R^2 = 0.9995$	$F = 4560.303^{***}(0.0000)$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	-1.7045*** (0.0000)	0.3714	-4.5892
$m2_t$	0.3325*** (0.0000)	0.0683	4.8638
$m2_{t-1}$	0.1536 (0.1352)	0.1006	1.5262
$m2_{t-5}$	-0.5247*** (0.0000)	0.1038	-5.0551
$m2_{t-3}$	0.1307 (0.2207)	0.1054	1.2395
$m2_{t-4}$	0.2001** (0.0276)	0.0873	2.2902
$m2_{t-5}$	-0.0118 (0.8969)	0.0857	-0.1304
$m2_{t-6}$	-0.1423 (0.1223)	0.0900	-1.5805
$m2_{t-7}$	-0.0017 (0.8118)	0.0741	-0.2397

c_{it}	0.04364 (0.2914)	0.0407	1.0700
c_{it-1}	0.0228 (0.5328)	0.0362	0.6295
c_{it-2}	-0.0420 (0.1912)	0.0315	-1.3308
c_{it-3}	-0.0134 (0.6680)	0.0311	-0.4321
c_{it-4}	0.0519 (0.1033)	0.0311	1.6691
c_{it-5}	-0.0478 (0.1453)	0.0321	-1.4868
c_{it-6}	0.1042** (0.0055)	0.0353	2.9464
c_{it-7}	-0.1249** (0.0015)	0.0364	-3.4242
c_{it-8}	0.0930** (0.0027)	0.0290	3.2065
π_{1t-1}	1.5850*** (0.0000)	0.1127	14.0519
π_{1t-2}	-0.8089*** (0.0000)	0.1227	-6.5875
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	0.8030 (0.6693)	2.8342 (0.2424)	4.7600 (0.9996)
Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.			

Model 3 incelendiğinde cari dönemdeki para arzındaki %1'lik artışın, enflasyon oranını %0.3325 puan arttırdığı, para arzının ikinci gecikmeli değerinin enflasyon oranı üzerinde negatif bir etkisi olduğu ancak dördüncü gecikmeli değerinin ise enflasyon oranını pozitif yönde etkisi olduğu saptanmıştır. Tüketici güven endeksinin altıncı gecikmeli değerinin ve sekizin gecikmeli değerinin enflasyon oranını pozitif yönde etkilediği gözlenirken, tüketici güven endeksinin yedinci gecikmeli değerinin enflasyon oranını negatif yönde etkilediği dikkat çekmektedir. Tüketici fiyat endeksinde hareketle elde edilen bir dönem önceki enflasyon oranındaki %1'lik artışın cari dönemdeki enflasyon oranını %1.5850 puan arttırdığı; iki dönem önceki enflasyon oranındaki %1'lik artışın ise cari dönemdeki enflasyon oranını %0.8089 puan azalttığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu model için tüm katsayıların topluca anlamlı, modelin açıklama gücünün %99.95 ve diagnostik varsayımların geçerli olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 8: Model 4

MODEL 4			
Bağımlı Değişken: π_1		$R^2 = 0.9277$	$F = 39.4627^{***} (0.0000)$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit Terim	30.3344 ^{***} (0.0000)	5.2212	5.8098
ipi_t	-0.7494 (0.4536)	0.9909	-0.7562
ipi_{t-1}	0.1552 (0.6482)	1.1163	0.1390
ipi_{t-2}	0.5382 (0.6482)	1.1714	0.4594
ipi_{t-3}	0.9051 (0.4287)	1.1330	0.7989
ipi_{t-4}	1.6731 [*] (0.0967)	0.9853	1.6979
cu_t	-0.8175 (0.5786)	1.4606	-0.5596
cu_{t-1}	-1.2240 (0.5085)	1.8357	-0.6667
cu_{t-2}	-0.9828 (0.5955)	1.8376	-0.5348
cu_{t-3}	-1.3664 (0.4495)	1.7904	-0.7631
cu_{t-4}	-2.0489 (0.2496)	1.7554	-1.1671
cu_{t-5}	0.3574 (0.7027)	0.9301	0.3842
cu_{t-6}	-0.1418 (0.8676)	0.8457	-0.1677
cu_{t-7}	-0.5913 (0.4909)	0.8510	-0.6947
cu_{t-8}	-1.5166 ^{**} (0.0425)	0.7253	-2.0909
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	9.1692 (0.011)	23.8561(0.0477)	44.4064 ^{***} (0.0000)

Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.

Model 4'te %1 önem düzeyine göre hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği, eşit varyans varsayımının sağlandığı ancak otokorelasyon sorununun var olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu modelde katsayıların topluca anlamlı olduğu ve modelin açıklama gücünün oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Katsayıların tek tek istatistiki olarak anlamlılıkları incelendiğinde, Model 4'te sadece sanayi üretim endeksinin dördüncü gecikmeli değerinin ve imalat sanayi kapasite kullanım oranının sekizinci gecikmeli değerinin anlamlı olduğu gözlenmiştir. Sanayi üretim endeksindeki %1'lik artışın tüketici fiyat endeksinden hareketle elde edilen enflasyon oranını %1.6731 puan arttırdığı ve imalat sanayi kapasite kullanım oranının sekizinci gecikmeli değerindeki %1'lik artışın ise enflasyon oranını %1.51 puan azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise, üretici fiyat endeksinden hareketle enflasyon oranı için Model 5, Model 6, Model 7 ve Model 8 tahminlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 9'da, Tablo 10'da, Tablo 11'de ve Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 9: Model 5

MODEL 5			
Bağımlı Değişken: π_2		$R^2= 0.9119$	$F= 33.2932^{***}(0.0000)$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	6.7540 ^{***} (0.0000)	0.2788	24.2178
gdp_t	5.5966 ^{***} (0.0000)	0.9560	5.8540
gdp_{t-1}	2.2976 ^{***} (0.0031)	0.7341	3.1294
gdp_{t-2}	0.6736 (0.4412)	0.8669	0.7770
gdp_{t-3}	0.9513 (0.2646)	0.8421	1.1296
gdp_{t-4}	1.6785 ^{**} (0.0378)	0.7843	2.1399
gdp_{t-5}	2.2875 ^{**} (0.0060)	0.7933	2.8833
u_t	0.2277 (0.4707)	0.3131	0.7274
u_{t-1}	-1.1409 ^{***} (0.0003)	0.2941	-3.8792
Δi_t	-0.1714 (0.5851)	0.3118	-0.5498
Δi_{t-1}	-0.1724 (0.6224)	0.3477	-0.4959
Δi_{t-2}	-0.1059 (0.7486)	0.3286	-0.3223
Δi_{t-3}	-0.010 (0.9755)	0.3390	-0.0309
Δi_{t-4}	-0.7489 ^{**} (0.0417)	0.3573	-2.0958
Δi_{t-5}	-0.8765 ^{**} (0.0220)	0.3694	-2.3725
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	1.4494 (0.4844)	12.3042 (0.5819)	28.3280 ^{***} (0.0000)

Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.

Model 5 sonuçları incelendiğinde, modelin açıklama gücünün %91,19 olduğu ve katsayıların topluca anlamlı olduğu görülmektedir. Diagnostik varsayımlar ele alındığında modelde sadece otokorelasyon sorununun var olduğu tespit edilmiştir. Katsayıların istatistiki olarak tek tek anlamlılığı incelendiğinde

ise, sadece cari dönemdeki GSYİH artış oranının, bir dönem önceki GSYİH artış oranının, bir dönem önceki işsizlik oranının, dört dönem önceki ve beş dönem önceki mevduat faiz oranının üretici fiyat endeksinden hareketle hesaplanan enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu gözlenmiştir. Cari dönemdeki GSYİH artış oranı ile dört dönem ve beş dönem önceki GSYİH artış oranı, enflasyon oranını pozitif yönde etkilemektedir. Bir dönem önceki işsizlik oranındaki %1'lik artış, enflasyon oranını %1.14 puan azaltmaktadır. Benzer şekilde, dört ve beş dönem önceki mevduat faiz oranında ortaya çıkan değişmelerin enflasyon oranını negatif yönde etkilediği bulgusuna varılmıştır.

Tablo 10: Model 6

MODEL 6			
Bağımlı Değişken: π_2		$R^2 = 0.9934$	$F = 623.0887^{***} (0.0000)$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	4.3195 ^{***} (0.0000)	0.0332	130.0999
exc_t	-0.2038 (0.2603)	0.1788	-1.1399
exc_{t-1}	1.0713 ^{***} (0.0000)	0.1842	5.8134
Δdcv_t	1.7060 ^{***} (0.0000)	0.2731	6.2454
Δdcv_{t-1}	1.2860 ^{***} (0.0000)	0.2714	4.7381
Δdcv_{t-2}	0.2483 (0.3813)	0.2808	0.8841
Δdcv_{t-3}	0.9643 ^{***} (0.0010)	0.2728	3.5347
Δdcv_{t-4}	1.0587 ^{***} (0.0006)	0.2879	3.6773
Δdcv_{t-5}	0.5735 ^{**} (0.0367)	0.2663	2.1536
Δdcv_{t-6}	0.5970 ^{***} (0.0333)	0.2719	2.1963
Δdcv_{t-7}	0.8735 ^{**} (0.0080)	0.3144	2.7777
Δdcv_{t-8}	0.6850 ^{***} (0.0287)	0.3030	2.2604
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	0.4950 (0.7807)	23.6762 ^{***} (0.0000)	9.7463 (0.5533)
Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.			

Tablo 10'da Model 6 sonuçları sunulmuştur. Buna göre bu modelde sadece farklı varyans sorunun varlığı dikkat çekmekte, modelin açıklama gücünün çok yüksek olduğu ve katsayıların istatistiki olarak topluca anlamlı olduğu görülmektedir. Reel döviz kurunun bir dönem önceki ve yurt içi kredi hacminin cari dönemdeki değeri ile gecikmeli değerlerinin (ikinci gecikmeli değeri hariç) üretici fiyat endeksinden hareketle hesaplanan enflasyon oranını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Rakamsal bazda en büyük etkilerin reel döviz kurunun bir dönem önceki değerinde, cari dönemdeki yurt içi kredi hacminde olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, reel döviz kurunun bir dönem önceki değerindeki %1'lik değişimin enflasyon oranını %1.07 puan arttırdığı, reel döviz kurunun cari dönem değerindeki %1'lik değişimin de enflasyon oranını %1.70 puan arttırdığı görülmektedir.

Tablo 11: Model 7

MODEL 7			
Bağımlı Değişken: π_2		$R^2 = 0.9993$	$F = 7506.996^{***} (0.0000)$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	-1.0308 ^{***} (0.0000)	0.2242	-4.5972
$m2_t$	0.6183 ^{***} (0.0000)	0.0882	7.0079
$m2_{t-1}$	-0.0243 (0.8447)	0.1235	-0.1968
$m2_{t-2}$	-0.9781 ^{***} (0.0000)	0.1167	-8.3746
$m2_{t-3}$	0.6403 ^{***} (0.0000)	0.1330	4.8129
$m2_{t-4}$	-0.0142 (0.8989)	0.1119	-0.1276
$m2_{t-5}$	-0.1691 [*] (0.0766)	0.0935	-1.8080
ci_t	0.1052 ^{***} (0.0037)	0.0345	3.0451
ci_{t-1}	-0.0605 (0.1050)	0.0366	-1.6510
$\pi 2_{t-1}$	1.7528 ^{***} (0.0000)	0.0897	19.5225
$\pi 2_{t-2}$	-0.8845 ^{***} (0.0000)	0.0910	-9.7193
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	0.6479 (0.7232)	5.7222 (0.8380)	1.1512 (0.5624)

Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.

Tablo 11’de Model 7’ye ait bulgular verilmiştir. Bu modelde diagnostik varsayımların sağlandığı, modelin açıklama gücünün çok yüksek olduğu ve katsayıların istatistiki olarak topluca anlamlı olduğu saptanmıştır. Cari dönemdeki para arzında yaşanan %1’lik değişimin enflasyon oranını %0.61 puan arttırdığı, iki dönem önceki para arzındaki %1’lik değişimin ise enflasyon oranını %0.97 puan azalttığı, üç dönem önceki para arzındaki %1’lik değişimin enflasyon oranını %0.64 puan arttırdığı ve beş dönem önceki para arzındaki değişimin ise enflasyon oranını %0.16 puan azalttığı bulgusuna varılmıştır. Bu sonuç oldukça dikkat çekicidir. Para politikalarının enflasyon oranları üzerinde istikrarlı bir etkisinin olmadığına ve zamana bağlı olarak etkisinin değişebildiğine işaret etmektedir. Tüketici güven endeksi özelinde sonuç ise cari dönemdeki tüketici güven endeksindeki %1’lik artışın enflasyon oranını %0.10 puan arttırdığı yönündedir. Üretici fiyat endeksinde hareketle hesaplanan enflasyon oranının bir ve iki dönem önceki değerlerinin cari dönemdeki enflasyon oranı üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisi olduğu ancak bu etkinin bir dönem önceki değeri baz alındığında pozitif, iki dönem önceki değeri baz alındığında negatif olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçta enflasyon oranlarına ilişkin yürütülen politikalarda zamana bağlı olarak enflasyonist etkinin değişebildiğini ve cari dönemde ortaya çıkan enflasyon oranlarının zamana karşı duyarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 12: Model 8

MODEL 8			
Bağımlı Değişken: π_2		$R^2 = 0.8811$	$F = 22.7675^{***} (0.0000)$
Değişkenler	β	$s(\beta)$	t
Sabit terim	43.3757 ^{***} (0.0000)	7.8744	5.5084
ipi _t	-0.8456 (0.5984)	1.5936	-0.5306
ipi _{t-1}	0.7722 (0.6750)	1.9135	0.5785
ipi _{t-2}	1.1071 (0.5659)	1.9135	0.5785
ipi _{t-3}	1.0572 (0.5904)	1.9496	0.5422
ipi _{t-4}	3.1673 ^{**} (0.0367)	1.4689	2.1562
ipi _{t-5}	0.6258 (0.5187)	0.9618	0.6507
ipi _{t-6}	0.2397 (0.7875)	0.8841	0.2711
ipi _{t-7}	-0.8221 (0.3421)	0.8557	-0.9607
ipi _{t-8}	-2.1319 ^{**} (0.0098)	0.7888	-2.7025
cu _t	-2.0425 (0.3938)	2.3712	-0.8613
cu _t	-2.2066 (0.4641)	2.9871	-0.7387
cu _{t-1}	-1.5754 (0.5848)	3.0036	-0.5245
cu _{t-2}	-1.6632 (0.5848)	3.0213	-0.5505
cu _{t-3}	-4.5660 [*] (0.0747)	2.4996	-1.8266
	Normal dağılım	Farklı Varyans	Otokorelasyon
	9.1930 (0.011)	18.2474 (0.1957)	40.9513 ^{***} (0.0000)

Not: Δ değişkenin birinci farkının alındığını göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içinde olasılık değerleri verilmiştir.

Çalışmada son olarak Model 8 sonuçları Tablo 12'de raporlanmıştır. Model 8'de %1 önem düzeyine göre hem hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği hem de eşit varyans varsayımının geçerli olduğu gözlenirken, aynı

önem düzeyi için modelde otokorelasyon sorununun var olduğu tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü %88.11 ve katsayılar istatistiki olarak topluca anlamlıdır. Katsayıların tek tek anlamlılığı incelendiğinde sadece üç katsayının istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre sanayi üretim endeksinin dört ve sekiz dönem önceki değerinin, imalat sanayi kapasite kullanım oranının dört dönem önceki değerinin istatistiki olarak enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Modelden elde edilen sonuçlar detaylı olarak ele alınırsa şu şekilde ifade edilebilir: Sanayi üretim endeksinin dördüncü gecikmesinin enflasyon oranını %3.16 puan arttırdığı ve sanayi üretim endeksinin sekizinci gecikmesinin ise enflasyon oranını %2.13 puan azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, cari dönemdeki imalat sanayi kapasite kullanım oranındaki %1'lik değişimin enflasyon oranını %4.56 puan azalttığı bulgusu dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Fiyatlar genel seviyesinin belirlenmesi ve değişmesi, iktisatta en önemli sorunlardan biridir. Ekonomide enflasyon, büyüme ve gelir dağılımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu için en çok araştırılan konulardan biridir. Enflasyona neden olan faktörlerin neler olduğu da çok araştırılmıştır. Bu çalışmada da enflasyon oranını etkileyen faktörlerin 2007:01-2023:02 dönemi özelinde irdelenmek istenmiştir. Çalışmada sanayi üretim endeksi, GSYİH artış oranı, TÜFE, ÜFE, tüketici güven endeksi, işsizlik oranı, reel döviz kuru, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, mevduat faiz oranı, para arzı ve yurt içi kredi hacmi değişkenleri kullanılmış ve bu değişkenlerin gecikmeli değerleri de modele dahil edilerek toplam 8 farklı model tahmin dahil edilmiştir.

Enflasyon modelleri üretici ve tüketici özelinde ayrı ayrı alındığında elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlemek mümkündür. Tüketici fiyat endeksi baz alınarak elde edilen enflasyon oranı modellerinde, ortak bulgular dışında dikkat çeken bulgular şu şekildedir: İki dönem önceki ve altı dönem önceki mevduat faiz oranının ilgili enflasyon oranını azalttığı, iki dönem önceki reel döviz kurunun ve iki dönem önceki yurtiçi kredi hacminin enflasyon oranını arttırdığı gözlenmiştir. Ayrıca dört dönem önceki para arzının, altı dönem ve sekiz dönem önceki tüketici güven endeksinin enflasyon oranını pozitif yönde etkilerken, yedi dönem önceki tüketici güven endeksinin negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Son olarak imalat sanayi kapasite kullanım oranının sadece sekiz dönem önceki değerinin enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve bu etkinin negatif yönde olduğu sonucuna varılmıştır.

Üretici fiyat endeksi baz alınarak elde edilen enflasyon oranı modelleri için sonuçlar incelendiğinde ise, üç dönem önceki faiz oranının, beş dönem önceki para arzının, sekiz dönem önceki sanayi üretim endeksinin ve dört dönem önceki imalat sanayi kapasite kullanım oranının enflasyon oranını negatif yönde etkilediği gözlenmiştir. Ayrıca bir dönem önceki reel döviz kurunun, cari dönemdeki yurt içi kredi hacminin, üç, beş ve altı dönem önceki yurt içi kredi hacminin, üç dönem önceki para arzının ve cari dönemdeki tüketici güven endeksinin enflasyon oranını arttırdığı tespit edilmiştir.

Bu modellerden elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde bazı hususlar öne çıkmaktadır ki bunlardan ilki şu şekilde ifade edilebilir. Üretici ve tüketici fiyat endekslerinden hareketle elde edilen enflasyon oranlarında cari dönemdeki para arzının, iki dönem önceki para arzının, bir dönem önceki işsizlik oranının ve sanayi üretim endeksinin dört dönem önceki değerinin her iki enflasyon oranını anlamlı olarak etkilediği bulgusuna varılmıştır. Ayrıca cari dönemdeki GSYİH artış oranının, bir dönem önceki GSYİH artış oranının, dört ve beş dönem önceki mevduat faiz oranının, bir dönem önceki, dört, yedi ve sekiz dönem önceki yurtiçi kredi hacminin her iki enflasyon oranı üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkileri olduğu saptanmıştır. Tüm bunlara ek olarak, her iki enflasyon oranının bir ve iki dönem önceki değerlerinin cari dönemdeki enflasyon oranı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Burada bahsedilen tüm ortak bulgular için ilgili değişkenlerin enflasyon oranı üzerindeki anlamlı etkilerinde işaretlerinin de aynı yönde olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısı ile bu ortak bulgular, ilgili değişkenlerin enflasyon oranları üzerinde göz ardı edilemez bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır ve yeni yapılacak politikalara ışık tutmaktadır.

Ortak bulgular özelinde dikkat çeken bir diğer değerlendirme ise şu şekildedir: Enflasyon oranlarının ele alınan değişkenler özelinde zamana karşı duyarlı olduğu, ilgili değişkenlerin cari dönemdeki etkisinin daha önceki dönemlerin etkisi ile karşılaştırıldığında değişiklik gösterdiği yönündedir. İlgili değişkenlerin maksimum 8 dönem (2 yıl) içerisinde enflasyon oranına vermiş oldukları tepkilerdeki değişkenliğin istikrarlılık göstermediği, bazı dönemler negatif bazı dönemler ise pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu değişkenliğin aslında mevcut ekonomi politikalarında uzun vadeden çok kısa vadeli politikaların oluşturulması gerektiğine işaret ettiği düşünülmektedir. Yaşanılan yüzyılda finansal karar vericilerin ekonomik piyasalara tepki verme süresinin de kısaldığı düşünüldüğünde, bu sonucun gerçeği yansıttığı söylenebilir. Dolayısı ile, Türkiye ekonomisi için uzun vadeli istikrar politikalarından ziyade kısa süreli ekonomik istikrar programlarına odaklanması

nın daha iyi olacağı kanısına varılmıştır. Bu bulgunun yeni ekonomik istikrar politikalarında göz önünde bulundurulması gerektiği önerilmektedir.

Küresel belirsizlikteki artış, her ülkenin uyguladığı para politikasının aynı olmayabileceğini göstermiştir. Geleneksel para politikaları, ülkelerin derinleşen küresel belirsizlikle başa çıkmasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, her ülkenin kendi ekonomisinin gerçeklerini temel alarak yeni para politikası yaklaşımlarını ortaya koyması gerekmektedir. Bu doğrultuda, çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye ekonomisi özelinde değerlendirildiğinde, Türkiye'deki gerek tüketici gerekse üretici enflasyon düzeyine ilişkin genel bir bakış açısı sunmakta ve politika yapımcıların, enflasyonun gelecekteki eğilimini tahmin etmede söz konusu göstergeleri dikkate almaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, çalışmadan elde edilen bulgular politika yapımcıların mevcut koşullar altında ekonomik ve sosyal kalkınma politikalarını belirlemelerine yardımcı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z., Korkmaz, Ö. (2012), Tüketici ve Üretici Fiyat Endekslerinde Fiyat Geçişkenliği: Alt Sektörler, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), 65-81.
- Afsal, M. Ş., Doğan, İ., Örün, E. ve Bayram, A. (2018). Enflasyonun Stokastik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi için Bir NARDL Yaklaşımı. Journal of Life Economics, 5 (4), 57-74.
- Ağayev, S. (2012), Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon Oranı Belirleyicileri; Panel Veri Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 59-72.
- Akan, Y. ve Kanca, O.C. (2015), Türkiye'de Dış Borçlanma ve Enflasyon İlişkisi: VAR Yaklaşımı (1980-2013), Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 3, s. 1-22.
- Akdi, Y., Berument, H., Cilasun, S. M. (2006), The Relationship Between Different Price Indices: Evidence from Turkey, Physica A 360, 483-392.
- Akgül, I. ve Özdemir S. (2018), Enflasyon-faiz oranı ve enflasyon-döviz kuru ikilemi: GEG programı döneminde Türkiye gerçeği. Ege AkademikBakış, 18(1), 153-165.
- Akgül, O. ve Bükey, A.M. (2020). Türkiye'de Enflasyon ile Asgari Ücretler Arasındaki İlişki ve Ücret-Fiyat Sarmalı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 78:257-282.
- Alev, N. (2019). Türkiye'de enflasyonun belirleyicileri: ARDL sınır testi yaklaşımı (2006:Q1-2018:Q2 dönemi). Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi, 3(1), 1-18.
- Bayır, M. ve Güvenoğlu, H. (2019). Tüketici Kredileri ile Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği, International Marmara Social Sciences Congress (Autumn), Proceedings Book (Social Sciences), November 1-3 2019, 282-289.

- Çelik, A. (2021). Türkiye’de enflasyonun belirleyicilerinin VAR yöntemi ile analizi (2008-2009). *İzmir İktisat Dergisi*, 36(1), 135-153.
- Demir, Y. (2022). Küresel Enerji ve Gıda Fiyatlarının Türkiye’de Enflasyona Etkisinin Zamanla Değişen Nedensellik Analiziyle İncelenmesi, *Vizyoner Dergisi*, 13(33):189-203.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 7(1):13-21.
- Duman, E. (2023). Bölüm adı: Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Enflasyon Oranlarına Etkisi: Türkiye Örneği, 67-75, Kitap adı: İktisat ve Finans: Uygulamaların Ampirik Analizi, Editör: Şahin Karabulut, Ekin yayınevi.
- Erkişi, K. (2019). Budget deficits, money supply and inflation: the case of fragile five countries. *Euroasia Journal of Social Sciences Humanities*, 9(1), 49-59.
- Göçer, İ., Ayfın, N. ve Sümer, A. L. (2016). Türkiye’de son yıllarda enflasyonun belirleyicileri: Çok yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Bankacılık Dergisi*, 98, 3-22.
- Güneş, Ş. (2013). Türkiye’de kur rejimi uygulaması ve enflasyon ilişkisi üzerine bir analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 65-77.
- Islatince, H. (2017). Para arzı ve enflasyon ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi (1988-2016). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 544-547.
- Karaçor, Z., Özmen, İ. ve Yorgancılar, F. N. (2011). Asgari ücret, işsizlik oranı ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği (1987–2010). *İktisadi Yaklaşım Kongresi*, 1-19.
- Karahan, Ö. ve Gürbüz, Y.E. (2017), Türkiye’de Bireysel Banka Kredileri ve Enflasyon ilişkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 410-416.
- Kılavuz, E. ve Altınöz, B. (2020). Türkiye’de Para Arzı ile Enflasyon Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2):242-260.
- Kılıç, F. ve Torun, M. (2018), Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 18-40.
- Korkmaz, A. ve Çoban, O. (2006). Emek piyasasında asgari ücret, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkilerin ekonometrik bir analizi: Türkiye örneği (1969-2006). *Maliye Dergisi*, 151, 16–22.
- Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon oranını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 109-142.
- Korkmaz, Ö. (2019). Kredi Kullanım Oranları ile Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran, 176:98-127.
- Özök, Y. (2021). Enflasyonu Belirleyen Faktörler: Türkiye Ekonomisi Üzerinde Yapısal Kırılmalı Bir Analiz, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(2):206-225.

- Saatçioğlu, C. (2005), Türkiye ekonomisindeki enflasyonist sürecin incelenmesine yönelik bir uygulama, ODTÜ Gelişim Dergisi, 32(Haziran), 155-184.
- Saraç, T. B., Karagöz, K. (2010). Türkiye’de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişki: Yapısal kırılma ve sınır testi, Maliye Dergisi, 159, 220-232.
- Selim, S. ve Ayvaz Güven, T. A. (2014). Türkiye’de enflasyon, döviz kuru ve işsizlik arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1), 127-145.
- Sunal, O. (2018). CPI, money supply and exchange rate dynamics in Turkey: a VECM approach, Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA), V.5(3):249-260.
- Şahin, B. E. (2019). Analysis of the relationship between inflation, budget deficit and money supply in Turkey by ARDL approach: 1980-2017. Journal of Life Economics, 6(3), 297-306.
- Şanlı, O. (2022). Döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona etkisi: Türkiye örneği. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(3), 2487-2514.
- Taban, S. ve Şengür, M. (2016) Türkiye’de Enflasyonun Kaynağının Belirlenmesine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi, 47(Ocak-Haziran), 47-64.
- Tastan, H., & Sahin, S. (2020). Low-frequency relationship between money growth and inflation in Turkey. Quantitative Finance and Economics, 4(1), 91-120.
- Tutgun, S.(2020). Fiyatlama Davranışlarındaki Şoklar Geçici mi? Kalıcı mı? Doğrusal ve Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar, Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi (UTEAD), 4(2): 80-86.
- Ünlü, A. ve Kabak, S. (2022). Türkiye’de Enflasyonu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Ekonometrik Bir Uygulama, Ekonomi-tek, 11(3):177-199.
- Yamak, R., Küçükkale, Y. (2000), Kapasite Kullanım Oranı ve Enflasyon, Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 101-111.
- Yenisu, E. (2019). Türkiye’de enflasyonun makroekonomik belirleyicileri: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 7(1), 43-58.
- Yenice, S. ve Yenisu, E. (2018). Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının etkileşimi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(4): 1065-1086.
- Yıldırım, Z. (2015), Enflasyon Rejimleri ve Üretici Enflasyonundan Tüketici Enflasyonuna Geçişkenlik, Central Bank Review Forthcoming, 1-26.
- Yılanca, V. (2009), Fisher Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(4), 205-213.
- Yurdakul, F. (2001). Türkiye’de Enflasyon Sürecinde Yapısal Kırılmalar, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56 (1), 149-169.

“AGANTA BURİNA BURİNATA” İSİMLİ ROMANIN ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Büşra Soydemir²

ORCID: 0000-0002-8026-1694

Osman Kürşat Acar³

ORCID: 0000-0002-1961-645X

Öz

Bu çalışmada, Türkiye emek tarihi açısından, denizcilik sektöründe çalışan işçilerin çalışma koşullarının, Halikarnas Balıkcısı'nın Aganta Burina Burinata isimli romanı aracılığıyla değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Denizcilik oldukça zorlu ve tehlikeli sınıfta yer alan bir çalışma alanı olmasına rağmen literatürde bu alana ilişkin çalışmaların yetersiz oluşu dikkati çekmektedir. Bu açıdan, emek tarihi araştırmalarında bir bilgi kaynağı olarak edebi eserlerin de birer referans ya da yardımcı kaynak olarak kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Halikarnas Balıkcısı'nın Aganta Burina Burinata isimli eseri, toplumsal olgularla birlikte, çalışma yaşamına ve şartlarına ilişkin verileri gerçekçi bir gözlemlerle aktarmasından ve sosyal politikanın alanı olan birçok konuyu barındırmasından dolayı seçilmiştir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, ele alınan eser aracılığıyla hem eserin kaleme alındığı dönem hem de denizde çalışma ilişkileri kapsamlı bir incelemeye tâbi tutulmaktadır. Bahse konu edilen eser, “Çalışma Koşulları”, “İşçi-İşveren İlişkileri”, “Toplumsal Yapı ve İlişkiler”, “İş Kazaları”, “Ücret” ve “Toprakta ve Denizde Çalışma İlişkileri” başlıkları üzerinden analiz edilerek, denizcilik alanında istihdam edilen emekçilerin çalışma ve yaşam koşullarıyla birlikte emek süreçleri analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Çalışma İlişkileri ve Edebiyat, Denizde Emek, Halikarnas Balıkcısı.*

Atıf için: Soydemir, B., Acar, O.K., (2023). “Aganta Burina Burinata” İsimli Romanın Çalışma İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 34, ss. 379-405

- 1 Bu çalışma birinci yazarın “Çalışma Hayatında Emek: 1980 Öncesi Türk Edebiyatına Yansımaları” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir. 4943-YL1-17 numaralı proje kapsamında Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon birimi tarafından desteklenmiştir.
- 2 Öğretim Görevlisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Düziçi Meslek Yüksekokulu, Osmaniye
- 3 Doçent Doktor, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Isparta

Evaluation of the Novel Named as "Aganta Burina Burinata" in Terms of Labor Relations

Abstract

This study aims to evaluate the working conditions of maritime workers in terms of labor history in Turkey through the novel Aganta Burina Burinata by the Fisherman of Halicarnassus. Although seafaring is a very challenging and hazardous field of work, it is noteworthy that there are insufficient studies on this field in the literature. In this context, there is a need to use literary works as a reference or auxiliary source of information in labor history research. Fisherman of Halicarnassus' Aganta Burina Burinata was chosen because it conveys data on working life and conditions with a realistic observation along with social facts and contains many subjects that are in the field of social policy. In this study, in which the qualitative research method is adopted, both the period in which the work was written and labor relations at sea are subjected to a comprehensive analysis. The work in question is analyzed under the headings of "Working Conditions", "Employer-Employee Relations", "Social Structure and Relations", "Occupational Accidents", "Wages" and "Labor Relations on Land and at Sea", and the working and living conditions of the laborers employed in the maritime field and their labor processes are analyzed.

Key Words: *Labour Relations and Literature, Labor at Sea, Fisherman of Halicarnassus.*

GİRİŞ

Çalışma ilişkilerinin, içerisinde bulunulan dönem açısından değerlendirilebilmesi ve doğru analiz edilebilmesi bakımından emek tarihi araştırmaları önemli bir yere sahiptir. Zira geçmişten günümüze olan tarihsel sürecin analiz edilmesi hem bugün hem de gelecekte, çalışma ilişkilerinin değerlendirilmesi noktasında mühimdir. Emek tarihi çalışmalarında genel olarak resmi verilere başvurulduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada ise edebi eserlerin de tarih araştırmalarında alternatif birer bilgi kaynağı olarak kullanılabileceği düşüncesi ile denizde çalışma ilişkilerinin tarihsel perspektifte incelenmesi amacıyla edebi bir eser üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir. Zira emek tarihine ilişkin verilerin, gözlemlerin ve bulguların, gerçekçi bir anlatımla kaleme alınan edebi eserlerde yer alan bilgilerle, tasvirlerle ve gözlemlerle örtüştüğü söylenebilir. Bu yönüyle esasen edebi eserler, belirli bir dönem yansıtan toplumsal olgu ve olaylarla ilgili olarak sosyal bilimcilerin başvurduğu kaynaklar arasında gelmektedir. Nitekim kurgusal edebi metinler bile içinde bulunulan şartlar dâhilinde, yani belli bir zaman, mekân ve konu çerçevesi içerisinde kaleme alındığından dolayı bir dönemi farklı yönleriyle araştırabilmek adına başvuru kaynaklarıdır. Emek tarihi çalışmalarında birer alternatif bilgi kaynağı olarak kullanılacak edebi eserler, bu bağlamda, emeğin ve emekçilerin tarihinin araştırılmasına farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Zira Hacısalihioğlu'nun da belirttiği gibi; “...edebi metinlerin, tüm sınırlılık ve imkanlarıyla, nesillerden nesillere aktardıkları birikimleri ve kapsayıcı etkileşimleriyle göz ardı edilemeyecek ölçüde, oldukça zengin bir alan sundukları açıktır.” (2020, s. 237).

Cumhuriyet sonrası dönemde veya Erken Cumhuriyet Döneminde işçilerin fabrikada, tarımda (bitkisel üretime dayalı) ve madende görünürlüğü üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ve emek tarihi bir disiplin olarak Türkiye’de çoğunlukla sayılan bu tipolojiler dâhilinde ele alınmıştır. Ancak emek tarihi çalışmalarında denizde çalışma ilişkileri üzerine gerçekleştirilen araştırmaların yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Türkiye’de balıkçılık sektörüne ve bu alanda çalışma ilişkilerine dair sosyal bilimler literatüründeki eksikliği Ulukan (2016, s. 116) şu şekilde dile getirmektedir:

“(...) balıkçılık sektörü ile ilgili sayıca az olan çalışmaların da daha çok fen edebiyat fakülteleri, deniz bilimleri veya su ürünleri fakültelerinin bölümleri tarafından yapıldığı saptanmıştır. Ne yazık ki sosyal politika veya çalışma ilişkileri alanında konuyla ilgili Türkçe literatüre rastlanmamıştır. Benzer durum devlet politikalarında da

izlenmektedir. Örneğin 9. ve 10. Kalkınma Planları balıkçılık özel ihtisas komisyonu raporları incelendiğinde çalışanlara yönelik herhangi bir kısmın ayrılmadığı görülmektedir.”

Dolayısıyla, eksik bir araştırmaya konu olan denizde çalışma ilişkilerine dair emek tarihinin araştırılabilmesi açısından romanlar, nitelikli betimsel bir içerik ve daha geniş bir kavrayış sunmaktadır. Türkiye’de denizde emeğin ele alındığı edebi eserlerin 1940’lı yıllarda ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Özellikle Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımı temsilcileri arasında yer alan ve Halikarnas Balıkçısı olarak tanınmış olan Cevat Şakir Kabaağaçlı, deniz işçilerine ve onların yaşam mücadelelerine, eserlerinde gerçekçi bir şekilde yer vermiştir. Bu açıdan, Halikarnas Balıkçısı’nın 1946 yılında kaleme almış olduğu “Aganta Burina Burinata” isimli eseri, denizde çalışma ilişkileri açısından sosyal politikanın konu aldığı birçok olguyu barındırmaktadır.

Araştırmanın amacı, emek tarihi açısından deniz işçilerine yönelik bir perspektif sunabilmek ve denizde çalışma ilişkilerine dair bilgilerin elde edilmesinde edebi eserlerin de yardımcı bir kaynak olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Halikarnas Balıkçısı’nın eserleri aracılığıyla Türkiye’de edebiyat ve çalışma ilişkileri arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve çalışmaya konu olan eserin analiz edilmesi hedeflenmektedir. Halikarnas Balıkçısı’nın birçok eserinin ana teması deniz ve deniz işçileridir. Ancak gerçekleştirilen okumalar neticesinde elde edilen verilerin, çalışma ilişkileri açısından incelenmesi ve olay örgüsünün çalışma ilişkileri bağlamında detaylı değerlendirilebilmesi için Aganta Burina Burinata eseri zengin bir içerik sunmaktadır. Bu kapsamda, yapılan inceleme sonucunda elde edilen veriler, “Çalışma Koşulları”, “İşçi-İşveren İlişkileri”, “Toplumsal Yapı ve İlişkiler”, “İş Kazaları”, “Ücret” ve “Toprakta ve Denizde Çalışma İlişkileri” başlıklarıyla sınıflandırılmakta ve analiz edilmektedir.

1. Edebiyat ve Emek

Ernst Fischer, “Sanat, bir toplumun yaşama gücüdür.” ifadesi ile sanat ve toplum arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Şüphesiz ki hem bugün hem de tarihsel süreçte, insanların yaşamlarına dair kalıcı izlere rastlanması açısından sanat önemli bir yere sahiptir (Özkale, 2000, s. 20-24). Bu araştırma kapsamında sanat eserlerine bakıldığında, sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan “çalışma” olgusu da yer almaktadır. Salt çalışma olgusu penceresinden bakıldığında ise, sinemadan tiyatroya, edebiyattan müziğe sanatın birçok dalında çalışma yaşamına dair izlere rastlayabilmek mümkündür (Makal, 2008: 18). Diğer sanat dalları içerisinde ayrı ve önemli bir

yere sahip olan edebiyat ise (Ercilasun, 2013, s. 313), günümüze olduğu kadar, tarihsel dönemlere de bir ışık tutmakta ve geçmiş zaman dilimlerinde yaşanmış olaylara ilişkin bilgilerin, gelecek zamanlara aktarılmasını sağlamaktadır (Önal, 2011, s. 7). Hatta Friedrich Engels, Margaret Harkness’a yazdığı ünlü mektubunda Fransız toplumu ve tarihi hakkında Balzac’tan, dönemin tarihçileri, ekonomistleri ve istatistikçilerinden öğrendiğinden daha fazlasını öğrendiğini belirtmektedir (Marx ve Engels’ten aktaran Petrey, 1988, s. 448).

Sosyal bilimlere farklı bir yaklaşımın sunulması ve bireye, topluma ve birey-toplum ilişkisine dair bir bilgi alanı olarak sosyal bilimlerde eksik kalan alanların tamamlanabilmesi ve yine bireyin, toplumun ve onların diyalektik ilişkisinin ortaya çıkartılabilmesi noktasında -bir bilgi biçimi olarak- edebiyattan faydalanmak mümkündür (Cengiz, 2009, s. 2). Bu açıdan Makal (2020, s. 1) emek çalışmaları ve sanat arasındaki ilişkiyi şu ifadeleriyle açıklamaktadır:

“İşçi sınıfının doğuşu, nicel ve nitel açıdan gelişmesi ve varlık kazanması, başta ücret, çalışma süreleri ve işçi sağlığı-iş güvenliği olmak üzere çalışma koşulları ile yaşama koşulları, sendikal örgütlenme ve iş mücadelesi konuları; akademik araştırmalar yanında, sanat eserlerinde de başlangıçtan bu yana yansımaları buluyor. Sanatın, bir taraftan sosyal politika alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle günümüze ve geleceğe yansıtma gibi bir işlevi var.”

Edebiyat ve edebiyat tarihi, Makal’ın da ifade ettiği gibi toplumsal ilişkileri yansıtması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada, Türkiye üzerinden bir değerlendirme yapılacak olunursa, pek çok yönüyle analiz edilen Cumhuriyet dönemi; demokrasiye geçiş süreci, modernleşme, kadın hakları, kırsal kesimlerden kentlere göç gibi birçok olguyu barındırmaktadır. Belli dönemlere ilişkin olarak, resmi veriler, birçok kayıt ve fotoğraflar, istatistikler, belgeseller, nüfus kayıtları gibi üzerinden sonuçlar çıkarılabilecek çok sayıda bilgi mevcuttur. Ancak insan toplulukları sadece tarihle, matematikle, coğrafya ve siyasi olaylarla anlaşılabilir. Bu süreçler içerisinde bireylerin; duygu ve düşünceleri, umutları, hissettikleri mutluluk/mutsuzluk hâlleri kaydedilebilecek olgular değildir. Kaydı tutulamayan bütün bu duyguların ve yaşamların kaydını ise edebi eserlerde görmek mümkündür. Roman türünde kaleme alınmış eserler ise detaylı bir anlatımdan dolayı bu noktada daha etkilidir. Bu nedenle, geçmişin imgesini, toplumsal hayatı ve

o hayatın içerisinde yer alan insanların hikayelerini yeniden canlandırma noktasında romanlar birer başvuru kaynağıdır. Bu açıdan bir toplum üzerine inceleme gerçekleştirirken, çeşitli belgelerin yanı sıra edebi metinlerden faydalanmalı ve toplumsal dinamikler de göz önünde bulundurulmalıdır (Türkeş, 2011, s. 148). Bu çalışma kapsamında, Ömer Türkeş'in belirttiği gibi, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarına, nasıl süreçlerden geçtiklerine ve içerisinde buldukları ruh hallerinin anlaşılabilmesine yönelik yapılacak olan tahlillerde, en etkili araçlardan birisi romanlardır. Zira tarihi bir dönem içerisinde yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşüm ve uygulamaların nasıl gerçekleştiği ve tarih sahnesinde nasıl izler bıraktığına dair birçok kaynağa ulaşmak mümkün iken; toplumsal dönüşümler esnasında bireylerin ve özellikle de farklı zamanlarda, farklı çalışma koşulları içerisinde yer almakta olan işçilerin yaşamış oldukları deneyimlere ilişkin bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Bu açıdan, asıl özneye ulaşabilme noktasında sosyal bilimlerle edebiyat arasındaki ilişkinin önemini altını çizmekte fayda vardır (Müftüoğlu ve Hacısalihoğlu, 2008, s. 49).

Genel olarak, edebiyat ve edebiyatın bir parçası olan romanların, siyasi aydınlanma ve toplumsal dönüşümün potansiyel aracı olarak kullanıma açık olduğunu da söylemek mümkündür (Felski, 2019, s. 16). Zira Marksist kuramcı Georg Lukács'tan esinlenerek, Lucien Goldmann'ın geliştirmiş olduğu, "diyalektik oluşumsal yapısalci yazın/roman toplumbilimi inceleme yöntemi" de 'yapıt, bireyin değil toplumun bir anlatımıdır' düşüncesinden yola çıkmaktadır. "Lukács'a koşturarak Goldmann da kapitalist toplumsal/ekonomik yapı ile roman türü yapısı arasında çok sıkı yapısal türdeşlikler olduğunu ileri sürer. Bu bağlamda, içinden geldiği toplumun bir parçası olan yazar, yazınsal yaratısında bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu toplumsal yapıyı yansıtır." (Tilbe ve Tilbe, 2015, s. 188). Araştırmaya konu olan işçi sınıfının edebiyata ve edebiyat özelinde romanlara yansımalarına dünya genelinde bakıldığında, farklı zaman dilimlerinde, farklı şekillerde eserlerde yer verildiği görülmektedir (Hacısalihoğlu, 2008, s. 41). Bu noktada, İngiltere'de Endüstri Devrimi sonrasında yaşanan sosyal sorunları ele alan Dickens'in, "Zor Zamanlar" isimli romanı ve bu romanda yer alan fabrika ortamı, iş kazaları, sendikal örgütlenme gibi konuların işlenmiş olması bir örnek olarak gösterilebilir. Başka bir ülkede 19. yüzyılda yaşanan sorunları farklı yönleri ile aktaran Zola; Çarlık Rusyası'nın çalışma ilişkilerine ve sosyal hayatına ilişkin gözlemlerini aktaran Gorki gibi isimlerle birlikte 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Jack London, Upton Sinclair gibi yazarlar, "sosyal protest roman" olarak tanımlanabilecek türde eserleri kaleme almışlardır (Makal, 2008, s.

18-19). John Steinbeck’in, 1929 Ekonomik Buhranı sonrasında, topraklarını bırakıp göç etmek mecburiyetinde olan ve işçileşen çiftçileri ele aldığı “Gazap Üzümleri”, tarım işçilerini konu aldığı “Bitmeyen Kavga”; Gladkov’un kaleme aldığı “Fabrika (Çimento)” romanı ve Emile Zola’nın maden işçilerini anlattığı “Germinal” yine işçilerin ve çalışma ilişkilerinin anlatıldığı eserler arasında yer almaktadır (Hacısalıhoğlu, 2008, s. 41).

Türk edebiyat tarihi açısından bakıldığında ise Fethi Naci, romanlarda işçilerin yeterli bir şekilde yer almadığına değinmiş ve bu durumun nedenini toplum yapısıyla ilişkilendirmiştir. Fethi Naci’ye göre bu durum, Türkiye’nin bir tarım ülkesi oluşuyla birlikte sanayileşmede geç kalınması, işçi sınıfının ve problemlerinin ortaya çıktığı dönemlerde Türk yazarlarının, işçi sınıfını ve işçi sınıfının yaşamakta oldukları sorunları görece “toplumsal ve tarihsel göz”den yoksun olmalarıyla ilgilidir (Naci, 2007, s. 33). Ancak yine de farklı dönemlerde Türkiye’deki çeşitli sektörlerle ve çalışma hayatına dair izlenimleri, değişik türde kaleme alınmış olan edebi eserlerde görmek mümkündür. Kaleme alınan bu eserlere Osmanlı döneminde de rastlanılmaktadır. Refik Halit Karay’ın bir ipek fabrikasını konu alan “Memleket Hikâyeleri” isimli eserinde yer alan 1909’da kaleme alınan Hakkı Sükût isimli öyküsü ve Türk edebiyatında ilk defa işçi sınıfının konu alındığı Mahmut Yesari’nin “Çulluk” isimli romanı gibi eserler başlıca verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır (Makal, 2008, s. 21-22).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Köy Enstitülerinin ve öğretmen okullarının yaygınlaştırılarak, köy çocuklarının devlet okullarında okutulmaya başlamasıyla, Anadolu’yu içeriden bir bakışla tasvir eden eserler kaleme alınmıştır (Kıbrıs, 2004, s. 84). Bu yıllarda Türkiye’de sınıflaşmanın ve siyasi rejimlerin ortaya çıkartmış olduğu olay ve olgular romanlara yansımış (Moran, 1997, s. 12) ve genel olarak edebi eserlerin çizgisi, siyasal değişimlerle beraber toplumsal açıdan görünümünün de aktarılması yönünde şekillenmiştir (Ünlü, 2009, s. 197). Özellikle Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımıyla birlikte, toplumsal sorunlar, sanatsal bir şekilde edebi eserlere yansıtılmıştır (Cengiz, 2015, s. 37). Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımıyla birlikte yazarlar, eserlerinde işçi sınıfına ve sınıf problemlerine yer vermiştir. Köyden kente gerçekleşen göçlerin etkisi ile “şehirde yaşayan küçük insanların hayatlarını” eserlerinin ana konusu olarak ele almışlardır (Kayabaşı, 2011, s. 6).

Sosyal politikanın konusu olan birçok olguyu ve çalışma ilişkilerinin çeşitli yönlerini eserlerine yansıtan Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımı temsilcilerinden; yaşamının büyük bir kısmını, fabrika işçileriyle, ırgatlarla, yoksul mahallelerde yaşayan insanlarla geçiren ve eserlerinde gözlemlerini doğrudan

aktaran Orhan Kemal ilk akla gelen isimlerdendir (Özyalçiner, 2012, s. 141). İlk Toplumcu Gerçekçi yazarlardan olan ve çalışma ilişkilerini farklı yönleriyle gözlemleyip kaleme alan Reşat Enis Aygen ise özellikle Anadolu insanının zorluklarla dolu yaşam savaşını gözlemlemiştir (Sarıçiçek, 2006, s. 76). İnsana ve topluma dair sorunları eleştirel bir şekilde kaleme alan Sabahattin Ali ve birçok hikâye, tiyatro ve roman eseriyle Türk edebiyatında değerli bir yere sahip olan Necati Cumalı ve köyü, köye dair olanları kentliye anlatmayı amaç edinmiş olan Fakir Baykurt topluma farklı açılardan ayna tutmuştur (Kocabıyık, 2006, s. 7- 11). Köy ve Anadolu insanının sorunlarının nedenlerine ilişkin araştırma yapılması gerektiği düşüncesi ile eserlerini kaleme alan Samim Kocagöz (Hızlan, 2001, s. 340); Anadolu'da yaşanan sıkıntıları, doğası ve gelenekleriyle birlikte eserlerine aktaran Yaşar Kemal; deneyim ve gözlemlerine dayanarak, halkın yaşayışını kaleme alan Kemal Bilbaşar; bireysel ve toplumsal açıdan yaşanan aksaklıklardan mizahi çıkarımlarda bulunarak anı, öykü, fıkra gibi çeşitli türlerde eserleri kaleme alan Aziz Nesin; doğayı, köyü, köylüyü anlatan Talip Apaydın (Ünlü, 2009) gözlemci-toplumcu bir yazar olarak bilinen, "Mizah bir tavidir, tutumdur, davranıştır." diyen Rıfat Ilgaz (Bezirci, 2013, s. 130), 1960'lı yıllarda birçok aydını, sinemacıyı, sosyoloğu, edebiyatçıyı etkilemiş olan, Anadolu insanını gerçekçi yönleriyle yansıtan Kemal Tahir (Hızlan, 2006, s. 147) ve Muzaffer İzgü, Dursun Akşam, İlhan Tarus, Abbas Sayar, Faik Baysal ve çalışma kapsamında ele alınan Aganta Burina Burinata romanıyla birlikte pek çok eser kaleme alan Halikarnas Balıkcısı gibi pek çok isim Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımına dair çizgileri, kaleme almış oldukları eserlerinde yansıtmışlardır.

Genel olarak Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımı çizgisinde olan yazarların eserleri ile işçi sınıfına/çalışma yaşamına dair bilgileri barındıran eserler incelendiğinde, tarım, fabrika ve madencilik alanlarında çalışan emekçilerin yaşamları ön plandadır. Emek tarihi çalışmalarına bakıldığında da gerçekleştirilen çalışmalar ağırlıklı olarak bu alanlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan, bu çalışmanın amaçlarından birisi de denizde çalışma ilişkileri, deniz işçiliği konusuna hem emek tarihi hem de edebi çalışmalar perspektifinden bir bakış açısı sunabilmektir. Deniz teması, geçmişten günümüze edebi eserler açısından önemli bir yere sahiptir (Gider, 2017, s. 23). Deniz temasının farklı zamanlarda, farklı türlerde kaleme alınan eserlerde ele alındığı bilinmektedir. Fakat denizde çalışma yaşamının ele alındığı eserlerin -ulaşılabilen kaynaklar ölçüsünde- sayıca çok olduğunu söylemek güçtür. Victor Hugo'ya ait "Deniz İşçileri" romanı, dünya edebiyatında akla gelen ilk eserlerden birisidir. Türkiye'de ise deniz teması farklı zaman

dilimlerinde edebi eserlerde ele alınan bir konu olmuş olmakla birlikte denizde çalışma ilişkilerine yönelik eserler, ulaşılabilen bilgiler dâhilinde Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımı içerisinde yer alan yazarların eserleri ile sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, denizde çalışma ilişkilerinin incelenebilmesi ve gerçekleştirilen okumalar neticesinde denizde emeğe yönelik zengin bir içerik sunması açısından ilgili çalışma Halikarnas Balıkçısı'nın Aganta Burina Burinata eseri ile sınırlandırılmıştır.

2. Halikarnas Balıkçısı ve Eserleri

Asıl ismi Cevat Şakir Kabaağaçlı olan Halikarnas Balıkçısı, deniz ve insan sevgisinin ön plana çıkmasıyla ve özellikle deniz insanlarını eserlerinde konu edinmesiyle Türk edebiyatında tanınmaktadır (Ünlü, 2009, s. 220). Bilhassa Ege ve Akdeniz bölgelerinin denizini, doğasını, iklimini yansıtan yazar, bu bölgelerin deniz kıyılarında yaşayan ve denizden geçimini sağlayan insanlara eserlerinde yer veren bir roman, anı, deneme ve öykü yazarı olarak bilinmektedir (Saatçioğlu, 2016, s. 581). Nitekim Halikarnas Balıkçısı'nın farklı türde yazılmış birçok eserinde, farklı hikâye örgüleri içerisinde denizden geçimini sağlayan insanlar aracılığıyla çalışma yaşamına dair bir ayna tutulmaktadır.

Halikarnas Balıkçısı, tarihsel ve toplumsal koşulların bilincinde olan ve bu yönde değerlendiren, geçmişi ve geleceği derinlemesine kavramayı amaçlayan ve aynı zamanda eserlerinde edebi değerleri ortaya koymaya çalışan, Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımının önemli temsilcilerindedir (Özçelebi, 2015, s. 1251). Halikarnas Balıkçısı, Ege ve Akdeniz'in sahillerinde yaşayan insanları, bir denizci edasıyla, bütün ayrıntılarıyla birlikte ele almış ve insana dair olan her şeyi yani insanların sorunlarını, umutlarını, hayallerini, aşklarını, üzüntülerini eserlerine yansıtmıştır. Bir diğer taraftan da Türkçe sevdalısı olmasıyla ilişkili bir şekilde zengin terimler, şiirsel anlatımlar ve mitolojik unsurlar aracılığıyla eserlerine ayrı bir ruh katmıştır (Çetinkaya, 2015, s. 512). Coşkun tabiat sevgisi ve tabiatı doğal bir kültür taşıyıcısı olarak görmesi, eserlerinin, doğa ve denizle bütünlük içerisinde kaleme alınması noktasında belirleyicidir ve eserlerinin çıkış noktası genellikle deniz ve deniz insanları olmuştur (Yazıcı, 2002, s. 5). Halikarnas Balıkçısı'nın eserleri hakkında değerlendirme yapan Kabaklı, Halikarnas Balıkçısı'nın eserlerinde yer alan karakterleri şu ifadelerle değerlendirmiştir:

“Halikarnas Balıkçısı'nın kendi başında esen deniz yelleri gibi, kahramanları vardır... Başkışilerde ortak nitelik, denize tutkun olmalarıdır. Bunlar, en yakınlarının 'vurgun yediğini', denizde

kaybolduğunu görürler de yine enginlere açılmaktan kendilerini alamazlar. Kimi çok genç, çok ihtiyar yahut sakat kalmış kahramanları da kıyılarda durarak, denizlerde olmuş veya olacak macera ve mücadelelerini hayal ederler.” (Kabaklı, 1997, s. 16).

Halikarnas Balıkcısı, yetmiş yıllık edebi eser üretme sürecinde çok fazla sayıda eser kaleme almıştır. Roman ve hikâye türünde yazdığı eserlerin haricinde özellikle Anadolu kültür ve uygarlığı alanında yapmış olduğu çalışmalarla edebiyat dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Roman türünde, bu çalışma kapsamında ele alınan “Aganta Burina Burinata” (1946) eseriyle birlikte “Ötelerin Çocukları” (1956), “Uluç Reis” (1962), “Turgut Reis” (1966), “Deniz Gurbetçileri” (1969) gibi romanları kaleme almıştır. Yazar bu eserlerinde de deniz işçilerinin hayatlarına ayna tutmuş ve yaşam mücadelelerini aktarmıştır. Öykü türünde ise “Ege Kıyılarından” (1939), “Merhaba Akdeniz” (1947), “Ege’nin Dibi” (1952), “Yaşasın Deniz” (1954), “Gülen Ada” (1957), “Ege’den” (1972), “Gençlik Denizlerinde” (1973) eserleri gibi denizi ve yaşadığı döneme, çevreye ilişkin gözlemlerini yansıttığı birçok eseri edebiyat dünyasına kazandırmıştır (Yazıcı, 2002, s. 26-31).

3. Denizde Emeğin ve Emekçilerin Görünürlüğü “Aganta Burina Burinata” Romanı Üzerinden Değerlendirme

Halikarnas Balıkcısı’nın eserlerinde tabiat konuları ön plana çıkmaktadır (Yazıcı, 2002: s. 85). Yazarın yapıtlarının genel özelliklerini yansıtan “Aganta Burina Burinata” eserinde de deniz, tabiat ve küçük yaşta başlayan denize ilişkin tutku ana temada yer almaktadır. Ayrıca eser, insana dair olanın görünür kılınması açısından etkili bir şekilde kurgulanmıştır. Anadolu insanına özgü olan olguların ve kültürel öğelerin yer aldığı eserde, bu olgu ve öğeler, olay örgüsü ve roman kahramanları üzerinden aktarılmaktadır (Cihan, 2013, s. 97).

Eserde olay örgüsü deniz merkezli kurulmuştur. Masumiyet, içtenlik, tutku gibi duyguların doğayla bütünlük kurularak betimlendiği eserde; gösterişsiz ve erdemli yaşamlarla, insani değerler arasında bir ilişki kurularak, denizcilerin hayatları anlatılmıştır (Demirdağ, 2012, s. 228-229). Deniz emekçilerinin zorlu yaşamlarını ve denize olan tutkularını anlatan eserin olay örgüsü (Naci, 2007, s. 40), denizci bir ailenin çocuğu olan Mahmut’un, denize karşı olan tutkusu üzerinden şekillenmektedir. Eserde bölge halkından çok sayıda kişinin ve ana karakterin ailesinden birçok ferdin denizde yaşamını kaybetmesinden dolayı, Mahmut’un denizci olması, ailesi tarafından istenmemektedir. Ancak denize olan tutkusunun önüne geçilememesiyle birlikte Mahmut

denizci olmuş ve yıllarca pek çok gemide çalışmıştır (Yazıcı, 2002, s. 37-38). Eserde bu çalışma süreçlerine ilişkin birçok bilgi aktarılmaktadır. Belirtmek gerekir ki, bu çalışmada amaç, eseri edebi bir açıdan değerlendirmek değil, eserin konu aldığı olgular çerçevesinde çalışma yaşamına ilişkin verileri analiz etmektir. Bu doğrultuda eserin değerlendirilmesinde sosyal politikanın konusu olan çocuk emeği, kadın emeği gibi birçok konunun eser içerisinde analiz edilmesiyle birlikte genel olarak çalışma koşulları, işçi-işveren ilişkileri, iş kazaları, ücret konularına yer verilmekte ve ayrıca, toprakta ve denizde çalışma ilişkileri açısından bir karşılaştırma yapılmaktadır. Diğer taraftan, işçilerin ve eserin kaleme alındığı dönem şartlarında insanların nasıl hayatta kalma mücadelesi verdiğine ilişkin veriler değerlendirilmektedir.

3.1. Çalışma Koşulları

Halikarnas Balıkçısı, Anadolu’yu ve Ege’yi bütünüyle ele almaya, geçmişle kavrayıp anlamaya çalışmış ve bu doğrultuda eserlerini kaleme almış bir yazardır (Yetgin, Yılmaz ve Kozak, 2018, s. 128). Ayrıca, denizciliğin gerektirdiği birçok teknik bilgiye sahip olması ve mevcut bilgilerinin, eserlerinde oluşturmuş olduğu olay örgüsü içerisinde etkili bir şekilde yansıtması açısından başarılıdır. Halikarnas Balıkçısı’nın eserlerinde genç denizciler önemli bir yere sahiptir. Dalgıçlık, balıkçılık, süngercilik yaparak yaşamlarını sürdürmeye çalışan kahramanlar, çocukluk dönemlerinden itibaren denize karşı büyük bir tutku duymaktadırlar. Denizde çalışmanın zorlu olmasından ve birçok riski barındırmasından dolayı aileler ise genellikle çocuklarının denizci olmasını istememektedir (Yazıcı, 2002, s. 89). Zira denizde çalışma saatleri belirsiz ve uzundur. Haftalarca, aylarca ailelerinden uzakta çalışan denizcilerin av sezonları çoğunlukla kış aylarına denk geldiği için sadece işten kaynaklanan zorluklarla değil, aynı zamanda zorlu hava koşullarıyla da mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Ayrıca, bu süreçte çalışma saatlerine, izin ve dinlenme sürelerine ilişkin belirsizlikler, çalışma şartlarını daha da ağırlaştıran etmenler arasında yer almaktadır (Ulukan, 2016, s. 130).

Eserde Mahmut’un babası, oğlunun denizci olmasını istememekte ve sürekli denizde çalışmanın yıpratıcılığından söz etmektedir. Bu bağlamda, eserde sık sık denizde çalışma koşullarının zorlu ve tehlikeli olmasına ve çalışan birçok işçinin yaşamını denizde kaybetmiş olmasına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Mesleğin babadan oğula geçmesi, kişilerin başka işlerde çalışabilecek bilgi ve beceriye sahip olmamaları, düşük ücretler, yoksullukla mücadele eden işçiler, işverenlerin olumsuz tutumları, yeterli bilgi ve donanımı olmayan küçük yaşlarda çocukların çalıştırılması, herhangi bir tedbir olmadan

işçilerin tehlikeli işlerde çalıştırılması, güvencesiz ve korunmasız olmaları Halikarnas Balıkçısı'nın diğer eserlerinde olduğu gibi bu çalışmada ele alınan Aganta Burina Burinata eserinin de ana temasında yer almaktadır.

Ulukan'a göre, işçilerin içerisinde yer aldığı güvencesizlik, aslında daha çalışma sürecinin başında enformel ilişkilerin kurulması ile başlamaktadır. Ulukan, işçilerin formal bir sözleşme yapmaması ile başlayan bu sürecin, işçi sağlığı ve güvenliği açısından yani sosyal güvencenin olmaması ve sağlıklı çalışma ortamı yoksunluğu ile devam etmekte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, uluslararası literatürde en tehlikeli sektörden biri olarak görülen balıkçılık sektöründeki sosyal güvenceden mahrum olma, kayıt dışı çalışma ve örgütlenmeden yoksun olma, deniz işçileri açısından daha güvencesiz bir çalışma ilişkisi içerisinde yer alınmasına yol açmaktadır (Ulukan, 2016, s. 139). Eserde de deniz işçilerinin bütün sosyal güvencelerden yoksun oluşuna ve sağlıklı bir çalışma ortamlarının olmadığına ilişkin birçok bilgi mevcuttur.

Denizde genel olarak çalışma şartlarındaki en büyük risk ise tabiat ile şekillenmekte ve iş kazaları genellikle doğa ile ilişkili olmaktadır. Eserde, denizcilikte gerekli olan teknik anlamdaki malzemelerin, denizcilerin bulduğu yöntemlerle ikame edildiği, kazalara karşı önleyici tedbirlerin sadece işçiler tarafından sağlanmaya çalışıldığı ve meydana gelen kazaların çoğunlukla hava olaylarından dolayı gerçekleştiği görülmektedir:

“Denize açıldıktan beş-on gün sonra ilk ciddi fırtınayla karşılaştım. Fırtına kopmazdan epey önce köpek balıkları derinlere kaçarlardı. Akdenizliler bu balıkların başlarından aldıkları bir yağlı şişelere koyup saklarlardı. Hava bozulacaksa yağlar bulanır. Denizcilerin ilk icat ettikleri barometre işte budur.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 89).

“Çok geçmeden korktuğumuza uğradık. Yelkenler paralanıp uçtu. Direklerin ne halde olduklarını görebilmek için şimşeği bekliyorduk. Denizin o korkunç yapayalnızlığının ortasında kendimizi kapkara bir yoksulluk parçası olarak görmek pek hoş giden bir şey olmadı. (...) O fırtınadan, sağ salım çıktıkları takdirde Allah'a ve evliyalara kurbanlar adayan gemiciler gerek kurban alacak paraları olmadığı gerek fırtınayı unuttukları için kurban kesmediler. Evet boğulmadık.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 93).

Denizde çalışma ilişkileri kendi içinde farklılık göstermektedir. Zira balıkçı teknelerinde, yük gemilerinde ya da yolcu vapurlarında çalışma koşulları ve zorlukları değişmektedir. Eserde denizde karşılaşılan yolcu vapurlarına

dair tasvirlerle yer verilmektedir. Deniz işçileri tarafından çalıştıkları gemiler ve gördükleri vapur arasında çalışma ilişkileri açısından bir karşılaştırma yapılarak, vapurun iş sağlığı ve güvenliği açısından daha güvenli olduğu ifade edilmekte ve ayrıca sınıfsal bir fark ortaya koyulmaktadır:

“Hay gözünü sevdiğimin makinesi. Gördün mü kolay hayatı. Bizim gibi yelken gemilerinde değil, vapurlarda çalışmalı. Vapurlarda iyi para veriyorlarmış. Üstelik ‘tehlikesiz iş’ derlerdi.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 103).

Eserde Mahmut karakteri, çalışacak gemi bulamamış ve yabancı yolcu taşıyan bir vapurda çalışmaya başlamıştır. Yapılan işin niteliğinden dolayı vapurda da çalışma şartları zordur. Vapurdaki çalışma şartlarına ilişkin bilgiler ise eserde şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“Marsilya seyahatim on gün sürdü. Bu sırada biz ateşçilerin eşekler kadar haysiyetimiz yoktu. Bu müddetin yarısını kızıl ateş karşısında kıpkızıl yanan süngüleri ateşe sokup çıkarmakla, gelberi ile dışarıya çektiğim pislikler arasındaki aevli kömür parçaları tarafından ayağımı bacağımı dağlamakla, kan ter içinde kaldıktan sonra serinlemek için makinelerin ağzına giderek orada buz keserek öksürmekle geçirdim.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 121).

Halikarnas Balıkcısı'nın gerçekçi bir bakış açısıyla ve iyi bir gözlem doğrultusunda kaleme aldığı eserde; Mahmut ve Halil Usta karakterlerinin diyalogları aracılığıyla denize dair teknik bilgiler aktarılmaktadır. Bu noktada yazarın denizde çalışma şartlarına ilişkin teknik bilgi birikimi dikkat çekmektedir:

“Mesela gemi orsa alabanda edecek, ne gibi emirler verilir ve o emirler verilince neler yapılır? Sırasıyla söyle bakalım dedi (...) Alestaa tira mola! deyince hepimiz, yani denizciler –hepimiz deyince onların arasına kendimi de kattığım için göğsüm kabardı- yerlerimize koşar ve hazır ol vaziyetinde alesta dururuz. Laçka skuta orsaalabanda! denince, flock skutularını ve trinket skutularını koyuveririz. Dümenci de dümeni orsaalabandaya basar. Maestra yelkeninin rüzgârı boşanır. Yelken gök gürültüsü gibi gürleyerek, yapraklanır. Kaptan, Mola kontra, issa punya! emrini verir (...) Artık bütün yelkenler rüzgârla dolmuştur. İşte o zaman, son emir, yani Aganta burina burinata! kumandası verilir. Kayık şarıl şarıl rüzgârın gözüne işler.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 38-39).

Emek sömürüsünü en ağır şekilde yaşayan fakat sömürü bilincinden uzak olan işçiler (Naci, 2007, s. 42), belirli bir çalışma süresine tabii olmadan, herhangi bir iş tanımları olmaksızın her türlü işi yapmak zorundadır. Bu durum eserde Mahmut'un yaptığı işler üzerinden aktarılmaktadır:

“Eğer güverteyi temizlemiyorsam, ipleri yeni yeni bağlar yapar, bağ yapmıyorsam gemiye safra taşır veya gemiden safra boşaltır, yük getirir, götürür, raspa yahut kalafat eder, istoko koyar, boyar, siler veya cilalar dururdum.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 88).

Genel olarak sektörün riskli ve tehlikeli olmasından kaynaklı yaşanan zorluklar en çok vurgulanan konulardan birisi olurken, düşük ücretler, işverenlerin tutumları, çalışma sürelerinin belirsizliği ve çalışma ortamlarının sağlıklı olmayışı ana temada en çok işlenen konular arasında yer almaktadır. Ayrıca, kişilerin her türlü işi yapmak zorunda olduğu, herhangi bir iş tanımlarının olmaması da eserde çalışma koşullarına dair elde edilen bilgiler içerisinde yer almaktadır. Eserde, olay örgüsü içinde, çalışma koşullarına ilişkin bilgiler elde edilmekte ve bu alanda yapılmış araştırmaların, aktarılan verilerle örtüştüğü görülmektedir. Eserin yazıldığı dönemdeki çalışma koşulları ve eserde yer alan veriler ile günümüzde sahada yapılan -sınırlı- araştırmalardan elde edilen verilerin birçok yönden örtüşüyor olması ise üzerinde durulması gereken bir noktadır.

3.2. İşçi-İşveren İlişkileri

Eserin kaleme alındığı yıllar açısından değerlendirildiğinde, denizde işçi-işveren ilişkileri karada çalışma yaşamı ile benzerlik göstermektedir. Zira işverenler işçileri düşük ücretlerle, güvencesiz çalışma koşulları altında çalıştırmaktadır.

Denizde tekne/kayık/gemi sahipleri işveren konumunda yer almaktadır. Eserde de deniz ağası yahut deniz patronu olarak tanımlanan kişiler, elde etmiş oldukları maddi güç ile yoksul denizcilerin emeklerini sömüren kişiler olarak tasvir edilmektedir (Yazıcı, 2002, s. 30). Deniz patronlarının yanlarında çalıştırmak üzere aldıkları kişileri seçmelerinde ise akrabalık, hemşerilik ilişkileri birincil konumdadır. Eserde denizci olma tutkusunu içerisinde olan Mahmut karakteri de amcasının yanında işe başlamıştır.

Halikarnas Balıkçısı'nın eserlerinde, deniz patronları, -umut dolu, iyimser fedakâr insanların yanında- deniz emekçilerini sömüren; paraları ile sağlamış oldukları itibar ile köy insanların cehaletinden faydalanarak, yoksullar üzerinden kurmuş oldukları düzenle varlıklarını sürdürmektedir

(Yazıcı, 2002, s. 103). Eserde, Mahmut’un amcası da bahsedilen özelliklere sahip bir karakter olarak yansıtılmaktadır. Cimri ve menfaatçi bir karakter olarak ifade edilen amcasının gemisinde, Mahmut küçük yaşta tayfa olarak işe başlamıştır. Mahmut’un büyük bir arzu ile tayfa olarak başladığı ilk iş günü, denize ve denizciliğe olan tutkusu üzerinden şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“İşte artık o geminin tayfasındaydım. Onunla sarmaş dolaş olmuştum. O benim bir parçam, ben onun bir parçasıydım. Beraber yüzecek, duracak, beraber batıp boğulacak veyahut varacağımız yere varacaktık. Beni artık gemiden balta ile bile ayıramazlardı.”
(Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 82).

Zorlu koşullarda çalışan işçilerin hayatını biçimlendiren önemli bir etken olarak deniz patronlarının adaletsiz ve merhametsiz davranışları ön plandadır. Eserde de deniz ağası ya da deniz patronu olarak addedilen bu kişiler, deniz işçilerinin emeklerini sömürmekte ve işçilerin temel haklarından yoksun kalmasına sebep olmaktadır (Yazıcı, 2002, s. 30). Mahmut’un yanında çalıştığı amcası da işveren konumunda yer almakta ve menfaatlerini ön planda tutan bir karakter olarak yansıtılmaktadır:

“Amcama gelince, onun derdi günü para idi. Kanımızdan, canımızdan, etimizden kendisine paraca kar çıkarmaya bakıyordu.”
(Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 96).

Çocukların çalışma yaşamında ucuz işgücü olarak görülmesi, çocuk emeğine yönelik talebi arttırmaktadır. Ancak kendisini koruyabilme noktasında savunmasız olan çocukların, çalışma ilişkileri içerisinde birçok zorlukla karşı karşıya kaldığı aşikardır. Eserde ise işveren konumunda olan Mahmut’un amcasının, 14 yaşında olan ve bir deniz kazası sonucunda başı yaralanan Mazlum isimli karaktere karşı tavır ve tutumu, denizde çalışan çocuk işçilerin maruz kaldığı durumların kötü bir örneğini yansıtmaktadır:

“Ulan o yağ babanın malı mı ki, ha bire aktarıyorsun?” diye haykırarak yekeyi küt diye oğlanın başına vurdu. Hem de tam eski yarasının üstüne. Odun başka bir oduna vurulmuş gibi sert bir gürültü çıkardı Mazlum’un eski yarası yine yarıldı. Beti benzi kül oldu. Şakağından aşağı kanlar boşandı. Gözleri şaşılandı, gülümsemesi söndü. Anlaşılmayan şeyler kekeledi. Tüylerim ürperdi.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 98).

3.3. Toplumsal Yapı ve İlişkiler

Eserde denizde çalışma yaşamının yanı sıra köy yaşamı ve köy yaşantısı içerisindeki geçim zorluğu, yoksulluk gibi konular anlatılmaktadır. Toplumsal bir kurum olan aile yapısında geçimin sağlanması erkeğe bağlı görülmekte; bu sebeple de denizde eşlerini kaybetmiş olan kadınların, denize karşı nefret, öfke gibi duygular taşıdıkları görülmektedir (Yazıcı, 2002, s. 91). Eserde denize dair tasvirlerin yer aldığı bölümde, kadınların yaptıkları işlere dair bilgiler verilmektedir. Erkekler denizde çalışmak için uzun süre evlerinden uzak kalırken, kadınlar da çocuklarla ve ev işleriyle ilgilenmenin yanı sıra bir diğer taraftan da toprakla uğraşmakta ve evlerinin geçimine katkı sağlamaya yönelik işlerde yer almaktadır:

“Kendimi bildim bileli -kötü ya da iyi- dinlediklerim hep deniz hakkındaydı. Kadınlar el değirmeninde buğday, arpa öğütürken, kormanla ip eğirirken, dizlerinde ayran testisini çalkalarken, kıyıda çamaşır tokaçlarken, dibekte bulgur döverken, bütün hareketlerini mırıldandıkları bir deniz türküsünün temposuna uydururlardı. Beşikteki yavrularını sallarken anaların söyledikleri ninniler, hep deniz efsaneleriydi.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 74).

Denizcilerin çalışma şartlarına bağlı olarak düzenli bir hayata sahip olmalarından, uzun süre evlerinden uzakta çalışmak zorunda kalmalarından dolayı evlilik kurumundan uzak durmayı tercih ettikleri görülmektedir:

“Ne olacak? Uzak sefer denizcisiyiz. Çoluk çocuğu kırk yılda bir göreceğiz, belki de hiç göremeyecek olduktan sonra, onlara da kendime de ecel terleri döktürmenin manası yok.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 11).

Denizcilerin yaşadığı zorluklar, denizde de karada da hiç bitmemekte; denizde göstermiş oldukları “hayatta kalabilme” mücadeleleri, karada da “yoksullukla mücadele” şeklinde devam etmektedir (Yazıcı, 2002: 88). Bu açıdan bakıldığında yoksulluk ve kırsal kalkınma literatüründe balıkçılıkla ilgili çalışmalarda da hâkim görüş, balıkçıların “yoksulların da yoksulu” olduğu argümanıdır. Zira kırsal alanlarda farklı istihdam alanlarının olmayışı, gelir fırsatlarının genellikle düşük olması da bu durumun birer sebebi olarak gösterilebilir (Ulukan, 2017). Eserde de bu noktada kişilerin başka iş imkanlarının olmayışı ve mesleğin aile içinde -babadan oğula şeklinde- devam etmesi ön plandadır. Kişilerin yoksullukla mücadelelerinde eserin birçok noktasında bu durumlar yoksulluğa birer sebep olarak sunulmaktadır. Bir diğer taraftan, denizcilerin ve denizci ailelerinin arasında güçlü bir dayanışmanın olduğu

görülmektedir. Eserde, deniz işçilerinin ailelerinin yoksullukla mücadele ettiği ve çocuklarına bakmakta zorluk yaşadıkları ise bir balıkçının çocuğunun ölmesi üzerinden çarpıcı bir şekilde aktarılmaktadır. Bu noktada toplumsal ilişkilere dair izlerin yer aldığı eserde, çocuğu için kefen bulamayan Emine Kadın’a, kendileri zorlukla geçinen denizcilerin yardım etmesi hem yoksulluğun derinliğinin aktarılması hem de Anadolu insanının zor günlerde birbirine sahip çıkma ve dayanışma içinde olma özelliğini göstermesi açısından anlamlı bir örnektir (Cihan, 2013, s. 99).

“Sizlere ömür geceleyin öldü. Son olarak, ‘Babamı istiyorum’ diye haykırdı. Ah yavrucuğuma gönlümün istediğince bakamadım. Babası iki aydan beri Yoran taraflarında balıkta, elimizde avucumuzda bir şey yok. Şilteyi Kazayak’a götürdüm. Ne olacak, ben yerde yatıveririm dedim. ‘Eski’ diye şilteye bir şey vermedi. Yavrucağı kefensiz, çiçeksiz, susuz mu gömeyim? Belediye Başkanı Katırcıların Muhsin Ağa’ya gittim. ‘Babası balıkçı, kuyudan koca dolusu su çekiyormuş gibi balık çekiyor. Para kazanıyor, ona kefenlik mefenlik verirsek fakir fukaraya ne kalır?’ dedi. Kadın bu sözleri söyleyince çocuğu kaldırıp, ‘Yavrucuğum!’ diye bağına bastı. Boğazımda sanki yumruk kadar bir düğüm düğümlendi. Hıçkırarak ağlamaya koyulmuşum. Ateşoğlu ile iki delikanlı; ‘Sen merak etme Emine kadın, ne lazımsa biz yaparız. Denizcilerin evlatları denizcilere emanettir.’ dediler.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 68).

Bireylerin içerisinde bulunduğu zorlu koşullar ve yoksullukla beraber yaşadıkları çaresizlik halleri/duygu durumları karakterlerin yaşam pratikleri üzerinden aktarılmakta ve denizde çalışma ilişkilerinin kurulması noktasında bu durumun belirleyici olduğu yansıtılmaktadır:

“Karımın ölüm haberi bize ulaşmıştı. Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane diye köy evini ve tarlayı satılığa çıkardık. Ne yapalım, başka türlü olmayacaktı. Fakat üç evlek kıraç tarla, dört kuru duvar eve on iki liradan fazla veren olmadı. Yine Kör Halit, elini ovuştura ovuştura, ‘Sırf dostluk hatırı için’ diyerek on iki buçuk lira teklif etti. Benden hayatını sakınmazmış amma tam o sırada hiç de taş tutmuyormuş. Evle tarla da eşeğin yolunu boyladı. Evi sattıktan birkaç gün sonra ahıra bir gemici uğradı, kayığına küçük bir miço gerekiymiş. Aliş oğlanı istedi.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 45-46).

3.4. İş Kazaları

Balıkçılık sektörünün zorlu ve oldukça tehlikeli bir sektör olmasına bağlı olarak işçilerin iş kazalarına ve meslek hastalıklarına maruz kalma riski çok daha yüksektir (ILO, 1999). Ulukan gerçekleştirmiş olduğu araştırmada denizde çalışma ilişkilerinin zorluğunu, sektörün barındırdığı tehlikeleri ve Türkiye’de bu sektördeki iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin bilgileri şu ifadelerle aktarmıştır:

“Uluslararası çalışmalarda balıkçılık en tehlikeli ve ölümlü kazaların sık görülebileceği sektörlerden biri olarak sayılmaktadır; hatta kimi çalışmalarda en tehlikelisi olarak gösterilmektedir. Bu durum uluslararası literatürde balıkçılıkta işçi sağlığı/güvenliğine yönelik çalışmalarda yoğunlaşmayı ve bu alanda zengin bir literatür birikimini de beraberinde getirmiştir. Ne yazık ki Türkiye’de bu bağlamda bir literatür oluşmamıştır.” (Ulukan, 2016, s. 133).

Çalışma mekânı olan gemilerin/teknelerin gürültülü ve titreşimli olması ise uzun vadede işçilerin sağlık ve güvenliği için risk oluşturan faktörlerdir. Buna bağlı gelişen el-kol titreşimi sendromu (HAVS), damar, eklem, kemik, kas ve sinir bozuklukları gibi çeşitli meslek hastalıkları ortaya çıkmaktadır. Eserde de herhangi bir iş güvenliğine ilişkin uygulamanın olmadığına sıklıkla yer verilmektedir. İş kazası ve meslek hastalıklarını önlemeye yönelik tedbirlerin, yalnızca bireylerin kendi tedbirleri doğrultusunda olması sebebiyle denizde iş kazaları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Eserde, yaşanan iş kazalarının, gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması, tedbirler konusunda işverenlerin sorumsuz tutumları ve hava şartlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Mahmut’un yaşadığı ilk iş kazasına ilişkin bilgiler, olay örgüsü içerisinde şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“Dalgayı aşınca kayık baş aşağıya geldi, yokuş aşağıya kaydı ve bastonuna ilerleyen üç kardeşlerin, dimdik dikilmiş, yeşil sudan ibaret duvarına ok gibi sapladı. Koca denize olduğu gibi daldık. Şaka değil, som su, yekpare su içinden geçiyorduk. Beni deniz aldı. Gemi bastonu çarpına çarpına kalkınca güvertedekiler benim eksikliğimi görmüşler. İp attılar. Yakaladım, kaldırıp içeri aldılar. Bu, denizde geçirdiğim ilk kazaydı.” (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 87).

Denizde yaşanan iş kazaları ve yaşanan iş kazalarının ölümle sonuçlanması, eserin ana temasını oluşturmaktadır. Eserde birçok karakter, denizde

yaşadığı bir iş kazası sonucu sakat kalmakta yahut ölmektedir. Mahmut’un babası Süleyman Kaptan, denize açıldıkları bir gün yaşanan fırtınada kardeşi Davut’un ölümünü şu ifadeleri ile aktarmaktadır:

“... Göz yumup açacak kadar bir zamanda, yelkenler yırtılarak alev parçaları gibi göklere savruldu. Direkler bostan korkuluklarına döndü. Kendimizi iplerden korumak için, hepimiz yamyassı güverteye yattık. Yalnız Davut dümeni bırakmadı. Dimdik duruyordu. Orsa alabanda etti ve gemiyi kurtardı. Kurtardı ama ölümü pahasına. Dönüp ona baktım. Bir de ne göreyim? Randa maçosu sepetlemesine salınan bir pala gibi Davut’un çene ve boynuna vurunca kafasını uçurdu. Bağıra bağıra ona koştum. Başsız gövde göğsüme düştü. Beni okşuyormuş gibi parmaklarını bir sıkıyor, bir açıyordu. Aynı kayıklarda sefere çıkarken birbirimizle böyle helallaşırdık. Kanı sıcak sıcak boynuma akıyordu.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 22-23).

Bölge halkının geçimlerini denizden sağlamasına rağmen kadınların, eşlerinin/çocuklarının denizde çalışmasını istemediği görülmektedir. Zira eserde işçilerin birçoğunun hayatlarını denizde kaybettiklerine yahut denizde yaşanan bir kaza neticesinde sakat kaldıklarına, kadınların ise dul kaldıklarına değinilmektedir:

“Rahmetli babamı andıkları vakit, “Nur içinde yatsın veyahut “Toprağı bol olsun” demezlerdi. Çünkü babam denizde boğulmuştu. Zaten boğulan yalnız o muydu? Soy sopumuzun erkeklerinin çoğu denizde kalmıştı. Annem kaptan kızıydı. Babama varınca kaptan karısı oldu. “Babamı doyasya göremedim. Evlendim, kocamla sürekli olarak iki aycağız yaşayamadım.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 7).

Denizden uzak tutulmaya çalışılan Mahmut, eskici Kirpi Halil Usta’nın yanında çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Mahmut, Halil Usta’nın yaptığı işte sürekli denizci kavramlarını kullanmasından ve denizle ilgili her şeyi kendisinden öğrenmesinden dolayı Halil Usta’yı ilk denizcilik ustası olarak görmektedir. Halil Usta’nın denizden ayrılmasının sebebinin de bir iş kazası sonucu olduğu ve bu durumun karakterin iç âleminde büyük etki oluşturduğu görülmektedir:

“Gençliğinde, bir gün yelken sararken direk tepesinden güverteye düşmüş, bir bacağını kırmış. Kötürüm kalınca istemeye istemeye işi eskiciliğe dökmüş. Denize bakacağına, senelerce çeşit çeşit

ayakkabıların taban ve topuklarına dikkatle bakmak mecburiyeti, Halil Usta'nın gönlünde, karalara ve topraklara karşı zehir gibi bir kinin peydahlanmasına sebep oldu." (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 32).

Deniz işçilerinin mezarlarının olmaması ise birçok karakterin ölümü üzerinden ve çalışma arkadaşları ile ailelerinin yaşadığı duygu durumlarına ilişkin betimlemeler aracılığıyla yazar tarafından eserin birçok noktasında yansıtılmıştır. Süleyman Kaptan'ın, denize karşı duyduğu öfkesine sebep olan kardeşinin ölümünde, cansız bedeninin denize bırakılması ise diğer birçok denizcinin hikâyesinin sonundan farklı değildir:

"Kaptana, 'Girit yakın, kıyıya doğru gidelim de Davut'un cesedi kuru bir mezar yüzü görsün. Ölüsünün nerede olduğu belli olsun' dedim (...) Davut sıcaaktan kokuyordu. Arkadaşlar, 'Deniz Davut'u istiyor.' dediler. Davut'u beyaz kontrakontrin yelkenine, direğin en yüksekteki yelkenine sararken, onun göklerin beyaz bir parçasına büründüğünü sanıyorduk. Ayağına zincir parçasını ben bağlayamadım, arkadaşlar bağladı. Göklerin beyaz parçasına sarılı denizciyi, bağrının zindan karanlığına çekmeyince denizin susayışı kanmayacaktı. Kardeşimi denize attık. Üzerine deniz kapandı." (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 23-24).

Deniz işçilerinin ağır ve zorlu koşullarda çalışmasından ve ölümle sonuçlanan iş kazalarına uğrama risklerinin yüksek olmasından dolayı; ardında bekleyen insanlar her an bir ölüm haberi alma korkusu içerisinde yaşamaktadırlar. Denize çalışmaya gidenlerin, dönüşlerinin belirsiz oluşu da eserin ana temalarından birini oluşturmaktadır. Zira aylarca denizde kalan ve çeşitli riskler altında çalışan denizcilerden ölüm haberini almak alışılabilir bir durumdur. Denizcilerin ardında kalan her ailenin taşıdığı duygu, Aliş karakterinin babasının, Aliş'i beklemesine ilişkin ifadeleri ile açığa çıkmaktadır.

"Sen ne dersin? Aliş sağ mı, yoksa boğuldu mu? Haniden beri ondan haber yok." (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 41)

3.5. Ücret

Deniz işçilerinin ücret seviyesine ilişkin değerlendirme yapılırken öncelikle dinlenme sürelerinin düşüklüğü, yüksek oranda sosyal güvencesizlik, çalışma saatlerinin uzun ve belirsiz oluşu dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bir diğer taraftan genellikle işçilerin evli ve çocuklu olduğu ve hanenin

geçiminin tek kazanca bağlı oluşu da göz önünde bulundurulmalıdır (Ulukan, 2016, s. 137). Eserde bakıldığında ise işçilerin çok düşük ücretlerle çalıştırıldığına, çoğu zaman hak ettikleri/almaları gereken ücreti dahi alamadıklarına ilişkin birçok örnek olay vardır. İşçilerin kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerinin temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak, insan haysiyetine yaraşır bir yaşam seviyesine erişemeyecek ücretlere çalıştıkları belirtilmektedir. Eserde Mahmut karakterinin, amcasının gemisinden ayrılmak istemesi üzerine geçen konuşmada, emeğinin karşılığı olan ücreti, hak ettiği miktarda alamadığı belirtilmektedir:

“Seni şu gün kayığa tayfa diye kabul etim. O gün ve ertesi gün rüzgâr yoktu. Demek ki şu tarihte işe başladın.’ diye allem etti kellem etti, göz göre göre hakkımın yarısını yedi.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 99).

Denizcilerin çalışma koşullarına, ücretlerinin yetersiz oluşuna, temel ihtiyaçlarını gidermekte zorlandıklarına ilişkin bilgilerle beraber –yazarın diğer eserlerinde de gözlemlenen- bireyler tarafından, ölümün bir kurtuluş yolu olarak görülmesi söz konusudur. Yoksullukla mücadele eden işçilerin zorlu koşullarda çalışması ancak hiçbir zaman emeklerinin karşılığını yeterli bir düzeyde alamaması eserde sıklıkla yer verilen durumlar arasındadır:

“Bir başka kayığa girdim. Ondan da bir başkasına geçtim. Durmadan dinlenmeden, tozu dumana katan gürültülü patırtılı bir faaliyetle arı gibi karınca gibi çalışıyordum. Fakat hiçbir zaman ne karınca gibi biriktirebiliyor be de arı gibi toplayabiliyordum. Hep günlük ekmek kaygısı içinde yaşıyordum. Ayağıma bir çift kundura alayım derdim, bir haftalığım güme giderdi. Bir muşamba lazım derdim, onu ancak bir aylık işle ödeyebilirdim. Şu limancağızda bir iki saat keyif çatayım deyince bir muşambalık para çarçur olur diye vazgeçerdim. Bir ay işsiz kalırdım, karnımı doyurmak için ettiğim borcu iki ayda ödeyemezdim. İşler böyleyken, anemi geçindirmek için nenin nesini artırabilirdim ki; neyse, ölüm merhamet etti de evimin kapısını kapadı. Annemin artık çilesi dolmuş olacaktı ki zavallılık öldü ve onun geçinmek yükü sırtımdan kalkmış bulundu. Gemiden gemiye, kaptandan kaptana, seferden sefere gide gide seneler geçti. Evet, hep paraca sıkıntı çekerdim ama her yeni seferimizin ayrı bir sevinci her dümen kırışımız ve yolculuğumuzun başka bir tadı oluyordu.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 100).

3.6. Toprakta ve Denizde Çalışma İlişkileri

Halikarnas Balıkçısı'nın eserlerinde, sosyal ilişkilerde paranın belirleyici bir güç olmasının özellikle eleştirildiği gözlemlenmektedir. Eserlerinde genel olarak yer alan karakterler "iyi" veya "kötü" olmak üzere keskin çizgilerle ayrılmakta; deniz insanı iyi olarak yansıtılırken kara insanı ise kötü olarak tasvir edilmektedir. "Deniz insanları" dürüst, yaşam ve sevgi dolu, mücadeleci ve namuslu kişiler iken, "kara insanları" açgözlü, bencil ve çevrelerine zarar veren kişiler olarak tasvir edilmektedir (Yazıcı, 2002, s. 29). 1940'lı yıllarda Bodrum halkının yaşamına ilişkin kesitlerin sunulduğu eserde (Cihan, 2013, s. 99) denizde ölen deniz işçilerinin mezarlarının olmayışına sürekli vurgu yapılmakta ve deniz insanı/kara insanı olarak bir ayırım yapılmaktadır:

"Mezarlık selvilerinin altlarında ninelerim, teyzelerim yatarlardı. Fakat orada erkek hısım akrabamın mezar taşlarına rastlanmazdı. Neredeydiler? İnsan her yerde ölür -ne bileyim, dağda, taşta, harp meydanında- ne var ki denizden başka her yerde bir izi, bir kemiği, dikili bir mezar taşı kalır. Denizde boğulan denizcinin ise, tıpkı bir hülya, bir rüya gibi tam bir kayboluşu, bir silinişi vardır. Annem, 'Ne olacak, toprak insanı topraktan, deniz insanı da sudan yaratılır. Topraktan olanlar toprağa dönerler, sudan olanlar akıp denize karışırlar.' derdi." (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 7).

Eserde deniz; cesaret, tutku gibi kavramlarla birlikte başkaldırı, vazgeçiş gibi duyguları temsil etmektedir (Cihan, 2013, s. 98). Denizcilerin de denize karşı aşırı tutkulu olmalarına rağmen, hak ettikleri kazancı denizden elde edememelerinden dolayı toprağın daha kazançlı olduğu düşündükleri görülmektedir:

"Artık denizde ekmek kalmadı. Sağlam toprakta birkaç limon ve zeytin ağacın olsun, denize dönüp bakanın Allah canını alsın.' derler ve denizin suratına tükürüyorlarmış gibi aşağılayarak yere tükürürlerdi." (Halikarnas Balıkçısı, 2018, s. 16).

Denizde çalışma yaşamının zorluklarının derinlemesine aktarıldığı eserde; kahramanların da deniz ve toprakta çalışmaya ilişkin düşüncelerinde devamlı toprakla uğraşılması gerektiğine ilişkin bir algı söz konusudur. Zira eserdeki düşünceye göre toprak, denizden farklıdır. Toprak, deniz gibi insanların ölümüne sebep olmamakta; çalışma koşullarının rahatlığıyla ve kazancıyla düşünüldüğünde çok daha kârlı olmaktadır. Bu noktada eserde, denizde ve toprakta çalışma şartlarına ilişkin düşünceler şu ifadelerle yansıtılmaktadır:

“Babam bana denizi göstererek: ‘Oğlum, sakın bunun bu haline aldanma. Kim bilir kaç gemiciyi boğmayı tasarlıyor. Seni de boğuncaya kadar aç, çıplak ve yoksul bırakır. Sen toprağa bak’ dedi ve iki yanımızdaki incir harımlarını göstererek: ‘Benim çocukluğumda buraları hep yabancıktı, toprak değil mi ya, deniz gibi insana başkaldırmaz, onun emeğine yatıştır. Ben on yaşında iken buraların çalısı çarpısı, taşı ayıklandı. Toprakları sabanla uysallaştırıldı. Bunları yapan nesil artık benim gibi ihtiyarladı. Görüyorsun ya, bahçelenmiş topraklarında şimdi yan gelmiş, çocuklarının gülüşe oynasa yemiş toplayışlarını seyrediyor. Gelgelelim deniz uysallaşır mı hiç? Değil yalnız benim, fakat dedenin ve dedenin dedesinin deniz verdiği emeği şu toprağa harcasaydık buraları çoktan cennette çevirmiş olurduk. Şimdi sürer, eker, biçer, yan gelir yerdik.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 13- 14).

Eserde Mahmut karakteri, Fatma ile evlenmek için Bodrum’a geri dönmüştür. Ancak Fatma, denizde babasına yardım ederken geçirdiği kaza sonucunda yüzünün yaralanmış olmasından dolayı Mahmut ile evlenmeyi kabul etmemiştir. Bu noktada kadınların denizde çalışma ilişkilerine de dahil oldukları saptanmaktadır. Toprak ağası olan zengin birinin kızıyla evlendirilmek istenen Mahmut, bu evliliği kabul ederek; deniz görmeyen bir köyde yaşamaya başlamıştır. Esere konu olan denizcilerin; babalarının, amcalarının, dedelerinin ve yakın çevrelerinin de hep denizde çalışmış olmasından dolayı başka bir işe hâkim değillerdir. Ve bu nedenle başka alanlarda gerekli bilgi ve beceri seviyesinden yoksun oldukları görülmektedir:

“İyi ama ne iş göreceğim? Denizcilikten başka bir zanaat bilmem ki, rızkımı nasıl çıkartacağım?” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 135).

Eserde tarımda çalışmaya başlayan Mahmut’un, topraktan elde edilen kazancın daha çok olduğu ve deniz gibi riskli olmadığına ilişkin düşünceleri yine deniz ve toprak üzerinden çalışma ilişkilerinin mukayese edilmesi noktasında bir anlatı sunmaktadır:

“Siftah olarak alın terimin boşa gitmediğini ve bir kazanç temin ettiğimi gördüm. Sessiz toprak sessiz denize benzemiyordu. Ona verdiğim emeğe, bin bir renk, bin bir güzel koku ve çiçekle cevap veriyordu.” (Halikarnas Balıkcısı, 2018, s. 138).

Olay örgüsü içerisinde eserde Mahmut karakteri için toprağa dair olumlu düşünceler uzun dönem devam etmemiş; toprağın güvenli, güzel ya da zengin oluşu Mahmut’un denize olan tutkusunun önüne geçememiştir. Mahmut’un

her şeyden vazgeçmesi ve bir daha karaya dönmek üzere denize geri dönmesiyle eser son bulmaktadır. Eserde dikkat çeken noktalardan birisi de bireylerin olumsuz durumlarla karşılaşmasına rağmen; iyimser tavırlarını yitirmiyor oluşlarıdır. Zira bu noktada yazar, kullandığı dille iyimser bir atmosfer oluşturmakta ve bütün olumsuzluklara rağmen umudu geleceğe aktarmaktadır (Demirdağ, 2012, s. 232- 234).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma, emek tarihi araştırmalarında bilgi kaynağı olarak edebi eserlerin de referans veya yardımcı kaynak olabileceğine ilişkin bir görüş üzerinden şekillendirilmiştir. Özellikle denizde çalışma ilişkilerine dair literatürde ciddi bir eksikliğin gözlemlenmiş olması ve bu alanda verilerin çok kısıtlı oluşu böylesi bir değerlendirmeyi zorunlu kılmıştır. Denizde çalışma ilişkilerine dair gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki araştırmalarda yer alan veriler ile bu alanda yazılmış roman türündeki eserlerde yer alan bilgilerin büyük oranda benzerlik göstermesi ise edebi metinlerin de birer bilgi kaynağı olarak kullanılabilmesine ilişkin argümanı desteklemiştir.

Çalışmada öncelikle edebiyat ve emek tarihi arasındaki ilişki aktarılmaya çalışılmış; Dünya Edebiyatı ve Türk Edebiyatında çalışma olgusunun yer aldığı eserler çerçevesinde bir değerlendirme yapılmış ve özellikle Toplumcu Gerçekçi edebiyat akımı ile bu alanda kaleme alınan eserlere değinilmiştir. Araştırmaya konu olan eserin yazarı Halikarnas Balıkcısı'na bir pencere açılmış; yazarın kendisi ve Toplumcu Gerçekçi yaklaşımla yazdığı eserleri hakkında bilgi aktarılmıştır. Ardından gerçekleştirilen okumalar neticesinde elde edilen bilgilerin çalışma ilişkileri açısından incelenmesi ve olay örgüsünün çalışma ilişkileri bağlamında detaylı değerlendirilebilmesi noktasında seçilmiş olunan Aganta Burina Burinata eseri belirlenen tipoloji ve değerlendirme çerçevesi dahilinde tasnif edilmiş ve analiz edilmiştir.

Bu çalışmada, denizde çalışmanın zorluğuna ve riskli olduğuna dikkat çekilmiş ve eser kapsamında çalışma koşulları içerisinde güvencesiz, uzun ve belirsiz çalışma sürelerine, işverenlerin (deniz patronları/ağaların) tutumlarına, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinden uzak çalışma şartlarına, çalışma ortamlarına, çoğu zaman ölümle sonuçlanan iş kazalarına ve sebeplerine, çalışanların ücret seviyelerine, yoksullukla mücadele edilmesine, çocuk işçilere, kadın emeğine ve toplumsal yapıya ayna tutulmuş ve elde edilen veriler aktarılmıştır.

Çalışmada ele alınan Aganta Burina Burinata eseri, döneminin çalışma ilişkilerinin incelenmesi ve birçok bilgi sunmasının yanı sıra hem sosyolojik açıdan hem de bireylerin psikolojik dünyalarının dışa aktarılması açısından birçok gerçekçi değerlendirmeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda eseri, Türkiye emek tarihi çalışmalarının Toplumcu Gerçekçi yansımalarından birisi olarak değerlendirilebilmek mümkündür. Zira bireylerin içerisinde yer aldığı koşulların, yaşam mücadelelerinin hikâyeler üzerinden anlatıldığı eser, deniz ağaları/patronları ile olan mücadele üzerinden şekillenmiş ve deniz işçilerinin yaşamlarına dair gerçekçi bir bakış sunmuştur. Eser, zorlu koşullarda çalıştırılan ve emekleri sömürülen deniz işçilerine ve bu işçilerin iş kazalarıyla ve ölümlerle sonuçlanan hikâyelerine ayna tutmuştur. Ayrıca, bireylerin yaşam pratikleri içerisinde, iç dünyalarının yansıtılması açısından eserin etkili bir araç olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Eserde iyilik ve kötülük çatışmasının yer aldığı bölümlerde, iyi olarak tasvir edilen emekçi insanların yaşanan her türlü olumsuzluğa rağmen umutlarını kaybetmemeleri, merhametli tavırları ve iyimser olmaları eserin genel hatlarını oluşturmaktadır. Bu noktada, Halikarnas Balıkçısı'nın eseri kaleme aldığı döneme ilişkin bir ayna tutmasının ve denizde çalışma ilişkilerine dair bilgileri teknik bir gözle aktarmasının yanı sıra satır aralarında bütün olumsuzlukların yanında bir umudu aktardığını da söyleyebilmek mümkündür.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde, gerçekçi ve teknik bir gözle kaleme alınan Aganta Burina Burinata eseri, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde hem bireye/topluma hem de çalışma ilişkilerine dair bir ayna tutmaktadır. Geçimini denizcilik sektöründen elde eden Ege Bölgesi'nde yaşayan insanların yaşam mücadelelerinin aktarıldığı eserde, çalışma koşullarına ve toplumsal yapıya ilişkin pek çok bilgi ele alınmış ve çalışma kapsamında detaylı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece, bu çalışmayla edebiyat ve çalışma ilişkileri üzerine gerçekleştirilen çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca denizde çalışma ilişkileri kapsamındaki araştırmaların eksikliğine işaret edilmiş ve gerek geçmişte gerekse de günümüzde denizde çalışma ilişkilerine yönelik araştırmalara yoğunlaşılması gerektiğine dair bir sonuca ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Berbercan, M. T. (2017). Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog: Halikarnas Balıkçısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), ss. 26-46.
- Bezirci, A. (2013). Rıfat Ilgaz. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Cengiz, E. (2009). Toplumsal Değişmeyi Edebiyat Üzerinden Anlamak: Akçasazın Ağaları'nda Kırsal Yapıda Dönüşüm ve Tarımda Kapitalistleşme Süreci Üzerine. *T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Cengiz, M. (2015). Toplumcu Gerçekçi Şiir 1923-1953. 2. Baskı, İstanbul: Şiirden Yayıncılık.
- Çetinkaya, F. (2015). Halikarnas Balıkcısı'nın Hikayelerine Psikanalitik Yaklaşım. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (41), ss. 505-527.
- Demirdağ, A. R. (2012). Halikarnas Balıkcısı'nın Doga-İnsan İkilemi Felaketler Romanı: Aganta Burina Burinata. *Çukurova Üniversitesi Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Adana.
- Ercilasun, B. (2013). Türk Roman ve Hikâyesi Üzerine. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Felski, R. (2019). Edebiyat Ne İşe Yarar? Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gider, M. (2017). Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Deniz Tasavvuru. *Külliyat Osmanlı Araştırma Dergisi*, (3), 2017.
- Hacısalihioğlu, E. (2008). 1945-1960 Döneminde Türkiye'de Çalışma Yaşamının Orhan Kemal Romanlarında Temsili. *T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hacısalihioğlu, E. (2020). Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat: Biraradallığın Seyri ve Yeni Çalışmalar için Yöntemsel Sorular, Sorunlar. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 11(17), ss. 227- 238.
- Halikarnas Balıkcısı (2018). Aganta Burina Burinata. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Hızlan, D. (2006). Aynadaki Bakışlar Kitaplar Kitabı. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Hızlan, D. (2001). Düzyazı Ayracı Kitaplar Kitabı II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ILO (1999, 13 Aralık). Fishing among the Most Dangerous of All Professions. 20.11.2023 tarihinde https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_071324/lang--en/index.htm adresinden erişildi.
- Kabaklı, A. (1997). Türk Edebiyatı- V. Cilt, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kayabaşı, Ö. (2011). 1960-1980 Arası Toplumcu Gerçekçilik ve Problemleri. *T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kıbrıs, İ. (2004). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kocabıyık, D. (2006). Necati Cumalı'nın Romanlarında ve Hikayelerinde Yapı ve Tema. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Makal, A. (2020). Emek- Sanat İlişkileri ve Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 11(17), ss. 1- 26.
- Makal, A. (2008). Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak "Edebiyat". *Çalışma ve Toplum Dergisi*, ss. 15-43.

- Moran, B. (1997). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müftüoğlu, G.B. Hacısalihioğlu, E. (2008). Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: “Bereketli Topraklar Üzerinde” ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış. *Çalışma ve Toplum*, (3), ss.43-67.
- Naci, F. (2007). Yüz Yılın 100 Türk Romanı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önal, M. (2011). Dil ve İletişim D. A. Özkale (Ed.), *Sanat ve İnsan*. Ankara: Kurgan Yayınları.
- Özçelebi, H. (2015). Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Anlayışının Temelleri.
- Özyalçiner, A. (2012). Orhan Kemal Gerçekliğinin Önemi Ümit A. Ögütçü (Ed.), *Orhan Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Petrey, S. (1988). The Reality of Representation: Between Marx and Balzac. *Critical Inquiry*, (14), ss. 448-468.
- Saatçioğlu, E. (2016). Halikarnas Balıkçısı’nın Aganta Burina Burinata Romanını Ekoeleştirel Bakışla Okumak. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), ss. 581-600.
- Sarıççek, M. (2006). Reşat Enis Aygen Hikayeleri. *Türk Dili*, (649).
- Tilbe A., Tilbe F. (2015). Reşat Enis Aygen’in Afrodit Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplum Bilimsel Oluşumsal Yapısal Bir İnceleme. *Humanitas*, (5), ss. 187-216.
- Türkeş, A.Ö. (2011). Fethi Naci’nin Bakışıyla; Roman, Toplum, Siyaset ve İnsan Ş. Onaran, Ö. Kılıçarslan (Ed.), *Fethi Naci*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ulukan, U. (2016). Balıklar, Tekneler ve Tayfalar: Türkiye’de Balıkçılık Sektöründe Çalışma ve Yaşam Koşulları. *Çalışma ve Toplum*, (1), ss. 115-142.
- Ulukan, U. (2017). Küçük Balıkçılık, Yoksulluk ve Kırsal Kalkınma. *Çalışma Ortamı*, (153), ss. 15-18.
- Ünlü M. (2009). Türkçede Öykü-Roman. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Yazıcı, N. (2002). Halikarnas Balıkçısı’nın Eserlerinde Tabiat. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

YÖNETİM VE KARAR SÜREÇLERİNDE “TASARIM TEORİSİ”, SİMON VE TOPALIAN METOTLARI ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Sadık Badak¹

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1192-5055

İrfan Önal²,

ORCID ID: orcid.org/0009-0007-4083-0382

Öz

Bu çalışma, optimal kararlara ulaşmayı hedefleyen “Yönetim Süreçlerinde Tasarım Teorisi” metodunu ve adımlarını ülkemizde tanıtmayı amaçlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde organizasyonların karar süreçlerinde kullanılan Tasarım Yaklaşımı metodu, en uygun karara ulaşılarak uygulamaların etkin ve verimli şekilde ilerlemesine yardımcı olmaktadır. Çalışmada bu amaca ilişkin teorik ve örnekli literatür taraması yapılmış, metotlar detaylı incelenerek bir model geliştirilmiştir. Örnekler “Tasarım Teorisini” akademik literatüre kazandıran Herbert Simon ve teoriyi destekleyen Peter Gorb, Alan Topalian çalışmaları ile bu konuyu inceleyen yönetim bilimi kaynaklarından elde edilmiştir. Metotlar, Herbert Simon karar süreci modelini geliştiren Stanford (D. School) Hasso-Plattner Tasarım Enstitüsü ile model üzerinde İngiltere’de çalışmaları bulunan Alan Topalian ve Rafiq Almansy uygulamalarından alınmıştır. Bu araştırmalar sonucunda “Tasarım” metodunun programlanmamış sorunların çözümünde eksik inceleme ihtimalini en aza indirdiği, böylece rasyonele en yakın kararın alınmasına katkıda bulunacağı görülmüştür. Yönetim ve karar süreçlerinde “Tasarım Yaklaşımı” büyük yatırımların ve kitleleri ilgilendiren kamu kararlarının etkinliği ile toplam faktör verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Akademik literatürde “Yönetim ve Karar Süreçlerinde Tasarım Teorisi” ni araştıran çalışmanın bulunmaması nedeniyle bu inceleme bir özgünlük sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yönetim, Tasarım Yönetimi, Verimlilik, Simon, Topalian*

Atıf İçin: Badak, S. & Önal, İ. (2023). Yönetim ve Karar Süreçlerinde “Tasarım Teorisi”, Simon ve Topalian Metotları Üzerinde Bir İnceleme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 34, ss. 406-426

1 Dr., badak@tdm.institute

2 ionalktb@gmail.com

A Study on "Design Theory", Simon and Topalian Methods in Management and Decision Processes

Abstract

This study aims to introduce the "Design Theory in Management Processes" method and its steps in our country, which aims to reach optimal decisions. The Design Approach method, which is used in the decision processes of organizations in developed countries, helps the applications to proceed effectively and efficiently by reaching the most appropriate decision. In this study, a theoretical and exemplary literature review has been made and a model has been developed by examining the methods in detail. Examples were obtained from the works of Herbert Simon, who introduced "Design Theory" to the academic literature, and Peter Gorb, Alan Topalian, who supported the theory, and management science sources that examine this subject. The methods were taken from the Stanford (D. School) Hasso-Plattner Design Institute, which developed the Herbert Simon decision process model, and from Alan Topalian and Rafiq Almansy, who worked on the model in England. As a result of these researches, it was seen that the "Design" method minimizes the possibility of incomplete examination in solving unprogrammed problems, thus contributing to the decision making closest to the rational. It is thought that the "Design Approach" in management and decision processes will contribute to the effectiveness of large investments and public decisions concerning the masses and to increase total factor productivity. Since there is no study investigation "Design Theory in Management and Decision Processes" in the academic literature, this review provides an originality.

Keywords: Management, Design Management, Productivity, Simon, Topalian

GİRİŞ

İktisadi alanda olsun veya olmasın “Yönetim Eylemi” bireyin ve organizasyonların bütün hayatını kuşatmıştır. Yönetim eyleminde temel zorluklar, isabetli karar vermek ve etkin uygulama süreçlerinde toplanmaktadır. Karar süreci, karar veren bireyin sahip olduğu sınırlı bilgiler (iç kaynak) ile karar verilecek konuda evrene dağılmış olan sınırsız bilgi alternatifleri (dış kaynak) arasından olaya uygun verileri toplamak, analiz etmek ve amaç doğrultusunda uygulanabilir bir demet yeni bilgi (tasarım) haline getirmeyi kapsar (Simon, 1997, s.114). Yönetim biliminin hızla geliştiği 20.yy. boyunca, “problemi en iyi çözecek kararı almak” metodu üzerinde çalışmalar yapılmış, teoriler geliştirilmiştir. Modern yönetim teorileri organizasyonların gelişmesine, ülkelerin kalkınmasına ve toplum refahının yükselmesine katkılarda bulunmaktadır (Seçtim ve Erkul, 2020, s.40).

Nesnel yaklaşıma sahip olan çalışmada anahtar kavramlar üzerinde daha kapsamlı durularak Simon tarafından önerilen Tasarım Teorisi ve Topalian tarafından geliştirilen Tasarım Yönetimi metodunda bulunan fonksiyonlar detaylı incelenmekte, “karar alma süreçlerinin” etkinliği ile uygulamanın verimliliğini yükselten noktalar analiz edilmektedir. Yönetimde tasarım metodunun, ülkemizde özel sektöre örnek olmak ve toplumu yönlendirmek gücü nedeniyle özellikle kamusal karar süreçlerine dahil edilmesi halinde kaynakların kullanımında verimlilik ve problemlerin çözümünde optimal sonuçlara ulaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Nesnel niteliğe sahip olan çalışma ile yönetimde tasarım teorisinin akademik temelleri incelenmiş, uygulama örnekleri gösterilmiş ve bir model önerisi geliştirilerek “organizasyonların karar süreçlerinde tasarım metodu” nun ülkemizde tanıtılması amaçlanmıştır.

Yönetim Biliminin Gelişimi ve Tasarım

Toplumlar hayatlarını daha iyileştirmek hedefiyle tarih boyunca daha iyi yönetim aramaya devam etmiştir. Yönetim işlevi insan hayatında bütün adımlarını kapsamakla beraber Bakanlık, Genel Müdürlük, Yerel Yönetim, Meslek Odası vb. örgüt yapılarında yönetim, daha karmaşık süreçlere sahiptir. Verimli ve etkin yönetim, çağına göre ileri bilgi ve metotlara ihtiyaç duyacaktır.

Genel olarak yönetim, “İnsanların işbirliğini sağlama ve onları bir amaca doğru yöneltme, yürütme faaliyet ve çabaların toplamı veya idare edilmesi eylemi.” olarak tanımlanabilir (Steade, James ve Raymond, 1984, s. 90). Modern yönetim ilkeleri son yüzyıl içerisinde geliştirilmiştir ancak, Herbert A. Simon’un

1960’larda ifade ettiği “yönetimin özü tasarımıdır” görüşü yaklaşık kırk yıldır yönetim alanında çalışanlar tarafından görmezden gelinmiştir (Liedka, 2016, s.IX). Türkiye’de endüstriyel tasarım disiplininde akademik çalışmalar “Endüstri Tasarımı Temel Kavramları”, “Tasarılma Kuramları ve Metotları” ve “Tasarımı Anlamak” kitapları ile Mimar Prof. Dr. Nigan Bayazıt tarafından yapılmış ancak yönetim alanında “tasarım” konusu üzerinde durulmamıştır.

Herbert A. Simon “The Science of Design” önerisi ile yönetim dünyasını etkileyen saygıdeğer bilim insanları arasındadır. Alan Topalian ise “The Management of Design Projects” adlı kitabı ile “Yönetimde Tasarım Yaklaşımı” metodunu işletme yönetimlerinin karar süreçlerinde kullanılabilir hale getirmiştir. Simon’un “tasarım bilimi” ve Topalian’ın “tasarım yönetimi” olarak adlandırdığı yönetim yaklaşımının gelişmiş ülkelerde eğitim müfredatında yer aldığı ve kamu yönetimi seviyesinde uygulama bulunduğu görülmektedir (Gorb, 1990, s.38).

Yönetimde Tasarım Teorisini literatüre kazandıran Herbert Simon, lisans eğitimini Chicaco Üniversitesinde tamamlamış (1936) ve aynı üniversitede “yönetimde karar verme süreçleri” konulu tezi ile 1943 yılında Doktora derecesi almıştır. Hocaları Harold Lasswell ve Charles Meriam’ın “örgütsel karar verme” görüşlerinden etkilenen Simon, 1949 yılında Profesör olarak Psikoloji ve Bilgisayar araştırmaları yapılan Carnegie Mellon Üniversitesi Endüstriyel Yönetim Bölümü başkanlığına getirilmiştir. Yönetim, ekonomi, psikoloji, matematik, istatistik üzerinde araştırmalarını vefat ettiği 2001 yılına kadar aynı üniversitede sürdürmüştür. İktisat bilimine, organizasyonların karar verme süreçlerinde “sınırlı rasyonellik” kavramı kazandırması nedeniyle 1978 yılında Nobel İktisat ödülü verilmiştir (Özer, 2016, s.165-167). Organisational Behavior (1947), Public Administration (1950), The Artificial Intelligence (1969) kitapları ile çok sayıda konferans ve makalesinde, bireyde bulunan tasarım yeteneğinin karar verme süreçleri ve yönetimde oynadığı temel role dikkat çekerek yönetim bilimine ve toplum refahını artıran uygulamalara önemli katkı sağlamıştır.

Design Management alanında uzmanlaşmış bir profesyonel olan Alan Topalian, tasarım ile ilgili tam zamanlı araştırmalarına 1971 yılında başlamıştır. Rhode Island School of Design’da (RISD) yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra tasarım yönetimi ve inovasyon alanlarında geniş bir deneyim biriktirmiştir. Uluslararası Yenilik Direktörü olarak Procter & Gamble’da bulunmuş ve daha sonra Newell Rubbermaid’de Tasarım Direktörü olarak görev yapmış ayrıca Karim Rashid Inc. ve Ziba Design gibi prestijli tasarım şirketlerinde çalışmıştır. Tasarım Yönetimi konusunda makaleleri yanında 1976

yılında London Business School'da verdiği "Tasarım Yönetimi" ders notlarını 1980 yılında "The Management of Design Projects" adıyla basılan kitabı ile tasarım yönetimini yazılı bir metot haline getirerek kurumsal yönetim alanına katkıda bulunmuştur (Turner ve Topalian, 2002).

Organizasyonlarda Etkin Karar Vermek Özel Metotlar Gerektirir

Bireyin kendi işini tasarlayıp, planlayıp uyguladığı alanlar vardır. Görev (problem) birkaç kişinin ilgilenmesini gerektirecek boyutta olunca organize bir çalışma ve grup faaliyetine ihtiyaç olacaktır. Organizasyonlarda karar (tercih-seçim) süreçlerini kolaylaştıran teknikler geliştirilmiştir. İdari görev alanında "karar verme sürecinin" yönetimidir ve karar verme süreci düzenli adımlara, prosedürlere ayrılarak verimli ilerlenmesi sağlanır.

Örgütsel yönetim alanında bilimsel yaklaşım 20. yy başlarında gelişmiştir. Taylor, Fayol ve Weber tarafından yayınlanan bilimsel (klasik) yönetim ve bürokrasi kuramları ve prensipleri çağımızda kullanılan yönetim teorilerinin temelini teşkil etmektedir. Klasik yönetim teorisi yüksek üretimi esas almış, bir işçinin birim zamanda en çok üretimi nasıl sağlayacağı problemini çözen öneriler getirmiştir. 1930'larda öncülüğünü Mc Gregor, Likert ve Mayo gibi akademisyenlerin yaptığı "iş verimliliği" araştırmaları ile Neo-Klasik Yönetim teorileri geliştirilmiştir. Hawthorne deneyleri ve X-Y modeli gibi Ar-Ge çalışmalarına dayanan yeni metotlar, örgüt personelini bir sosyal varlık olarak makineden ayırmıştır (Tozlu, 2016, s.27).

Yönetim ve Organizasyonlarda Karar Süreçleri

Herbert Simon'a göre Klasik Yönetim Teorisi, büyük problemler için (programlanmamış) karar süreçlerinde yetersizdir. Klasik Yönetim teorisinin temel sorunu, alt (özel) kararlar ağının nasıl inşa edilmesi gerektiğini izah etmemesidir. Klasik teori genel planlama kararları ile alt bölümlerde yürütme kararları arasında boşluk bırakmaktadır. Ayrıca genel planlama kararlarının yürütme kararlarını nasıl etkin kontrol edeceğine yönelik mekanizma tasarımını, prosedürünü vermemektedir (Simon, 1997, s.127).

Örgütlerde yönetim görevinin özü karar vermektir. Yönetim, örgütün görevlerini verimli olarak yerine getirmesi ve hedeflerine ulaşmasından sorumludur. Yönetimin etkinlik derecesi, kararların verilmesine ve sonuçların verimliliğine bağlıdır (Özer, 2016, s.176). Yönetim her olayda en doğru adımı atabilmek için "modern karar verme teorilerini" kullanır. Sistem Yaklaşımı-Altı Sigma-Balık Kılıcı-BCG Matrix-Toplam Kalite Yönetimi-

Oyun Teorisi-Fayda Maliyet Analizi-Sebeup Sonuç Analizi-Durumsallık Yaklaşımı-McKinsey Matrix Kıyaslama-Beş Kuvvet Analizi-5N 1K Analizi-Porter Rekabet Stratejisi-Yön Eylem Araştırması ve Tasarım Teorisi, modern karar verme metotları arasındadır (Özer, 2013, s.XI-XIII). Klasik ve neoklasik yönetim prensipleri akademik ve profesyonel öğretilerde Planlama, Örgütlenme, Yönelme, Koordinasyon ile Kontrol ve Geri Bildirim olarak beş prensip altında toplanmaktadır (Yenisu, Şahain ve Öztekkeli, 2019, s.514). Herbert Simon’un “yönetimin her adımında tasarım olmalıdır” görüşü, klasik yönetim prensiplerine yaptığı “yetersizlik” eleştirileri arasındadır (Simon, 1997, s.127). Kararlarda ön tasarım süreci, alternatifler arasında en ince detayların incelenmesine kadar devam eder. Tasarım sürecinde mantık çıkarımları da değerlendirilir. Ön tasarım aşamasından sonra planlama sürecine geçilir (Simon, 1997, s.129).

Organizasyonlarda Tasarım Metodu

Akademik açıdan kuruluşlarda karar süreçlerinde tasarım tartışması Simon’un (1997, s.33) “Organizational Behavior” kitabı ile başlamıştır. Simon’a göre “Karar Verme”, organizasyonun doğasında bulunur ve organizasyonun içinde gömülüdür. Örgütün her adımında ve her an, her konuda karar verilir. Endüstriyel bilgi toplumunda her düzeyde koordinasyon ve organizasyonlar ile hedefler üzerinde dikey uzmanlaşma ve kararlar oluşturulur.

1930’larda ABD’de gelişen “yönetimde, üretimde ve pazarlamada tasarım” düşünceleri İngiltere Ekonomi Bakanlığı bünyesinde 1944 yılında (www.britishdesigncouncil.org.uk), Almanya Parlamento bünyesinde 1953 yılında (www.german-designcouncil.de), Danimarka Adalet ve Dış Ticaret Bakanlığı bünyesinde 1978 yılında (www.danisdesign.council.da) kurumsal olarak yerlerini almıştır. Simon’un “tasarım bilimi” ve Topalian’ın “tasarım yönetimi” olarak adlandırdığı “etkin ve verimli karar süreci”nin organizasyonlara yerleşebilmesi, bireylerin farkındalığı ve eğitimi ile doğru orantılı olacaktır. British Design Council tarafından hükümete önerilmiş olan (Gorb, 1990, s.48) “Tasarım” bilinci ve disiplini İngiltere eğitim müfredatında iki kategoride temel, orta ve ileri seviye olarak yer almaktadır (<https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-design-and-technology-programmes-of-study>).

Simon’un bilim anlayışına göre “tasarım” mevcut durumu, tercih edilen durumlara dönüştürmeyi amaçlayan eylemdir ve “doğa” bilimlerinin tamamlayıcısıdır. “Tasarım Süreci” sadece mühendislik ve mimarlık ile değil

işletme, yönetim, eğitim, hukuk, tıp mesleği ve uygulamaları ile yakından ilgilidir. Profesyonel yetiştiren okullar “tasarım süreci” hakkında entelektüel olarak analitik, kısmen biçimlendirilebilir ve kısmen ampirik, öğretilebilir bir doktrin geliştirmeli ve öğretmelidir (Simon, 1996, s.113). Tasarım sürecinde problem (sorunlar) ayrıştırılmalı, iyi tanımlanmalı, rasyonel prosedür ile yeni alternatifler aranarak tatmin edici karara ulaşılmalıdır. Organizasyon sistemi içinde ve dış çevrede önemli etkiler meydana getirme potansiyeline sahip olan uygulamalar ile hizmet süreçleri, hukuk ve insan ilişkilerinden doğan problemlerin arka planı karmaşıktır. Ele alınması istenilen sorun, etki dereceleri farklı ve iç içe geçmiş birden fazla problemi içerebilir. Analizler sürecinde “tasarım” disiplinler ve bilgiler arasında iletişimi sağlayan, birleştirici bir arayüzdür (You ve Hands, 2019, s.1346). Problem çözme sürecinde karar vericinin ön yargıları, sezgileri ve tecrübeleri tasarımın değerlendirme süzgecinden geçmelidir (Huppatz, 2015, s.29).

Simon ve Topalian’da Karar Süreçlerinde Tasarım Düşüncesi

Herbert A. Simon, Tasarım Bilimi ve Karar Tasarım Süreci

Simon’a göre organizasyonlarda alınan kararlar, Programlanmış ve Programlanmamış olarak iki grupta toplanır.

1. Programlı (Alışılmış) Kararlar; organizasyonların işlerinin görülmesi sırasında rutin, sık tekrarlanan ve temel ihtiyaçlardan doğan problemlerin çözümünde verilen kararlardır. Programlanmış kararların alınmasında alışkanlıklar, örgüt yapısı ve standart kurallar geçerlidir. Ayrıca Planla, Uygula, Kontrol et, hata var ise Onar (PUKO) gibi Toplam Kalite Yönetim metodları ile elektronik işlem makineleri gibi araçlar da kullanılmaktadır.

Tüm davranışlar bilinçli veya bilinçsiz bir seçimi (tercihi) ihtiva eder. Birey (yönetici-karar verici veya operatör) bir hareket şeklini tercih etmesiyle vazgeçtiği başka hareket tarzları bulunur. Programlanmış kararlarda seçim (tercih) süreci, genellikle hızlıca- refleks ile gerçekleşir. Hedefe yönelik tercih edilen adım, hiçbir müzakere süreci veya bilinç olmadan refleks ile atılmıştır zira benzer durumda benzer işlem yıllardır yapılmakta ve istenilen sonuç alınmaktadır (Simon, 1997, s.3).

2. Programlanmamış (Alışılmamış) Kararlar; nadir karşılaşılan, aniden ortaya çıkan veya yeni bir durumdan doğan problemlerin çözülmesi için verilen kararlardır. Bu nitelikte olan sorunların çözümü için alınan kararlarda ise ilk bölümde adigeçen modern yönetim teknikleri yanında yargı, sezgi,

geçmiş deneyimler ve yaratıcılık gibi bireysel özellikler önem taşımaktadır (Gullermo ve Gobet, 2010, s.18).

Refleks ile adım atılamayan, hemen karar verilemeyen diğer durumda seçimde, tasarım ve planlama faaliyetleri olarak tanımlanan biraz karmaşık faaliyet sürecine-zincirine ihtiyaç duyulur. Örnek: belirli bir fabrika kurulumu için refleks ile karar verilerek operasyon bölümüne hareket aktarılmaz. Yer seçiminden üretimin niteliklerine bağlı olarak tesisin şekline kadar ayrıntılı bir tasarım ve planlama süreci sonrasında fabrika binasını inşa edecek mühendis-işçi grubu hareket ve davranış haline geçecektir (Simon, 1997, s.3).

Programlanmış ve Programlanmamış Kararların nitelikleri ile karar süreçlerini “havaalanı” örneği ile açıklamak mümkündür. Diğer organizasyonlar gibi havaalanı işletmeleri bir sistemdir ve görevini, iç çevrede günlük, haftalık, aylık rutin olarak yapılması zorunlu işlerin tamamlanmasıyla yerine getirir. Uçak pistlerinin temizlenmesi, uçak iniş kalkış trafik ışık ve aydınlatma düzenekleri, acil (itfaiye, ambulans) müdahale, kule gözetim hizmetleri, araçlara enerji ikmali, yolcu salonları temizliği ve büfe hizmetleri gibi rutin işler yerine getirilirken doğan aksaklıkların, hizmet akışını boz maması için alınan kararlar “programlanmış kararlar” arasındadır. Örnek olarak: havaalanı yolcu salonu büfesinde her sabah saat 08:00 de sıcak çay-kahve vb. hazır olmak zorundadır. 07.00 de sabah vardiyasına başlayan büfe görevlisi çay için sıcak su hazırlamak istediğinde musluktan şebeke suyunun akmadığını farkeder. Hızla diğer muslukları ve bölüm su vanasını kontrolünde suların ana şebekeden gelmediği anlaşılır. Servis şefini bilgilendirirken çözüm için en yakın marketten iki adet 20lt. su almayı önerir. Anında onaylanan öneri ile 20 dakika içerisinde soğuk su temin edilmiş, 15 dakikada ısıtılmış ve 08.00 de sıcak içecek servisi hazır hale getirilmiştir. Büfe görevlisi ve şef, havaalanının rutin bir işinde, kontrollerinde olmayan bir nedenle doğan problemi, kurumun kuralları ve bireysel deneyimleri içerisinde kısa zamanda planlamış, uygulamış ve çözüme kavuşturmuştur. Benzer problemler hemen tüm havaalanlarında ve diğer kurumlarda görülebilir ve aynı metot ile çözülebilir.

Ancak bölgeye yeni bir havaalanı yapmak ihtiyacı (problemi) ortaya çıkmış ise bunun yerine getirilmesi için programlanmamış bir karar sürecine ihtiyaç bulunmaktadır. Sıcak su problemini hızla çözen klasik teori, havaalanı inşa etmek sorunun çözümünde az verimli olacak, onun yerine “yönetimde tasarım teorisi” veya “tasarım yönetimi” metodu ile çalışmak daha uygun olacaktır.

Hangi Karar Doğru (en uygun) Seçim Olur

Herhangi bir davranıştan önce seçim yapılabilecek çok alternatif bulunur ancak bunlardan çok azı eylemin istenilen şekilde sonuçlanmasını sağlar. Tercih edilen seçim, eylemin kaderi olmuştur. Bir eylemi meydana getiren seçim-karar yerine ona en yakın diğer alternatif seçilmiş olsa, eylemin sonucu başka bir şekilde tecelli etmiş olacaktır. İki farklı tercih ile, iki eylem ve sonuç arasındaki farkı meydana getiren, seçimi-tercihi yapan yöneticinin-bireyin bilgi, deneyim, moral, duygu durum, fiziki ve ruhi yorgunluk durumlarıdır. Tercih bu unsurlardan etkilenecek ve karar da buna göre değişecektir (Simon, 1997, s.3).

Bir şehirde fuar ve kongre merkezi yapılması yönünde yer seçimi kararı, hangi ulaşım akslarında otoyol yapılacağı kararı, yeni bir sanayi merkezi, bölgesi kurmak, başlayan bir salgın hastalık ile başatmak için alınacak kararlar veya iki bakanlığın-genel müdürlüğün birleştirilmesi kararları programlanmamış kararlar açısından örnekler olarak görülebilir (Badak ve Özdaşlı, 2020, 185).

Simon karar tasarım sürecini aşağıda görülen aşamalara ayırır;

a. Problemin Ön Değerlendirilmesi

1. Değerlendirme teorileri: Fayda teorisi, İstatiksel karar teorisi,
2. Hesaplamalı Yöntemler: a-Doğrusal programlama, kontrol teorisi, dinamik program, yöneylem teorisi, b-Tatmin edici alternatifleri bulmak için algoritmalar ve buluşsal yöntemler,
3. Tasarımın Formel Mantığı: Emir ve bildirim mantığı üzerinde çalışma.

b. Alternatiflerin Aranması

4. Sezgisel Arama: çarpanlara ayırma, sebep-sonuç analizi,
5. Arama Kaynaklarının çeşitlendirilmesi;
6. Hiyerarşik sistemlerin kurulması: Yapı-tasarım organizasyon teorisi,
7. Tasarım sonuçlarının sunumu (Simon, 1996, s.135).

Alan Topalian'ın Tasarım Yönetimi Düşüncesi

Yönetimde tasarım yaklaşımı konusunda İngiltere'de akademik çalışmalar, Alan Topalian ve Peter Gorb tarafından London Business School derslerinde 1976 yılında başlatılmıştır. Hazırladıkları ders notları ile "Tasarım ve Tasarım Yönetimi" eğitimi veren akademisyenler 1980 yılında kitap olarak basılan "The Management of Design Projects" ile yönetim biliminde yeni bir teoriyi Avrupa ekolüne taşımıştır (Topalian, 1980, s.1).

Topalian'ın Design Management yaklaşımı hakkında görüşleri şunlardır:

Yönetimde Tasarım Disiplini bütün problemlerin çözümü değildir, ancak yeterli derecede uzağı ve geniş alanı yöneticinin masasına getiren bir metottur. Doğa bir dizayn deposudur. Çağlar boyunca çevreyi düzenleyen doğanın intizamıdır. İnsanlığın bugüne kadar gerçekleştirdiği tasarımlar doğaya, yakın çevreye, eşyaya, organizasyona veya kuruluşa bilinçli müdahale olarak görülebilir. Her insanda bulunan tasarım yeteneği mirasla geçmez. Doğuştan tasarım kapasitesine sahip olan her kişi bunu geliştirir, hayal gücü ve yetenekleriyle buluşlar-keşifler yapar. Tasarım sürecinin başarılı olması için «asıl ihtiyaçlar» doğru şekilde belirlenmelidir. İyi bir tasarımcı asıl problemi bulmak için farkındalık kanallarını açar. Tasarımcının doğru sorusu yanlış yatırımı ve yanlış üretimi önler (Topalian, 1980, s.3).

Tasarım endüstrinin ana ögesidir, ancak çoğu endüstri yöneticisi bunun farkında değildir. Tasarımcılar sadece ürün değil, işletmelerin diğer sorunlarına da çözümler geliştirebilir. Organizasyonlar ve tüm çıktıları tasarlanmıştır. Bakanlıklarda, şirketlerde, kurumlarda hemen bütün organizasyonlarda tasarım işleri genel olarak alt hiyerarşide olanlara verilir. Kaliteli bir organizasyon için üst yönetimin tasarım ile ilgilenmesi lazımdır. Tasarımcı, tasarım sürecinde hislerini de kullanır. Hisler; kişiye, olaya, zamana ve yere göre değişir. Bu nedenle her olay aynı prosedürle çözülemez. Tasarım süreci, tasarıma dönük olursa sonuç sanat olur (bu tasarımcının kendini gerçekleştirmesidir). Eşya ve hizmete dönük olursa sonuç ürün olur (Topalian, 1980, s.6).

Tasarım süreci altı adımdan oluşur. 1-Olayı, asıl ihtiyacı tanıma. 2- Sorunu ve sorunu doğuran unsurları kavramsallaştırma. 3- Derin bilgiye erişme. 4-Yorumlama. 5- Alternatifler geliştirme. 6- Uygulama (Topalian, 1980, s.7-8).

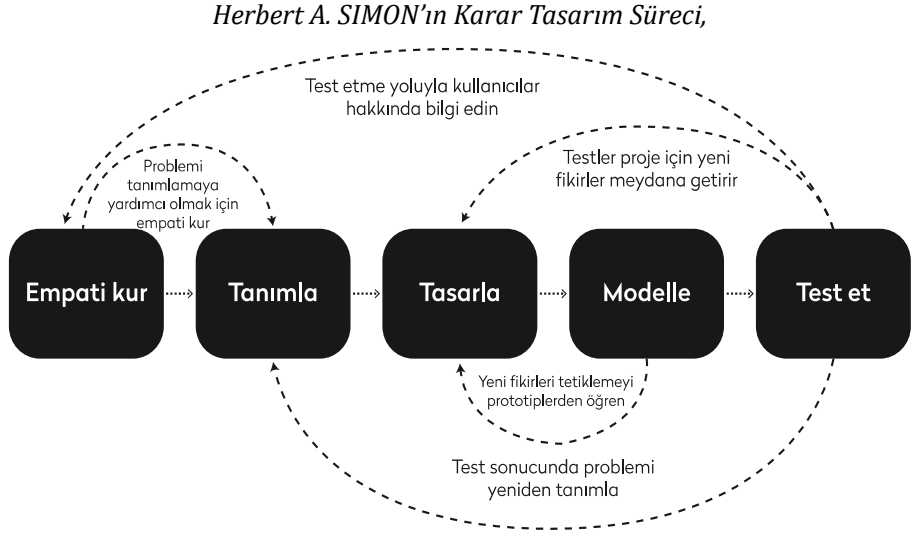
Simon ve Topalian'da Karar Süreçlerinde Tasarım Teorisi Uygulama Aşamaları

Herbert A. Simon tarafından geliştirilen tasarım teorisi ile Alan Topalian tarafından önerilen tasarım yönetimi süreçleri, “Yönetimde Tasarım Teorisini” benimseyen uygulayıcı akademisyenler tarafından 1970'li yıllardan itibaren aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir.

Simon Metodu

Burada, Stanford'da (D.school) Hasso-Plattner Tasarım Enstitüsü tarafından geliştirilen beş adımlı modeli inceleyeceğiz. Simon'un önerdiği karar tasarım modeli, her biri birbirini etkileyen sürece sahip olan beş ana adım-

dan oluşur. Hasso-Plattner (Simon) modeli günümüzde en yaygın olarak kullanılan bazı Tasarım Düşünce süreci modellerinin oluşmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. Tasarım Düşüncesinin beş adımı D.school'a göre şöyle olmalıdır: Empati kur, Problemi Tanımla, Problem ile ilgili Bilgileri ara, Düşünce üret, Prototip-Model yap ve Test et (Şahinoğlu, 2018). Simon'un Tasarım Düşüncesini sağlayan beş farklı adım aşağıda daha detaylı incelenmiştir.

Şekil 1. Karar Tasarım Süreci (Kaynak: <https://www.kaizen40.com/tasarim-odakli-dusunme-design-thinking/>)

Empati Kurmak

Duygudaşlık, Ruh bilimi, bir olguyu veya nesneyi başkasının gözünden “görmeye” çalışmak ve kendinizi, çözülecek sorun ile karşılaşmış olan kişinin yerine koyma yeteneğidir. Empati kurmak, tasarım sürecinde muhatabı ve problemi anlamak için atılan ilk adımdır. Empati kurabilmek için 3 farklı yöntem vardır; birebir görüşme, gözlem ve empati haritası.

Birebir görüşme: Problemi ve zorlukları başkasından dinlemek yerine olayın içerisinde katılmak, problemlerle başa çıkmak yolunda güç verecektir. Görüşmeler sırasında üçüncü bir göz olarak tarafsız kalmak önemlidir. Cevabı bildiğinizi düşündüğünüz halde, problemin nedenini sormak ve sabırla dinlemek, beklemediğiniz yeni bilgiler sağlayabilir.

Gözlem yapmak: Problem yerinde gözlemek çözüm sürecinde daha emin şekilde değerlendirme yapmanızı sağlayacaktır.

Empati Haritası çıkarmak: Muhatabın anlattığı problem sürecini zihinde yaşamak. Böylece muhatabın yaşadığı acı noktalarına ve zevk duygularına doğrudan erişim sağlanacaktır.

Tasarımcının bir problemi çözmek, ihtiyaçları gidermek ve tercih edilen duruma doğru yol alma süreci öncelikle mevcut durumun içinde olanları anlamakla başlar. Konuyu anlamak, derinlemesine bilgi sahibi olmak, önyargı ve varsayımlarından kurtulmak için gerekli bir çalışmadır. Tasarımcı kendini tanımlanmaya çalışılacak olan problemi yaşayanların yerine koyarak bu durumu anlamaya çalışır. Bu aşamada tasarımcı danışmanlık görevini üstlenir; sorunu yaşayanları dinler, birebir görüşme ve gözlem yapar. Kendi düşünce ve varsayımlarından sıyrılarak problemi idrak etmeye, muhatabının gözüyle görmeye çalışır (Cevik, 2020).

Empati, insan merkezli bir çözüm süreci için çok önemlidir ve empati, tasarım düşünürlerinin, kullanıcılara ve onların ihtiyaçlarına yönelik iç görü kazanmaları için kendi dünyasında var olan öznel varsayımlarının etkisinde kalmamalarını sağlar. Bu aşamada, bir sonraki aşamada kullanmak ve temel ihtiyaçların ve söz konusu ürün/hizmetin geliştirilmesi ile ortadan kalkacak problemlerin mümkün olan en iyi şekilde anlaşılmasını sağlamak için yeterli miktarda bilgi toplamak önemlidir.

Problemi geniş bir bakış açısı ile tanımlamak

Problemin sınırları ile çözüm alanının belirlendiği aşama ve çözüm önerileri geliştirme aşamasını besleyen çok önemli bir adımdır. Problem, doğru ve sınırları belirli bir şekilde ortaya konulamazsa tasarımcıyı yanlış çözümlere sevk edecektir. Bu aşamada sorunun ya da ihtiyacın ne olduğu ve ne olmadığına ilişkin tanımlama yapılır. Böylece zorlukları en az hasarla çözmelerine imkan veren diğer unsurları oluşturmak için yeni fikirler toplamasına yardımcı olacaktır (Şahinoğlu, 2018).

Empati ve tanımlama aşamasından sonra detayları öğrenmek için bazı inceleme metotlarından yararlanılabilir. 5N 1K metodu bu gibi durumlarda başarıyla kullanılan yöntemler arasındadır. 5 adet neden sorusu, tasarım sürecinde odaklanılması gereken alanları açık olarak belli edebilmeyi sağlar. Bu adımda yaygın olarak, kullanıcılardan toplanan bilgiler doğrultusunda anlam çıkarılır. Temel problemin belirlenmesine ve değişkenlerine odaklanılır (Cevik, 2020).

Problem ve çözüm üzerinde yeni fikirler üretmek

Tasarım sürecinin ilerlemeye başladığı adım olarak da düşünülebilir. Anlamaya çalıştığımız, tercih edilen duruma erişmek için farklı bakış açılarıyla alternatif fikirler üretilmelidir. Bu aşamada doğru veya yanlış fikir yoktur sadece çeşitli fikirler vardır ve en doğru seçeneğe doğru ilerlemek için her fikrin objektif olarak tartışılması önemlidir. Sabırla yönetilmesi gereken bir süreçtir.

Beyin Fırtınası, Arama konferansı, Muhtemel En Yanlış Fikir gibi çok farklı düşünce teknikleri vardır. Muhtemel En Yanlış Fikir ve Beyin fırtınası toplantıları ön yargı olmadan düşünmeyi teşvik etmek ve problem araştırma alanını genişletmek için kullanılır. Fikir üretme adımlarının başlangıcında olabildiğince çok yeni düşünce ve öneri elde etmek çözüm alternatiflerini artıracaktır (Şahinoğlu, 2018).

Fikir üretmek yöntemi iki aşamadan oluşur: yakınsak düşünme ve ıraksak düşünme

İraksak düşünme (Çok fazla fikir üretmek). Fikirlerle herhangi bir yargı-lama yapmadan bilgileri “kusmak” denilebilen, konu ile ilgili olmak kaydıyla her bilgi ve önerinin toplandığı kısımdır.

Yakınsak düşünme (öncelikli fikirleri seçmek). Aralarından seçim yapabileceğiniz çok sayıda fikirden, üzerinde çalışacaklarınızı seçtiğimiz kısımdır. Arama konferansı modeli yakınsak fikir ve önerileri doğru şekilde seçmek için kullanılan etkin modeller arasındadır (Cevik, 2020).

Ulaşılan (fikir-düşünce) sonuçların gösterildiği bir model yapmak

Nihai çözüme daha yaklaştıran soruları cevaplamaya yönelik ortaya çıkan fikirlerin art arda en yalın haliyle tekrarlar geliştirilmesidir. Prototip kartondan kesilmiş bir ürün olabileceği gibi, süreci deneyimlemeyi sağlayan bir rol-oyun atölye çalışması da olabilir.

Modelleme süreci çözüme yönelik üretilen fikirlerin test edildiği, görünür hale geldiği aşamadır. Tasarımcının problemi daha net görmesi, çözümleri daha net belirlemesi sürecidir. Fikir aşamasında tahmin edilmeyen aksaklıklar bu aşamada test edilir ve üzerinde yeniden düşünülür. Zaman ve para maliyeti olmakla beraber, ileride yaşanacak problemleri eleme ve bir yanlış durumunda çok daha yüksek maliyetlerden ve hatalardan kaçınmak için gereklidir. Modelleme süreci uzamış olsa da sabır gerektiren bir aşamadır. Uygulama sürecini etkin ve verimli yönetmek için model üretilmesi

önem taşımaktadır. Tasarım sürecinde üç model türü vardır: **İlham verici model** “Ne olabilir?” sorularına cevap verir. Alternatif **Geliştiren model** “Ne olmalı?” sorusuna cevap verir. **Doğrulama modeli** “Ne olacak?” sorusuna cevap verecektir (Cevik, 2020).

Alternatif çözümler karar modelleri içerisinde analiz edilmekte, iyileştirilmekte veya sürece katılanların deneyimleri ışığında reddedilmektedir. Bu adım sonrasında, tasarım ekibi, ürün içinde var olan kısıtlamalar, mevcut problemler hakkında daha iyi görüşe sahip olacak ve gerçek kullanıcıların nasıl davranacaklarını düşünerek ve hissedecekleri konusunda daha iyi daha bilinçli bir bakış açısına sahip olacaklardır (Şahinoğlu, 2018).

Sonuçların model üzerinde test edilmesi

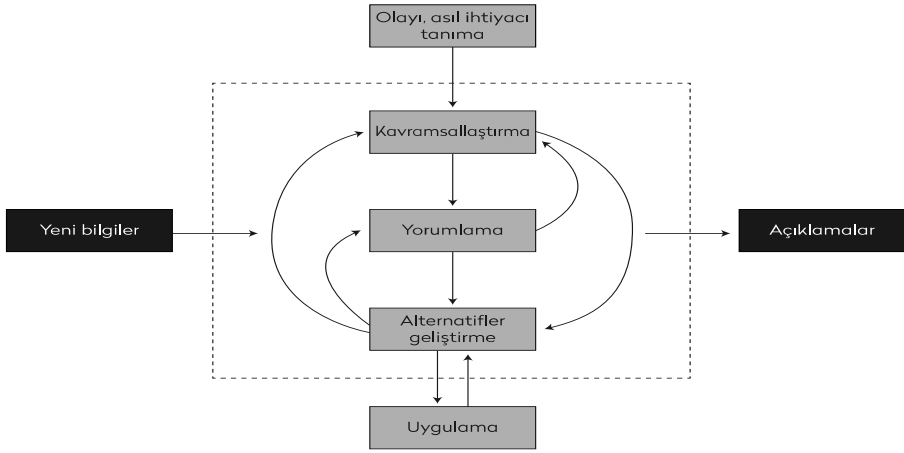
Bu aşamada en iyi çözümlerin test edildiği, doğru çözüme ulaşılmasında bir adım daha ilerlendiği, tecrübenin tekrardan değerlendirildiği bir süreçtir. Keşfetmek tekrar sorular sormak ve pratik aktivitelerle problemin ve ihtiyacın tam olarak belirlendiği ve çözümün de oluşturulduğu bir aşamadır ancak her şey bitmiş değildir. Tasarımcı için kesin sonuç değildir, bu nedenle süreç baştan sona ve sondan başa doğru tekrar edebilen ve daha iyi sonuca ulaşma noktasında dinamik bir süreç olduğu unutulmamalıdır.

Tasarımcılar veya değerlendiriciler, prototipleme aşamasında belirlenen en iyi çözümleri kullanarak ürünü eksiksiz bir şekilde test ederler. Bu, 5 aşamalı modelin son aşamasıdır, ancak tekrarlanan bir süreçte, test aşamasında elde edilen sonuçlar genellikle bir veya daha fazla problemi yeniden tanımlamak ve kullanıcıların anlayışını, kullanım koşullarını, insanların nasıl düşündüklerini bildirmek için kullanılır. Bu aşamada bile, sorunların çözümünü bertaraf etmek ve ürün ve hizmet kullanıcılarını mümkün olduğunca derinlemesine anlamak için değişiklikler ve iyileştirmeler yapılır. Süreç IDEO tarafından geliştirilmiştir, Stanford’daki d.school: Tasarım Enstitüsü’nde uygulanmaktadır (Şahinoğlu, 2018).

Topalian Metodu

Herbert Simon tarafından beş adımda önerilen karar tasarım süreci, Topalian tasarım yönetimi metodunda altı aşamalı olarak önerilmektedir. Topalian’a göre karar tasarım aşamaları;

1. Olayı, Asıl ihtiyacı, Ürünü tanımak,
2. Sorunu Kavramsallaştırmak,
3. Derin bilgiye erişmek,
4. Yorumlamak,
5. Alternatifler geliştirmek,
6. Uygulamak adımlarını içerir.

Şekil 2. Karar Tasarım Süreci (Kaynak: The Management of Design Projects. London: Assosiated Business Press)

Tasarım süreci tek ve sabit bir süreç olmamakla beraber sürekli karşımıza çıkan bir gerçek var ki o da amaçlara yönelik araçları geliştirmeye çalışmamızdır. Bu nedenle tasarım sürecinin kesin tanımı amaca yönelik araçların geliştirilmesi sürecinin ifadesidir.

Problemleri doğru teşhis etmek ve doğru tanımlamak başarılı tasarım sürecinin iki temel direğidir.

1. Adım. Açıkça tespit edilmiş problem

Önce problemi doğru olarak belirleyip gerçek ihtiyacı bulmak gereklidir. Ön yargıdan arınmış bir bakış açısı ile 'Mevcut durum tespiti' problemi doğru belirlemeye katkıda bulunur. Bu aşamada doğru soruyu sormak önemlidir.

2. Adım. Kavramsallaştırma

Problemlerin benzer durumlardan ayrıştırılmasını sağlamak üzere alt tanımlarını kavramsallaştırarak algımızda belirginleşmesini (numaralandırma) sağlarız. Bu süreç ihtiyaçların doğru tespit edilmesinde de rol oynar. Günlük hayatımızda bilinçsizce yaptığımız kavramsallaştırmayı tasarım sürecinde konu üzerinde düşünerek bilinçli olarak çoğaltmış oluruz. Böylece çevremizdeki problemleri öğrenme ve farkında olma, ihtiyaçları doğru belirleme becerimizi de geliştiririz.

3. Adım. Anlamlandırma (Derin bilgiye erişme)

Tasarım sürecinin bu aşamasında problemi daha derin anlamda tanımlamaya ve çözümlenmeye yönelik ileri bilgileri toplama ve değerlendirme çalışmasıdır. Bu aşama da kavramsallaştırma ile gelişir ve ihtiyaçların doğru belirlenmesini sağlar.

4. Adım. Yorumlama

Bu aşamada problemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak açıklamalar yapılarak çözüme yönelik ilerlenir.

5. Adım. Alternatifler Geliştirme

Problemin çözümüne yönelik çeşitli alternatifler geliştirerek tasarım sürecinin dinamik yapısı işletilir ve tekrar değerlendirmeler yapılarak farklı yollar geliştirilir ve öneriler bir sunum ile değerlendirilir. Sunumda mutabık kalınan çözüm için proje, bütçe ve uygulama aşamasına geçilir.

6. Adım. Uygulama

Karar tasarım sürecinin söz konusu aşamaları birbirinden derin bir şekilde ayrı değildir ve düzgün bir akış takip etmeyebilir. Proje, bütçe ve uygulama aşamalarında, problemin çözümüne yönelik geliştirilen tasarım sürecinin izlenmesi ve geliştirilmesi sağlanır (Topalian, 1980, s.8-12).

Simon ve Topalian Metotlarının Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi

H. Simon ve A. Topalian'ın tasarım süreçleri arasında belirgin bir fark görülmemektedir. Simon'a göre mevcut durumu tercih edilen durumlara dönüştürme süreci olarak belirtilen tasarım süreci Topalian'da da çevredeki ihtiyaçların kavramsallaştırıldığı ve bu ihtiyaçları karşılamak için formüle edilen araçlara yorumlandığı süreçtir. Tasarım sürecinde problemi doğru açıklamak (doğru soruyu sormak) etkili çözümü bulmak için en önemli aşamadır. Bu nedenle problemi iyi tanımlamak, çözüme ilişkin planlamayı yapmaktan daha fazla çaba ve özen gerektirir.

Her iki bilim insanının tasarım süreçlerinde problemi tanıma, tanımlama; problemi anlamaya çalışma aynı derecede önemlidir. Simon'da empati kurma, subjektif yargılardan arınarak durumu kavrama, Topalian'da kavramsallaştırma ve derin bilgiye erişmek için tanıma ve araştırma süreçleriyle örtüşmektedir. Simon'da fikir üretme aşaması ve sonrasında prototip oluşturma

ma, Topalian'da yorumlama ve alternatifler geliştirme aşamalarına karşılık gelmektedir. Her ikisinde de süreç modelleme, test etme ve uygulama aşaması ile önceki aşamalar döngüsel bir iletişimle gelişmektedir. Simon'da beş adımda özetlenen süreçte son aşamadan itibaren adımlar arasında sürekli bir sınama ve değerlendirme faaliyeti geçerlidir. Topalian'da da altı adımdan oluşan süreç statik olmayıp tanımlama ile uygulama arasındaki adımlar arasında edinilen tecrübenin geri bildirimini ile yeniden değerlendirme yapmak mümkündür.

Buna göre; iki metodun önerisinde mevcut durumdan, varılmak istenen duruma doğru ilerleyen kontrollü bir akış olduğu kabul edilebilir. Simon'da ve Topalian'da esnek bir yapı vardır; keşif süreci devam eder, tasarımcı yeni bilgilerle karşılaştıkça bu bilgiler tasarımı şekillendirmeye devam eder. Son karar öncesinde mekik gibi çalışarak sağlanan yeni bulguları değerlendiren bir yaklaşımdan bahsedebiliriz. Simon'da sonuçtan önce her aşamada geri dönüş bulunmakta olup, Topalian'ın 3S“modelleme” adımı sonrasında değerlendirme adımlarına geri dönüşü uygun bulunduğu vurgulanabilir.

Simon ve Topalian uygulama metodları arasında sonuca ilerleyen adımlarda görülen küçük farklılık nedeniyle Simon ve Topalian öğretilerine dayanarak Rafig Elmansy tarafından geliştirilen üçüncü bir uygulama pratiği üzerinde tartışma gerçekleştirilmesi faydalı görülmüştür

“Yönetimde Tasarım Teorisi”ni esas alan Rafig Elmansy, karar sürecini; 1. Problemin Tanımlanması, 2. Bilgilerin Toplanması, 3. Alternatiflerin Belirlenmesi, 4. Bulguların Değerlendirilmesi, 5. Alternatifler içinden eleme yapılması, 6. Modelleme/Prototip ile Sunum Yapılması, 7. Sonuçların Değerlendirilmesi başlıklarından oluşan yedi aşamada tamamlamaktadır (Elmansy, 2015).

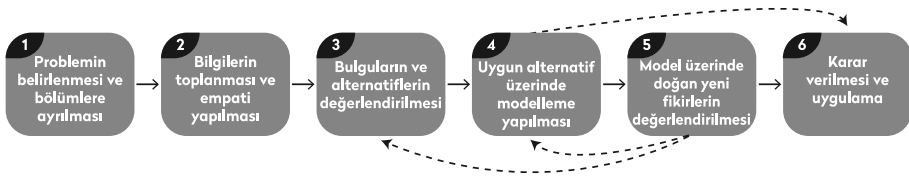
Çalışmada incelenen metodlar; prototip sunumu ve uygulama simülasyonu tamamlandıktan sonra, çözümün verimliliği ve etkinliğini deneyimlemek için sonuçların değerlendirilmesini önermektedir. Model ve sunum üzerinde yapılacak geri bildirim değerlendirmeleri, son kararın oluşması sürecinde çok yararlıdır (Elmansy, 2015).

Çalışmada Önerilen Karar Tasarım Modeli

Çalışmada, organizasyonlarda programlanmamış karar süreçlerinde Simon tarafından akademik yaklaşım ile önerilen “karar tasarım teorisi” ve Topalian tarafından önerilen “tasarım yönetimi” metodları ile mesleki çalışmalarında kullanan Rafig Elmansy yaklaşımları ışığında bir karar tasarım süreci oluş-

turulmuştur. Programlanmamış karara ihtiyaç duyan organizasyonlara Şekil 3.’te görülen karar tasarım süreci önerilmektedir.

Öneride, Simon modeli ile Topalian modeli önerilerini birlikte değerlendirmek tercih edilmiştir. Böylece soruna daha geniş bir bakış açısı ile yaklaşmak ve karar vericilere daha fazla alternatif üzerinde değerlendirme imkânı sunulmaktadır. Karar verme sürecine ayrılan zaman ile tasarım sürecine katılan insan kaynaklarının sayısı ve niteliği, problemin niteliği ve niceliği ile zaman kısıtlarına göre değişiklik gösterecektir. Kriz zamanlarında süreçler, bilgi havuzu zengin, yeni bulgulara ulaşma imkânı yüksek ve ileri tasarım donanımına sahip olan yöneticiler için daha az zaman alıcı olacaktır. Ancak, derinlemesine inceleme gerektiren büyük yatırımlarda ve karmaşık problemlerde karar tasarımı için daha fazla zaman gerekecektir.

Şekil 3. Programlanmamış Karar için Tasarım Süreci (Yazarlar tarafından geliştirilmiştir).

Karar adımları; 1. Problemin belirlenmesi ve bölümlere ayrılması, 2. Bilgilerin toplanması ve empati yapılması, 3. Bulguların ve alternatiflerin değerlendirilmesi, 4. Uygun alternatif üzerinde prototip veya modelleme yapılması, 5. Prototip üzerinde doğan yeni fikirlerin üçüncü ve dördüncü adım kategorisinde yeniden değerlendirilmesi, 6. Dördüncü adımdan gelen sonuçların değerlendirilmesi ve karar verilmesi şeklinde ilerleyecektir.

Altıncı adımda ulaşılan karar ile problemi çözüme kavuşturan uygulama, organizasyonda yeni bir süreç için potansiyel problem biriktirmeye başlayacaktır. Programlanmamış karara ihtiyacın görülmesi, bununla ilgili problemin fark edilmesi ile ortaya çıkacaktır. Yönetimin hedefi, organizasyonu negatif etkileyen problemlili durumdan, organizasyon hayat sürecini güçlendirecek seviyesine ulaştırmaktır.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada detayları incelenen karar verme metodu, gelişmiş ülkelerde 1980’li yıllardan buyana kullanılmaktadır. Türkiye’de akademik programlarda ve yönetim süreçlerinde henüz ele alınmadığı görülen “yönetimde tasa-

rım teorisi” çok adımlı olduğundan kurumlarda proylanmamış kararlar için sürecin uzun zaman alacağı düşünülebilir. Pareto Kuramına göre, yıllık toplam problemler içerisinde önemli ve çok karmaşık olanlar, programlanmamış kararlar içerisinde 1/5 oranında olacaktır (Egermayer, 1988, s.22). Bunun anlamı problemlerin 4/5 oranda çok karmaşık olmayacağıdır. Organizasyon her yıl ortalama olarak on adet programlanmamış karar ile yüz yüze geliyorsa sekiz adedi organizasyonun, tasarım yaklaşımı farkındalığına ve eğitimine sahip olan orta kademe yöneticileri tarafından tatmin edici şekilde kısa zamanda sonuca ulaştırılacaktır. İleri tasarım eğitime ve tecrübesinde sahip olan üst yönetim kademesi için çok karmaşık ve dış çevre analizlerine ihtiyaç duyulacak örneğin: tevsi-yeni yatırım veya bir departmanda yeniden yapılanma veya yeni bir departman kurulması gibi yıllık iki problem için en tatmin edici (sınırlı rasyonel) kararın “tasarım teorisi” metodu ile alınmasında orta vadeli zaman süreci yeterli olacaktır. Karar verilen çözüm için uygulama planı-projesi ve bütçeleme sürecinde, tasarım danışmanı ile işbirliği içerisinde çalışılması halinde daha etkin ve verimli sonuçların elde edileceği düşünülmektedir.

Simon’un karar süreçleri ile Topalian “Yönetim Tasarımı” önerileri ışığında Tasarım Teorisini, “Mühendislik-Mimarlık, Eğitim, Hukuk, Tıp, İşletme ve Yönetim-Organizasyon” gibi diğer alanlarda uygulamak için de alan tasarım prensiplerinin geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğunu söyleyebiliriz. **Mühendislik-Mimarlık**; yeni bir ürün, bina veya tesis tasarımı, **Eğitim Alanında**; okul öncesi, çağ nüfusu ve okul sonrası birey ve toplum eğitim programları devletin ve toplumun değerler, öncelikler ve gelecek politikalarına göre tasarlanacağı gibi öğretici birey ders içeriğini, eğitim politikaları ve öğrencinin ihtiyacı kapsamında tasarlamak durumunda olacaktır. **Hukuk Alanında**; ülkenin anayasası veya kanunlarında yapılacak değişikliklerin kamu yönetiminde meydana getireceği etkiler göz önünde bulundurularak tasarlanacağı gibi, mahkemede bir dava tesis edecek davacı tarafının davayı kurgulama tasarımına, davalı tarafın savunma süreci tasarımına ve mahkemenin hükümden önce karar tasarımına ihtiyaç bulunacaktır. **Tıp Alanında**; önemli bir hastalık belirtisi görülen hasta başvurusunda hekim açısından teşhis süreci ile tedavi süreci birbirini takip eden iki ayrı tasarım sürecine ihtiyaç duymaktadır. **İşletme Alanında**; rekabet piyasasında yeni bir ürün sürmek veya yeni bir bölgede dağıtım merkezi kurulması konusunda alınacak kararlarda tasarım metodu ile ilerlemek, sonucun başarılı olması konusunda avantaj sağlayacaktır. **Yönetim-Organizasyon Alanında**; yeni bir bakanlık ihdas edilmesi, yeni bir genel müdürlük, daire başkanlığı, departman kurul-

ması, yerel yönetimlerde yeni imar alanı ve büyük bütçeli yatırım kararları tasarım yaklaşımı ile gerçekleştirildiği takdirde uygulama ve hizmet üretim dönemleri daha etkin, verimli ve daha az problemlidir olacaktır.

Farklı profesyonel disiplinlerde tasarım prensipleri birbirinden farklılık gösterecektir. Böylece iç veya dış çevre faktörlerinden kaynaklı olarak mesleki problemlerde ortaya çıkacak yeni durumlar için disipline ait tasarım prensiplerinin gözden geçirilmesi gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Badak, S. ve Özdaşlı, K. (2020). Uluslararası Fuarlar ve Türkiye. Ankara: Nobel Yayınları.
- Cevik, B. (2020, Haziran 20). S01E03 — Design Thinking “Tasarımcı Gibi Düşün!”. 7 Mayıs 2023 Tarihinde <https://medium.com/uxit%C3%BC/design-thinking-tasar%C4%B1mc%C4%B1-gibi-d%C3%BC%C5%9F%C3%BCn-bc0bc00d32a8> adresinden erişildi.
- Egermayer, F. (1988). Pareto Analysis in Incoming Inspection At Verdor. Quality European Organization For Quality Control.
- Elmansy, R. (2015, Aralık 21). The Decision-Making Process Designers Should Use Daily. 15 Mayıs 2023 Tarihinde <https://www.designorate.com/decision-making-process/> adresinden erişildi.
- Gorb, P. (1990). Design Management. London: Architecture Design and Technology Press.
- Gullermo, C. ve Gobet, F. (2010). Herbert Simon’s Decision-Making Approach: Investigation of Cognitive Processes in Experts. *Article in Review of General Psychology* 14, 354-364.
- Huppertz, D. J. (2015). Revisiting Herbert Simon’s “Science of Design”. *Article Design*, 31 (2), 29-40.
- Liedka, J. (2016). Stratejic Design Thinking. First Published, An imprint of Bloomsbury Publishing Inc.
- National curriculum in England: design and technology programmes of study. (2013). UK. 11 Temmuz 2023 Tarihinde <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-design-and-technology-programmes-of-study> adresinden erişildi.
- Özer, M.A. (2013). 21. Yüzyılın Modern Yönetimi İçin Geleceğe Yön Veren Yönetim Teorileri. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özer, M.A. (2016). Herbet Simon’un Yönetim Bilimine Katkıları Üzerine Değerlendirmeler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5 (11).
- Seçtim, H., ve Erkul, H. (2020). Yönetim Yaklaşımları Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 18-50.
- Simon, H.A. (1996). The Science of Artificial (3. bs.). MIT Press.

- Simon, H.A. (1997). *Administrative Behavior, A Study of Decision Making Processes in Administrative Organizations*, (4. bs.). The Free Press.
- Steade, R.D., James, R.L. ve Raymond, E.G. (1984). *Business: Its Nature and Environment: an Introduction*. South-Western Publishing Company.
- Şahinoğlu, R. (2018, Şubat 14). Tasarım Odaklı Düşünme (Design Thinking) Nedir. 7 Mayıs 2023 Tarihinde <https://www.kaizen40.com/tasarim-odakli-dusunme-design-thinking/> adresinden erişildi.
- Topalian, A. (1980). *The Management of Design Projects*. London: Associated Business Press.
- Tozlu, A. (2016). Karar Verme Yaklaşımları Üzerinde Herbert Simon Hegemonyası. *Sayıştay dergisi*, 102.
- Turner, R. ve Topalian, A. (2002). Core responsibilities of design leaders in commercially demanding environments. In Inaugural Session Design Leadership Forum. 12 Haziran 2023 Tarihinde <https://kisd.de/~kernow/designPower-Relations/DLF1F.pdf> adresinden erişildi.
- Yenisu, E., Şahin, F. ve Öztekkeli, H. (2019). Yönetim Düşüncesinin Evriminde Sistem Kuramının Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (18), 514-527.
- You, X. ve Hands, D. (2019), A Reflection Upon Herbert Simon's Vision of Design in The Science of Artificial. *The Design Journal*, 22. <https://doi.org/10.1080/14606925.2019.1594961>.

ALGI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYA: TERÖRİZMLE MÜCADELEDE TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Erman IŞIK²

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1319-4468

Emel POYRAZ³

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1420-7673

Öz

Yapılan çalışma günümüzün en önemli kitle iletişim aracı olan sosyal medyanın algı yönetimi kavramı bağlamında incelenmesini, sosyal medyanın geleneksel kitle iletişim araçlarına kıyasla algı yönetimi faaliyetlerini yürütebilmek adına daha uygun bir zemin olduğunu ortaya koymayı ve sosyal medyanın en sorunlu alanlarından bir tanesi olan bilgi düzensizlikleri, dezenformasyon ve manipülatif içerikler kapsamında algı yönetimi faaliyetlerine karşı farkındalık yaratarak bu tarz faaliyetlere karşı terörizm kavramı çerçevesinde çözüm önerilerinin ve yaklaşımlarının geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın araştırma bölümünde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak alanda belirtilen konu kapsamında çalışmaları bulunan ve bu bağlamda hem teorik hem de pratik bilgiye sahip on altı akademisyen ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde elde edilen veriler MAXQDA Analytics Pro 2022 programı yardımıyla tematik ve içerik analiz yöntemlerine tabii tutulmuştur. Yapılan analizler neticesinde, terörizmle mücadele kapsamında sosyal medya üzerinden yürütülen algı yönetimi faaliyetlerine karşı önlemler geliştirilebilmesi ve bu süreç içerisinde sosyal medyanın etkin olarak kullanılabilmesi amacıyla konu hakkında terörizmle mücadele kapsamında medya faaliyetleri, kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medya kullanımı, terör örgütlerinin sosyal medya kullanımı ve terörizmle mücadelede sosyal medya paylaşım sorumluluğu olmak üzere dört ana temaya ulaşılmıştır. Bu kapsamda sosyal medyanın algı yönetimi ve manipülasyon bağlamında nasıl ve ne şekilde kullanılması gerektiğine, özellikle terörizmle mücadele yöntemlerinden bir tanesi olan medya faaliyetleri kapsamında sosyal medyanın nasıl daha etkin bir araç olarak kullanılabileceğine ve konu hakkında farkındalık yaratılabileceğine dair çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Algı Yönetimi, Sosyal Medya, Terörizm, Terörizmle Mücadele*

Atıf için: Işık, E. & Poyraz, E. (2023). Algı Yönetimi Bağlamında Sosyal Medya: Terörizmle Mücadelede Türkiye Örneği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 34, ss. 427-451

1 Bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulacak "Algı Yönetimi ve Manipülasyon Bağlamında Sosyal Medya: Terörizmle Mücadelede Türkiye Örneği" başlıklı Doktora tezinden türetilmiş makedir.

2 Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanım Bölümü, İstanbul, Türkiye, ermanisik11@gmail.com

3 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanım Bölümü, İstanbul, Türkiye, emel.poyraz@marmara.edu.tr

Perception Management in the Context of Social Media: Case of Turkey in Counter-Terrorism

Abstract

The study aims to examine social media, which is the most important mass communication tool of today, in the context of perception management concept, to reveal that social media is a more suitable ground to carry out perception management activities compared to traditional mass media, and to raise awareness against perception management activities within the scope of information irregularities, disinformation and manipulative content, which is one of the most problematic areas of social media, and to develop solutions and approaches within the framework of the concept of terrorism against such activities. In the research part of the study, purposeful sampling methods were used and interviews were conducted with sixteen academics who have studies in the field within the scope of the specified subject and have both theoretical and practical knowledge in this context. The data obtained as a result of the interviews were subjected to thematic and content analysis methods with the help of MAXQDA Analytics Pro 2022 program. As a result of the analysis, in order to develop measures against perception management activities carried out through social media within the scope of combating terrorism and to use social media effectively in this process, four main themes were reached: media activities within the scope of combating terrorism, social media use by public institutions and organizations, social media use by terrorist organizations and social media sharing responsibility in combating terrorism. In this context, solutions are offered on how and how social media should be used in the context of perception management and manipulation, how social media can be used as a more effective tool and how awareness can be raised about the issue, especially within the scope of media activities, which is one of the methods of combating terrorism.

Keywords: Perception Management, Social Media, Terrorism, Counter-Terrorism

GİRİŞ

Günümüzde hızla değişen ve gelişen iletişim ortamı, internet temelli iletişim teknolojileri ve buna bağlı olarak sosyal medya platformları aracılığıyla insanlar arasındaki etkileşim ve sosyalleşmenin artmasını beraberinde getirmiş, bununla birlikte hayatın her alanında faaliyet göstererek insanların vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Mobil cihazlar vasıtasıyla günün her saatinde çevrimiçi olmanın mümkün olduğu ve bilgiye erişim süresinin saniyelere indirildiği günümüz şartlarında bireyin, topluluğun, kurum veya organizasyonun ve toplumların sahip olduğu algı hayati bir önem kazanmış ve bu algının istenildiği şekilde yönetilebilmesi elzem bir duruma gelmiştir.

Algı yönetimi stratejilerinin ve uygulamaların hedef kitle üzerinde etkin olabilmesi ve başarı sağlayabilmesi adına kullanılan en önemli araç tartışılmaz bir şekilde kitle iletişim araçlarıdır. Günümüzde ise sosyal medya bireylerin ve toplumların etkin olarak kullandığı ve giderek de kullanımının yaygınlaştığı bir kitle iletişim aracı haline dönüşmektedir. Bu anlamda sosyal medya platformları, sağlamış olduğu birçok yenilik, kolaylık ve avantaj ile birlikte basit birkaç yöntem ve mevcut teknolojiler aracılığıyla bilginin kolayca manipüle edilebildiği ve sahip olunan algının değiştirilebileceği ve yönetilebileceği bir ortam olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya platformlarının sahip oldukları özellikler açısından geleneksel kitle iletişim araçları ile karşılaştırıldığında daha geniş kitlelere, daha hızlı bir şekilde erişim imkânı tanıyan ve algı yönetimi uygulamalarının ve modern iletişim stratejilerinin etkinlikle ve kolaylıkla yürütülebileceği alanlar olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin sadece bizler tarafından kullanılmadığı, özellikle sosyal medyanın birçok amaçla terör örgütlerince sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Sosyal medyanın diğer kitle iletişim araçlarına kıyasla daha düşük maliyetli olması, kullanım kolaylığı, kısa zaman içerisinde geniş kitlelere erişim imkânı tanınması ve kontrol mekanizmasındaki zayıflık gibi nedenler terör örgütlerinin bu platformları tercih nedenlerinin başında gelmektedir. Sosyal medya platformları terör örgütleri tarafından propaganda faaliyetleri, eleman temini/semptizan kazanmak ve meşruiyetlerini kanıtlamak başta olmak üzere örgüt içi koordinasyon ve eğitim faaliyetleri gibi birçok alanda etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Bu anlamda sosyal medya platformları sağlamış olduğu yararların yanında birçok tehlikeyi de içeren bir iletişim vasıtası olarak görülmektedir. Bu çalışma ile sosyal medya algı yönetimi ve manipülasyon kavramları bağlamında incelenerek, ülkemizde yürütülen terörizmle mücadele sürecinde sosyal

medya platformlarının kullanımı ve ülkemize yönelik yürütülen algı yönetimi faaliyetlerine karşı çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Algı Yönetimi

Algı yönetimi kavramı esas itibarıyla ABD Savunma Bakanlığı birimleri tarafından ortaya konulmuş bir kavram olarak gözükmektedir de zaman içerisinde karşımıza birçok farklı biçim ve formatlarla çıkmış strateji ve uygulamayı barındıran şemsiye bir kavramdır. Propaganda, kamu diplomasisi, stratejik iletişim, toplum mühendisliği, psikolojik savaş gibi birçok kavram, sahip olunan algının istenilen amaç doğrultusunda değiştirilmesi veya yönetilmesi üzerine kullanılmaktadır (Karabulut, 2017, s.11). Algı yönetimi kavramı tüm bu diğer kavramlar gibi ikna ve iletişim becerilerine dayalı çok yönlü bir süreci ifade etmektedir (Gültekin, 2020, s.15).

Algı yönetimi kavramı hedef kitle üzerindeki oluşturulmak istenilen amaçlar açısından yukarıda bahsedildiği üzere propaganda, stratejik iletişim gibi kavramlar ile benzer olarak düşünülse de kullanılan metot ve araçlar bakımından farklılıklar taşımaktadır. Stratejik iletişim kavramı hedef kitleye sunulacak olan mesajın ve bu mesajın iletilme şeklinin önemli olduğu bir kavram iken, algı yönetimi verilen mesaj neticesinde hedef kitlede oluşan sonuçlar üzerine odaklanmaktadır (Tunç ve Atılğan, 2017, s.232). Algı yönetimi ve propaganda arasındaki temel fark ise propagandanın temelde tek taraflı ve dikey olarak hedef kitleye iletilmesi, buna karşılık algı yönetiminin etkileşim esasına dayanan, mesajların hedef kitleye uygun olarak şekillendirildiği ve verilen mesajın hedef kitlede tutum ve davranış değişikliği oluşturan bir iletişim stratejisi olmasıdır (Garfield, 2002, s.33).

Algı yönetimi kavramının temelini oluşturan algı kavramı, en genel anlamda nesnelerin duyular aracılığı ile kavranma süreci olarak tanımlanmaktadır (Chandler ve Munday, 2018, s.14). Bu noktadan hareketle algı yönetimi kavramı ise, sahip olunan algının kontrol edilebileceği, yönlendirilebileceği ve yönetilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Anık (2015), algılamanın birey tarafından bilinçli bir şekilde gerçekleştirildiğini, bunun temel nedenin ise bireyin sahip olduğu deneyimler, arzular, ihtiyaçlar doğrultusunda olduğunu ve algılamanın bu sebeple fonksiyonel bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Ancak semboller, simgeler ve figürlerin bireye doğru ve uygun bir bağlamda sunulduğunda bireyin seçici algılama yapmasının sağlanabileceğini, bu nedenle de algının fonksiyonel olmak ile birlikte yapısal bir nitelik taşıdığını da belirtmektedir (Anık, 2005, s.43-44). Aynı şekilde İnceoğlu (2010)'da algının sosyal ve psikolojik bir olgu olarak kabul edildiğini ve bu sebeple de dış mü-

dahalelerden etkilenerek yönlendirilebileceğini ifade etmektedir (İnceoğlu, 2010, s.69). Bu tespitlerden yola çıkarak tüm algı yönetimi faaliyetlerinin temel amacı insanoglunun sahip olduğu en önemli organ olan beyinlerini etkilemek ve bu sayede sahip olunan algıları istenildiği şekilde yönlendirmek, şekillendirmek ve yönetilmesini sağlamaktır (Özdağ, 2020, s.15).

Algı yönetimi kavramı ilk olarak ABD Savunma Bakanlığı tarafından; “*ya-bancuların her seviyedeki istihbarat birimleri ve liderleri de dahil olmak üzere, bu ülkelerdeki geniş kitleleri kendi (ABD) hedefleri doğrultusunda tavır almaları ve resmi adımlar atmalarını sağlamak amacıyla, seçilmiş bilgi akışını ve somut belgeleri yönlendirerek ya da reddiyesini oluşturarak, kitlelerin hislerini, güdülenmelerini, düşünce sistemlerini etki altına almaya çalışmak için yürütülen eylemlerin tamamıdır. Algılama yönetimi, çeşitli yolları kullanarak, gerçekleri yansıtma, operasyon güvenliğini sağlama, gerçeği gizleme ve çarpıtma, psikolojik operasyonları yönetme gibi unsurların bileşkesinden oluşur.*” şeklinde tanımlanmaktadır (Saydam, 2012, s.79). Bir başka tanımda ise algı yönetimi kavramı, bireylerin ve toplumların sahip oldukları düşünce, davranış, kabul etme ve tepki verme süreçlerinin, hedeflenen amaca yönelik olarak şekillendirilmesi ve belirlenen değerleri benimseme sürecini ifade etmektedir (Çiftlioğlu, 2012, s.39).

Algı yönetiminin uygulanma aşamaları ile ilgili alanyazında birçok çalışma bulunmaktadır. Callamari ve Raveron (2013) yapmış oldukları çalışmada algı yönetiminin başarıyla gerçekleştirilebilmesi için asgari dört adımın göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Belirlenen hedef kitlenin dikkatini çekmek ve ilgisini kazanmak, ilgisi kazanılan hedef kitleye hazırlanan mesajın sunulması, ilgili mesajın hedef kitlenin hafızası ve deneyimlerine uygun olarak aktarılması, zamanlama ve taktiğin hedef tarafından fark edilmemesini göz önünde bulundurarak iletilen mesajın sürekli olarak tekrarlanması ve tutarlılığını sağlaması gerekmektedir (Callamari ve Raveron, 2013, s.3).

Hedef kitle tarafından düşünülmesi, benimsenmesi ve kabul edilmesi gereken bilgi veya gerçek algı yönetimi faaliyetleri kapsamında çeşitli stratejilerle manipüle edilmekte ve çarpıtılabilmektedir (Öksüz, 2013, s. 13). Bu noktada temel amaç, belirli bir çıkar amacıyla hedef kitlenin ikna edilmesi veya kandırılmasıdır. Algı yönetimi uygulamaları genel olarak; meşruiyet elde etmek ve elde edilen meşruiyetin devamının sağlanabilmesi amacıyla yurtiçinde ve yurtdışında kamuoyu desteğinin sağlanması, hedef kitlenin veya üçüncü tarafların yapılan faaliyetleri eksiksiz bir şekilde kavramalarını sağlamak amacıyla sonuçlar hakkında yüksek derecede güvenilir bilgiler

iletilebilmesi ve yapılan algı yönetimi faaliyetleri kapsamında yerel halkında tutum ve davranışlarını etkilemek ve amaca uygun olarak hareketlerini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Siegel, 2005, s.118-119).

Bu amaçlar doğrultusunda algı yönetimi faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için kuşkusuz en temel araç medyadır. Günümüz teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve özellikle internet teknolojileri ve sosyal medya kullanımının giderek yaygınlaşması algı yönetimi faaliyetlerinin de etkinliğini aynı doğrultuda arttırmıştır. İnternet temelli iletişim teknolojilerindeki gelişmeler dünyayı küresel bir köy haline getirmesinin yanında bireylerinde algı yönetimi faaliyetlerine karşı savunmasız bir durumda kalması gerçeğini beraberinde getirmektedir (Bakan ve Kefe, 2012, s.25) Küresel medya, kesintisiz bir haber döngüsü ve sürekli habercilik, gerçek zamanlı bilgi, kolay haber oluşturabilme ve internet hedef kitlenin algı yönetimi faaliyetleri karşısında hassas ve kırılğan bir yapıda olmasına sebebiyet vermektedir (Siegel, 2005, s.120-122).

Algı Yönetimi Aracı Olarak Sosyal Medya

Britannica sosyal medyayı, kullanıcıların sahip olduğu bilgi, fikir ve bireysel mesajları ile birlikte çeşitli içerikleri (ses, görüntü, belge vs.) paylaşabildiği internet temelli bir kitle iletişim aracı olarak tanımlamaktadır (Britannica, n.d.). Boyd ve Ellison (2017) ise gerçekleştirmiş oldukları çalışmada sosyal medyayı, bireylerin sınırlandırılmış bir sistem dahilinde erişilebilir veya kısmi olarak erişilebilir bir profil oluşturmalarına, sistem içerisindeki bağlantıda oldukları diğer kullanıcıların profillerini ve bağlantı listelerini görüntüleyebilme ve takip edebilmelerine olanak sağlayan Web tabanlı hizmetler olarak tanımlamaktadır (Boyd ve Ellison, 2017, s.211-213).

Sosyal medya, kullanıcıların kendilerine ait içerikleri oluşturabilmesi, sistem içerisinde yer alan bir başka içerik hakkında yorumda bulunabilmesi ve katkı sağlayabilmesi noktasında diğer kitle iletişim araçlarından ayrılan ve bireyin aktif bir konumda olduğu önemli bir özelliği barındırmaktadır (Scoot, 2015, s.38). Bu noktada karşımıza ne tür içeriklerin kullanıcı tarafından oluşturulan içerik kategorisinde sayılabileceği sorusu çıkmaktadır. Bir içeriğin “Kullanıcı Tarafından Oluşturulan İçerik” olarak adlandırılabilmesi için Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) “Katılımcı Web ve Kullanıcı Tarafından Oluşturulan İçerik” isimli raporunda 3 temel kriter belirlemiştir. Öncelikle yer alan içeriğin, herkes veya belirli bir grup tarafından erişilebilir bir sosyal ağ platformunda yayınlanması gerekmektedir. Bununla birlikte içeriğe kullanıcı tarafından emek verilmiş ve değer katılmış olmalı-

dır. Son olarak da içeriğin uzmanlar tarafından rutin olarak yapılan faaliyetlerin dışında yer alması, orijinal nitelikte ve herhangi bir ücret talebi veya kâr beklentisi olmayan kişiler tarafından üretilmiş olması gerekmektedir (OECD, 2007, s.18).

Sosyal medya kavramının görece olarak yeni bir kavram olması ve aynı zamanda teknolojinin gelişimi ile doğru orantılı olarak günden güne gelişim göstermesi hem yapılan tanımlamalarda hem de sahip olduğu özellikler açısından değişkenlik göstermektedir. Ancak temel anlamda sosyal medyanın sahip olduğu karakteristik özellikleri katılım, açıklık, etkileşim, topluluk ve bağlantısallık olarak sıralamak mümkündür (Mayfield, 2008, s.5). Bununla birlikte modern iletişim araçlarının yaratmış olduğu etkiler konusunda çalışma ve incelemeleri bulunan Howard Rheingold sosyal medya ortamlarının birbirleriyle ilişkilendirildiği üç temel özelliğin olduğunu belirtmektedir. Rheingold (2008) sosyal medyanın çoğuldan çoğula (many-to many) bir yapıda olduğunu ve kullanıcıların bir ağ içerisinde resim, ses dosyası, video ve veri gibi birçok içeriği hem üretebildiğini hem de tüketebildiğini belirtmektedir. Yaşanan bu değişimin geleneksel iletişim teknolojilerinin dayatmış olduğu içerikleri, yayıncılar ve izleyiciler arasındaki dengesiz ilişkiyi kökten değiştirdiğini ifade etmektedir. Sosyal medyanın sahip olduğu ikinci önemli özellik ise, katılımcı bir yapıda olması ve insanların etkin bir şekilde katılımlarıyla gerçekleşmesidir. Ayrıca sosyal medya platformlarının sahip olduğu önem ve değer kullanıcı sayısının fazlalığından değil, kullanıcılarının birbirleriyle bağlantı içerisinde olma, topluluk oluşturma ve pazar yaratma yeteneklerinden kaynaklanmaktadır. Son olarak, bilgi ve iletişim ağlarının, faaliyetlerin daha geniş kapsamlı, hızlı ve ekonomik bir şekilde koordine edilmesini mümkün hale getirerek sosyal ağları güçlendirdiğini ve fiziksel dünyadaki koordinasyonun katılımcı medya sayesinde daha önce ulaşılmamış ölçeklerde ve hızlarda gerçekleştirilebilme potansiyeline sahip olduğuna dikkat çekmektedir (Rheingold, 2008, s.25).

İnternet ve sosyal medya dünya çapında büyük bir kullanıcı kitlesine sahiptir. Yaklaşık 8,01 milyar olan dünya nüfusunun %60'ını oluşturan 4,76 milyar kişi sosyal medya kullanıcısı olarak yer almaktadır. Sosyal medya uygulamaları özelinde baktığımızda, Facebook 2,96 milyar, Youtube 2,51 milyar, Instagram 1,32 milyar, ismi X olarak değiştirilen Twitter ise 556 milyon kullanıcı sayısına sahiptir. 85,59 milyon nüfusa sahip Türkiye'de ise, nüfusun %83,4'üne denk gelen 71,38 milyon internet kullanıcısı, bununla birlikte nüfusun %73,1'i olan 62,55 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle bilgiye erişim sağlamak, gündemi takip ve düzenlenecek

olan etkinliklerden haberdar olabilmek, bir işin ne şekilde yapılacağı hakkında araştırma, ürün ve marka takibi ve yakın çevre ile iletişim amacı başta olmak üzere birçok nedenle internet ve sosyal medya etkin olarak kullanılmaktadır (We Are Social, 2023).

Sosyal medya günümüz şartlarında insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesinin yanında, birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Sosyal medyanın diğer tüm kitle iletişim araçlarına nazaran sahip olduğu en temel özellik mesajların üretilmesinde ve dağıtılmasında kullanıcıların etkin olarak rol oynamalarıdır. Diğer önemli bir avantaj ise, normal şartlarda bir araya gelme ihtimali olmayan kullanıcıların, sosyal medya aracılığıyla birbirleri ile zahmetsiz bir şekilde iletişime geçebilmelerine olanak sağlamasıdır. Bu özellik, üretilen mesajların sosyal medya aracılığıyla çok hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte sosyal medya farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip kullanıcılar tarafından çoğunlukla ücretsiz olarak kullanılabilir ve bu sayede kullanıcılar seslerini dünya çapında duyurabilme imkânı bulmaktadır. Bu özelliği ile de sosyal medya, daha öncesinde birçok örneği ile karşılaştığımız şekilde, hem gündem belirleme konusunda etkin bir iletişim aracı hem de kitleleri harekete geçirebilecek ve bu sayede sosyal ve politik değişimlere yol açabilecek bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Başbüyük, 2017, s.53). Bunun yanında sosyal medya platformlarının ölçülebilir bir yapıda olması algı yönetimi açısından en önemli noktalardan bir tanesi olan geri bildirim özelliğini karşılamaktadır. Bu anlamda sosyal medya algı yönetimi faaliyetlerinin yürütülmesinde tercih sebebi olmaktadır.

Sosyal medyanın iletişim dünyasına getirmiş olduğu yenilikler ve sağlanmış olduğu avantajların yanında bazı önemli dezavantajları da bulunmaktadır. Ülkemizde ve dünyada halen konu hakkında birçok çalışma yürütülse de bu durum sosyal medyanın hem dijital bir mecra olmasından hem de görece yeni bir teknoloji olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal medya kullanımının beraberinde getirmiş olduğu birçok tartışmalı alanın yanında çalışmaya konu olan en önemli sorun, sosyal medyanın manipülasyona açık bir mecra olması ve yer alan bilgi kirliliğinin ve belirsiz içeriklerin insanları yönlendirmede kolaylıkla kullanılabilmesidir. Sosyal medyanın yapısı gereği diğer kitle iletişim araçlarına nazaran etkileşime açık bir yapıda olması, kullanıcıların kolay bir şekilde etki altına alınmasını ve kötü amaçlarla kullanılabilmesini mümkün hale getirmektedir (Çalışkan ve Mencik, 2015, s.264). Bu dezavantajlar nedeniyle internet ve sosyal medya birçok yasadışı kuruluş ve terör örgütleri tarafından faaliyetlerini yürütebileceği bir alan olarak görülmektedir (Weimann, 2004, s.3).

Terörizmle Mücadele Sürecinde Sosyal Medya

Terör örgütleri tarafından medya kullanımı büyük bir önem taşımakta ve zayıf toplumları etkilemede etkin bir araç olarak kullanılabilir. Terör örgütleri medyayı, inandıkları dava ile ilgili olarak bilgilerin yaygınlaştırılması, düşmanlarına veya sempatizanlarına mesajların iletilmesi, bununla birlikte resmi hükümetlerin politikalarını etkilemede mutlak suretle kazanılması gereken bir cephe olarak görmektedirler (Martin, 2017, s.103). Terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen eylemlerin temel nedenlerinden bir tanesi medyada yer almak ve bu sayede toplumda korku ve panik atmosferi yaratma çabasıdır. Terör örgütleri yaptıkları eylem sonrasında olaydan etkilenen kişi sayısı ile değil, medya sayesinde gündemde yer alarak yürüttükleri psikolojik savaşı kazanma ile ilgilenmektedir (Avşar, 2017, s.121).

İnternet temelli iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler terör örgütlerinin avantajına dönüşmüştür. Terör örgütlerinin internet ve sosyal medyayı tercih etmelerinin temelinde erişim kolaylığı, diğer kitle iletişim araçlarına oranla kontrolün daha zayıf olması, daha geniş kitlelere hitap etmesi, hızlı yayılım ve anonim hesaplar sayesinde kimlik bilgilerinin gizlenebilmesi gibi hususlar yer almaktadır (Ishengoma, 2013, s.51-52). Weimann (2004) ise hazırlamış olduğu raporda sayılan hususların haricinde, maliyet açısından düşük olması, sahip olduğu multimedya ortamı (grafik, ses, video vs. içermesi) ve internet ve sosyal medyanın genellikle haber kaynağı olarak kullanılan geleneksel kitle iletişim araçlarını şekillendirme yeteneğini terör örgütlerinin internet ve sosyal medyayı tercih etmelerindeki nedenler arasında sıralamıştır (Weimann, 2004, s.3).

Terör örgütlerinin özellikle propaganda faaliyetlerini kolaylıkla yürütme ve bununla birlikte örgüte eleman temin etme aşamasında sosyal medya platformları büyük bir potansiyel sunmaktadır. Sosyal medyanın gelişimi, terör örgütlerinin belirli bölgeler dışında da faaliyetlerini yürütebilmelerine ve bu sayede örgüte hem eleman temini hem de sempatizan kazandırma noktasında imkân sağlamaktadır (Byman, 2018, s.3). İnternet ve sosyal medya, terör örgütleri tarafından propaganda faaliyetlerini yürütmek ve eleman temini gibi amaçların yanında veri madenciliği, bağış toplama, örgüt içi bilgi paylaşımı, terör faaliyetlerinin plan ve koordinasyonu ve örgüt içi eğitim gibi amaçlarla da kullanılabilir (Weimann, 2004, s.5-10).

Bu noktada terörle mücadele ve terörizmle mücadele kavramlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Terörle mücadele genel anlamda güvenlik

birimlerini ilgilendiren, askeri güç kullanımı içeren bir kavramı ifade ederken, terörizmle mücadele sürecin diğer boyutlarını ele almaktadır (Karaağaç, 2019, s.235). Wilkinson (2011) ise terörizmle mücadele sürecinde kullanılacak araçları, siyaset ve diplomatik faaliyetler, ceza sistemi, askeri güç kullanımı, medya faaliyetleri ve uluslararası düzeyde sağlanabilecek iş birliği olduğunu belirtmektedir (Wilkinson, 2011, s.64-181). Bu kapsamda medya faaliyetleri, terörizmle mücadele süreci içerisinde sayılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Süreç içerisinde medya faaliyetleri, toplumun doğru şekilde bilgilendirilmesini ve bilinçlendirilmesini sağlamak amacıyla kritik bir öneme sahiptir. Özellikle günümüz şartlarında, sosyal medyanın terör örgütlerince etkin bir şekilde kullanıldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda toplumun terörizmle mücadele kapsamında bilinçlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Yapılan araştırma terörizmle mücadele sürecine katkı sağlayabilmesi amacıyla sosyal medyanın ne şekilde etkin olarak kullanılabileceğini ve süreç içerisinde ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya Ait Genel Bilgiler

Terör eylemlerindeki asıl amaç planlanan eylem neticesinde verilecek olan zarardan çok medyada yer almak, siyasi iktidara isteklerin kabul ettirilmesi ve toplumun geri kalanında korku ikliminin hâkim olmasını sağlayabilmektir. Bu nedenle günümüz şartlarında sosyal medya terör örgütleri tarafından özellikle propaganda faaliyetleri kapsamında etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Terör örgütlerinin yürüttüğü faaliyetler kapsamında toplumun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi sürecinde en etkin rolü oynayan medya faaliyetleri terörizmle mücadele sürecinin önemli bir sac ayağını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Yapılan çalışmanın temel amacı sosyal medyada algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinin geleneksel kitle iletişim araçlarına nazaran daha kolay bir biçimde yürütüldüğünü ortaya koymak ve bununla birlikte terör örgütlerince sosyal medyada yürütülen algı yönetimi ve propaganda faaliyetlerine karşı alınabilecek tedbirleri açıklamak ve sosyal medyanın terörizmle mücadele sürecinde etkin bir biçimde kullanımına yönelik öneriler sunmaktır. Çalışma, terörizmle mücadele sürecinde sosyal medya üzerinden yürütülen algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerine karşı toplumsal bilinç ve far-

kındalık yaratmak, süreç içerisinde bu mücadeleyi veren paydaşların etkin kararlar almalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Sosyal medyanın terörizmle mücadele faaliyetlerinde etkili bir şekilde kullanılması ve bu sürece katkı sağlaması amacıyla, konu hakkında önemli çalışmaları ve eserleri bulunan, teorik bilgiye hâkim sekiz akademisyen ve bununla birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri'nde terörle mücadele sürecinde görev yapmış ve konu ile ilgili teorik bilginin yanında pratik bilgiye de sahip sekiz akademisyen olmak üzere toplamda on altı akademisyen ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiş ve konu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Araştırma Yöntemi ve Deseni

Dijital bir yapıda olan sosyal medya platformlarının sahip oldukları yapı kullanıcılarına ait verilerin kolaylıkla ölçüm ve analizinin yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle sosyal medya üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir. Bireylerin sahip oldukları algıları anlamlandırabilmek ve olaylara çözüm önerisi getirebilmek adına gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama teknikleri bulunan nitel araştırmalar araştırmalara gerçekçi ve bütüncül bir bakış açısı sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.37). İlgili çalışmanın da sosyal medya platformlarında yürütülen algı yönetimi olgusunu Türkiye'de terörizmle mücadele kapsamında ele alması, konu hakkında derinlemesine ve ayrıntılı bir araştırma gerekliliğinden dolayı araştırmada nitel araştırma yöntemi olarak benimsenmiş ve 16 (on altı) katılımcı ile derinlemesine mülakat (görüşme) gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın rehberi ve araştırmacının izlemiş olduğu strateji olarak tanımlanabilecek araştırma deseni, bir araştırmanın ne şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır (Karasar, 2014, s.76). Katılımcıların sahip oldukları deneyimlerden yola çıkarak ele alınan olguyu keşfetmek yerine derinlemesine anlamlandırabilmeye ve tanımlayabilmeye imkân veren (Simpson, 2007, s.83) fenomenolojik araştırmalar bireyi merkez olarak konu hakkında çözümler üretebilmeyi ve olgunun daha iyi kavranmasını amaçlamaktadır (Yüksel vd., 2015, s.163). Araştırmaya konu olan temel olgunun terör gibi herkes tarafından bilinen ancak ortak bir tanım birliğine varılamayan bir kavram olması nedeniyle yapılan çalışmada fenomenoloji (olgu bilim) türünde bir araştırma tercih edilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler ile konunun ayrıntılı olarak ortaya konulması ve çeşitli çözüm önerilerinin sunulması hedeflenmektedir.

Araştırma Örnekleme ve Sınırlılıkları

Yapılan çalışmada olasılıklı olmayan örneklem türlerinden biri olan amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak katılımcılar belirlenmiştir. Amaçlı örneklem yöntemi araştırmaya konu olan durum veya olgunun derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak maksadıyla konu hakkında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olan bir örneklem ile çalışmasının gerekli olduğu varsayımına dayanmaktadır (Merriam, 2018, s.76). Ayrıca çalışmada herhangi bir evrene dair genelleme yapmanın aksine, ele alınan konu hakkında teorik ve pratik bilgilerin bir araya getirilmesini, konu hakkında farklı ve benzer görüşlerin ortaya konulabilmesini ve bu sayede konuya bambaşka bir pencereden bakılmasını sağlayabilmek (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.117-118) adına amaçlı örneklem türlerinden bir tanesi olan maksimum çeşitlilik örnekleme türü ile çalışma örnekleme belirlenmiştir. Bu kapsamda alanda çalışmaları olan ve konu hakkında teorik bilgiye sahip uzman akademisyenler ile terörizmle mücadele kapsamında pratik bilgiye sahip olan toplamda on altı adet akademisyen ile derinlemesine görüşme/mülakat gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları kapsamında, katılımcıların yaptıkları görevler sebebiyle farklı bölgelerde ikamet etmesi ve buna bağlı olarak yapılan görüşmelerden bir kısmının telefon görüşmesi, bir kısmının da görüntülü görüşme şeklinde yapılmasını ve bu sebeple de katılımcıların görüşme esnasında hal, tavır, jest ve mimiklerine hâkim olunamaması bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma Etiği

Araştırma kapsamında katılımcılara görüşmeler öncesinde “Bilgilendirilmiş Onam Formu” gönderilmiş ve ayrıca görüşmeler öncesinde araştırmanın amaç ve kapsamı hakkında tekrardan açıklamalarda bulunularak gerekli tebliğler yapılmıştır. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler esnasında yöneltilen tüm sorular, bilgilendirilmiş onam formu ve araştırma ile ilgili gerekli diğer tüm bilgiler Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu’na sunulmuş ve araştırma, kurul tarafından 23 Haziran 2022 tarihinde 2022-3/21 karar numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Veri Toplama ve Analizi

Nitel araştırmalarda derinlemesine mülakat/görüşme, odak grup görüşmesi, gözlem, doküman incelemesi gibi yöntemler sıklıkla kullanılan veri toplama

yöntemleridir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.430). Bununla birlikte fenomenolojik araştırmalarda kullanılan en etkin veri toplama yöntemi derinlemesine mülakat/görüşmedir (Creswell, 2021, s.81). Yapılan çalışmanın araştırma safhasında katılımcılara yarı-yapılandırılmış 17 soru yöneltilmiş ve toplamda 16 adet katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerin katılımcıların farklı şehirlerde bulunması ve Pandemi sürecinin sonu olması sebebiyle 5 tanesi yüz yüze, 2 tanesi telefon görüşmesi ile, 9 tanesi ise görüntülü görüşme şeklinde yapılmıştır.

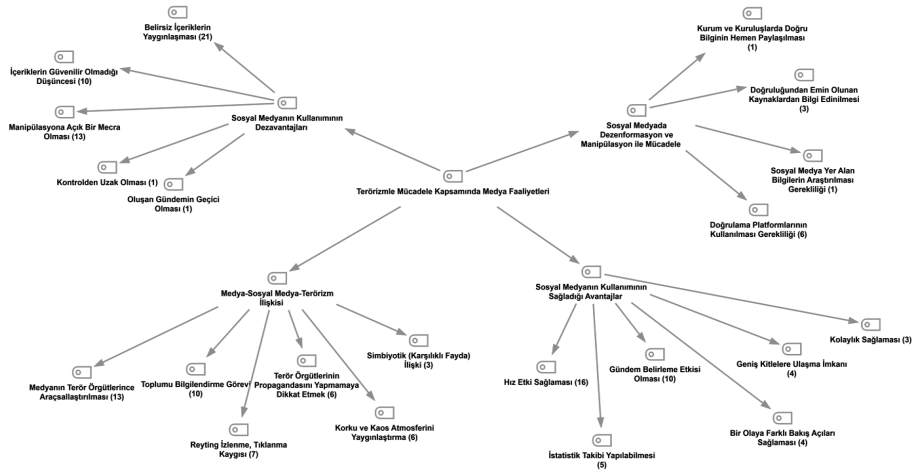
Nitel araştırmalarda veri analiz süreci; ham verilerde gerekli düzenlemelerin yapılmasını, kodlamalara ve bu sayede temalara ulaşılmasını, nihayetinde elde edilen sonuçların görselleştirilmesini veya tartışılmasını içermektedir (Creswell, 2021, s.53). Yapılan çalışma neticesinde elde edilen veriler MAXQDA Analytics Pro 2022 programı yardımıyla tematik ve içerik analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

Bulgular

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde elde edilen veriler neticesinde oluşturulan kodlar çeşitli kategoriler altında toplanmış ve araştırma sonucunda toplamda 4 adet ana temaya ulaşılmıştır. Algı yönetimi ve manipülasyon bağlamında sosyal medya, terörizmle mücadele olgusu özelinde değerlendirildiğinde katılımcıların vermiş olduğu yanıtlardan terörizmle mücadele sürecinde medya faaliyetleri, bu süreç içerisinde ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medya kullanımı, terör örgütlerinin internet ve sosyal medya kullanımı, sosyal medyada içerik paylaşım sorumluluğu temaları elde edilmiştir.

Terörizmle Mücadele Kapsamında Medya Faaliyetleri

Katılımcılara terörizmle mücadele araçlarından bir tanesi olan medya faaliyetleri ile terörizm arasındaki ilişki, terörizmle mücadele sürecinde sosyal medyanın sağladığı avantaj ve dezavantajlar, yine bu süreç içerisinde sosyal medyanın kamuoyu oluşturma ve gündem belirleme rolü ve terör olayları sonrasında sosyal medyada oluşan dezenformasyon ve yönlendirici içeriklere karşı alınabilecek tedbirler hakkında sorulan sorular neticesinde ortaya çıkan kodlar kategorize edilmiş ve terörizmle mücadelede medya faaliyetleri teması altında birleştirilmiştir. Tema kapsamında ortaya çıkan hiyerarşik kod-alt kod gösterimi Şekil-1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Terörizmle Mücadele Kapsamında Medya Faaliyetleri Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Terörizmle mücadele kapsamında medya faaliyetleri altında katılımcılar öncelikli olarak terörizm-medya-sosyal medya ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu kapsamda özellikle medyanın terör örgütleri tarafından kamuoyunda bilinirlik sağlamak, saygınlık elde etmek ve meşruiyetlerini sağlamak amacıyla medyayı araçsallaştırdıkları üzerine vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte medyanın toplumu bilgilendirme görevinin bulunduğu ancak bu görevi yerine getirirken terör örgütlerinin propagandasının yapılmasına dikkat edilmesi gerektiği konusu üzerinde durmuşlardır. Son olarak da katılımcılar terörizm ve medya arasında simbiyotik bir ilişki olduğu, terör örgütlerinin medyada yer almak istediğini, bununla birlikte terör olaylarının da sahip olduğu haber değeri nedeniyle medyada her zaman yer bulunduğu konusunda görüş bildirmişlerdir.

Aynı kapsamda katılımcılar sosyal medyanın terörizmle mücadele sürecinde sağladığı avantajlar ve dezavantajlar ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Sosyal medyanın hızlı bir etkiye sahip olması, gündem belirleme konusundaki etkinliği, ölçülebilir olması, geniş kitlelere ulaşma imkânı tanınması ve olaylara farklı bakış açıları sağlama konuları katılımcılar açısından sosyal medyanın sağladığı avantajlar olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte belirsiz içeriklerin yaygınlaşması, içeriklerin güvenilir olmaması, sosyal medyanın manipülasyona açık ve kontrolsüz bir mecra olması ve oluşan gündemin geçici olması katılımcılar tarafından sosyal medyanın dezavantajları olarak görülmektedir.

İnternet temelli iletişim teknolojilerinin ve sosyal medya platformlarının günümüz şartlarında sahip olduğu en büyük problemlerden bir tanesi toplumsal olaylar esnasında yanlış ve yanıltıcı içeriklerin çok fazla dolaşıma sokulması ve kamuoyunun yanlış yönlendirilmesidir. Bu anlamda katılımcılar sosyal medyada dezenformasyon ve manipülasyon ile mücadele kapsamında, kullanıcıların doğrulama platformlarını kullanması gerektiği, doğruluğundan emin oldukları kaynaklardan bilgi edinilmesi ve yer alan bilgilerin mutlak suretle araştırılması gerektiği, son olarak da kamu kurum ve kuruluşlarının kamuoyunu aydınlatıcı bilgileri zaman kaybetmeden paylaşması gerektiğini vurgulamışlardır.

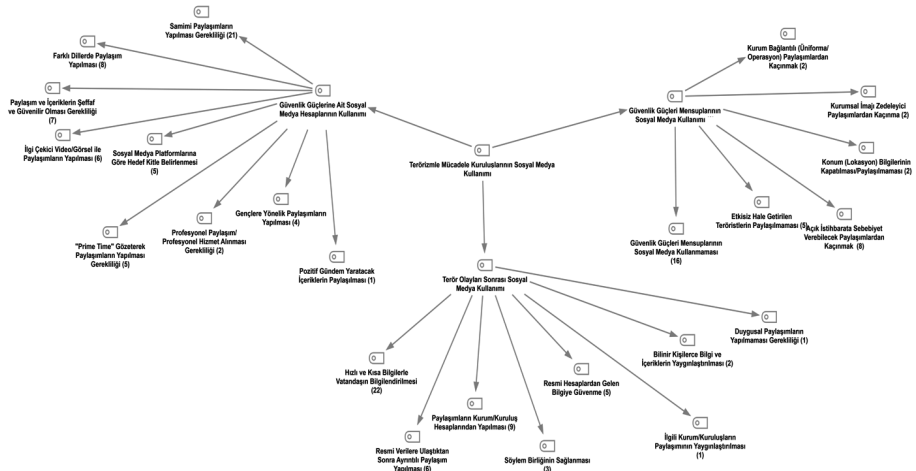
Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda oluşturulan “terörizmle mücadelede medya faaliyetleri” temasına ait kod bulutu Şekil-2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Terörizmle Mücadele Kapsamında Medya Faaliyetleri Temasına Ait Kod Bulutu

Terörizmle Mücadelede Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımı

Katılımcılara terörizmle mücadele kapsamında güvenlik güçlerine ait sosyal medya hesaplarında ne tür içeriklerin paylaşılması gerektiği, bununla birlikte meydana gelen terör olayları sonrasında sosyal medya hesaplarının kullanımı, güvenlik güçleri mensuplarının sosyal medya kullanımı hakkında dikkat etmeleri gereken hususlar ve bu kurumların sosyal medya hesaplarında paylaştıkları içeriklerin etkileşim ve görünürlük oranlarını arttırmaya yönelik yapılabilecek çalışmalar kapsamında yönetilen sorular neticesinde ortaya çıkan kodlar terörizmle mücadelede kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medya kullanımı teması altında birleştirilmiştir. Temaya ilişkin ortaya çıkan hiyerarşik kod-alt kod gösterimi Şekil-3’te sunulmuştur.

Şekil 3. Terörizmle Mücadelede Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımı Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Katılımcılar konu ile ilgili olarak öncelikle güvenlik güçlerine (Türk Silahlı Kuvvetleri, Millî Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı) ait sosyal medya hesaplarının kullanımı konusuna dikkat çekmişlerdir. Normal zamanlarda ilgili kurumlarca paylaşılacak olan içeriklerin samimi olması gerektiğini, farklı dillerde paylaşım yapmanın hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda fayda sağlayacağını, yapılan paylaşımların şeffaf ve güvenilir olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca ilgili hesaplarda paylaşılacak olan içeriklerin yalnızca metne dayalı içerikler olmaması, ilgi çekici video ve görsellerin paylaşılmasını ve bu hususta profesyonel hizmet alınması gerektiğini, bununla birlikte sosyal medya platformlarına göre hedef kitlelerin belirlenmesini ve yapılacak olan paylaşımlarda sosyal medya platformlarının “prime time” zamanlarına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca terörizmle mücadele konusunda genç yaş grubuna yönelik paylaşımların yapılmasının bu sürece fayda sağlayacağını belirtmişlerdir.

Terör olayları sonrasında sosyal medya kullanımının ayrı bir öneme sahip olduğunu belirten katılımcılar özellikle toplumda oluşan korku, endişe, panik ve kaos ortamının yatıştırılması adına ilgili kurum ve kuruluşların mümkün olduğunca hızlı bir şekilde kısa bilgilerle vatandaşın bilgilendirilmesi gerektiğinin üzerine vurgu yapmışlardır. Gereken paylaşımların resmi kurum/kuruluş hesaplarından yapılması gerektiği konusuna vurgu yapan katılımcılar, yapılan bu paylaşımların da kullanıcılar ve bilinir kişilerce yaygınlaştırılmasının sosyal medyada yer alacak yanlış ve yanıltıcı bilgilere karşı önemli bir

husus olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar resmi verilere ulaşıldıktan sonra ayrıntı bir paylaşım yapılmasının ve konu hakkında söylem birliğinin sağlanmasının kurum ve kuruluşlara olan güven duygusu açısından gerekli olduğu konusuna vurgu yapmışlardır.

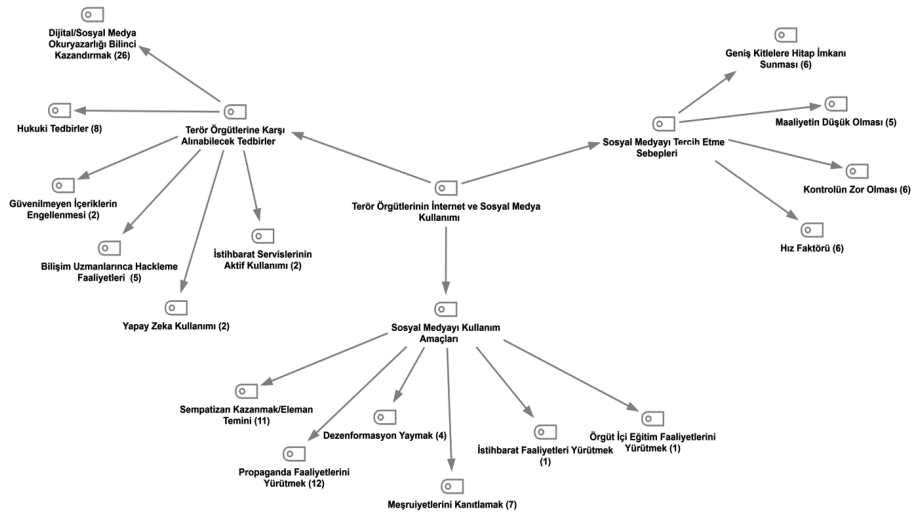
Son olarak kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medya kullanımı teması altında güvenlik güçleri mensuplarının sosyal medya kullanımı konusu üzerinde duran katılımcılar güvenlik güçlerine mensup kişilerin özellikle görev alanları ile ilgili sosyal medya kullanımının açık istihbarata sebebiyet vermesinden ötürü kısıtlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca paylaşılan içeriklerde konum bilgilerinin kullanılmaması gerektiğini belirten katılımcılar, güvenlik güçleri mensuplarının kurum bağlantılı paylaşımlardan ve kurum imajını zedeleyici paylaşımlardan kaçınmaları gerektiği konusunda görüş bildirmişlerdir. Son olarak da etkisiz hale getirilen teröristlere ait görüntülerin kişisel sosyal medya hesaplarında paylaşılmasının kişilerin kendine ve kurumuna zarar verebileceği hususuna vurgu yapmışlardır. Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda oluşturulan “terörizmle mücadelede kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medya kullanımı” temasına ait kod bulutu Şekil-4’de sunulmuştur.

Şekil 4. Terörizmle Mücadelede Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımı Temasına Ait Kod Bulutu

Terör Örgütlerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı

Çalışmada katılımcılara terör örgütlerinin internet ve sosyal medyayı kullanım amaçları ve tercih etme nedenleri, bununla birlikte terör örgütlerinin internet ve sosyal medya üzerinden yürüttüğü faaliyetlere karşı alınabilecek tedbirler kapsamında yönetilen sorular neticesinde ortaya çıkan kodlar kodlar kategorize edilmiş ve terör örgütlerinin sosyal medya kullanımı teması altında birleştirilmiştir. Temaya ilişkin ortaya çıkan hiyerarşik kod-alt kod gösterimi Şekil-5’te sunulmuştur.

Şekil 5. Terör Örgütlerinin İnternet ve Sosyal Medyayı Kullanımı Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

İnternet ve sosyal medya platformlarının sahip olduğu hız faktörü, gelecekte kitle iletişim araçlarına oranla daha geniş kitlelere ulaşabilme imkânı ve kontrolün yine geleneksel kitle iletişim araçlarına oranlandığında daha zor olması, bununla birlikte maliyet faktörü katılımcıların terör örgütlerinin internet ve sosyal medyayı tercih etme sebepleri olarak belirttiği konular arasında yer almaktadır. Ayrıca katılımcılar terör örgütlerinin sosyal medyayı kullanım amaçları ile ilgili olarak özellikle propaganda faaliyetlerini yürütmek ve örgütlere eleman/semptizan temini konularına vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte meşruiyetlerini kanıtlayabilmek, dezenformasyon yaymak, istihbarat faaliyetleri yürütmek ve örgüt içerisinde eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla internet ve sosyal medya platformlarının terör örgütleri tarafından aktif olarak kullanıldığını belirtmişlerdir.

Terör örgütlerinin internet ve sosyal medya platformları aracılığıyla yürüttüğü faaliyetlere karşı alınabilecek tedbirler ile ilgili olarak katılımcılar özellikle kullanıcılara dijital/sosyal medya okuryazarlığı bilinci kazandırmanın önemine vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte konu hakkında hukuki tedbirlerin de alınması gerektiğini belirten katılımcılar, güvenilmeyen içeriklerin engellenmesi ve bu süreç içerisinde istihbarat servislerinin aktif olarak kullanılması gerektiğine değinmişlerdir. Son olarak da dijital ortamda yer alan büyük verinin işlenebilmesi, zararlı ve yasadışı içeriklerin tespiti, analizi maksadıyla milli yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi gerekliliğinin önemini belirtmişlerdir.

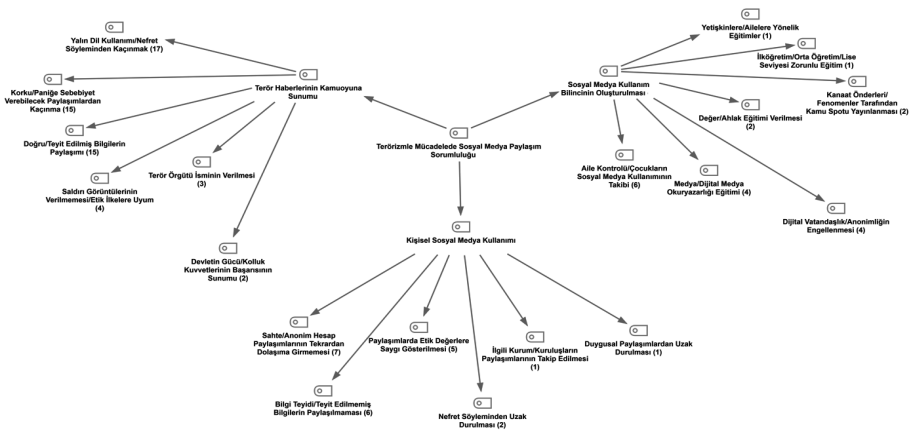
Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda oluşturulan “terör örgütlerinin internet ve sosyal medya kullanımı” temasına ait kod bulutu Şekil-6’da sunulmuştur.

Şekil 6. Terör Örgütlerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Temasına Ait Kod Bulutu

Terörizmle Mücadelede Sosyal Medya Paylaşım Sorumluluğu

Katılımcılara internet ve sosyal medyada haber sitelerince kamuoyu ile paylaşılacak terör haberleri ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken hususlar, terör olayları neticesinde kişisel sosyal medya kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar ve sosyal medya kullanım bilincinin oluşturulabilmesi kapsamında alınabilecek tedbirler ile ilgili yönetilen sorular neticesinde ortaya çıkan kodlar kategorize edilmiş ve terörizmle mücadelede sosyal medya paylaşım sorumluluğu teması altında birleştirilmiştir. Temaya ilişkin ortaya çıkan hiyerarşik kod-alt kod gösterimi Şekil-7’de sunulmuştur.

Şekil 7. Terörizmle Mücadelede Sosyal Medya Paylaşım Sorumluluğu Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Medyanın terör haberlerini kamuoyuna sunma konusunda önemli bir sorumluluğu olduğunu belirten katılımcılar, yapılacak olan haberlerin yalın bir dilde ve nefret söyleminden kaçınarak verilmesi gerektiği hususuna vurgu yapmışlardır. Yine paylaşılacak olan haberlerde korku ve paniğe sebep olacak söylemlerden de kaçınılması gerekmektedir. Bununla birlikte reyting, tıklanma kaygısı ve haberi önce verme yarışına girilmeden doğruluğu teyit edilmiş olan bilgilerin kamuoyu ile paylaşılmaması hususunu belirtmişlerdir. Ayrıca saldırıya ait görüntülerin verilmemesi hususu ve etik ilkelere uygun haberlerin yapılması büyük bir önem taşımaktadır. Son olarak da katılımcılar yapılan haberlerde terör örgütlerinin yapmış oldukları saldırı, vermiş oldukları zarar gibi hususlara yer verilmesinin yanında devletin gücü ve güvenlik güçlerinin başarılarına da yer verilmesi gerektiği hususu üzerinde durmuşlardır.

Terörizmle mücadele sürecinde kişisel sosyal medya kullanımının da ayrı bir önemi olduğunu belirten katılımcılar özellikle sahte/anonim hesap paylaşımlarını tekrardan dolaşıma sokulmaması ve teyit edilmemiş bilgilerin kişisel sosyal medya hesaplarında paylaşılmaması hususuna vurgu yapmışlardır. Doğru ve teyit edilmiş bilgi almak için ilgili kurum ve kuruluşların takip edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte kişisel sosyal medya hesaplarında yapılacak olan paylaşımlarda kullanıcıların etik değerlere saygı göstermesini, nefret söyleminden ve duygusal paylaşımlardan uzak durulması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

Sosyal medya kullanım bilincinin oluşturulması konusunda önceliğin ailede olduğunu belirten katılımcılar çocukların sosyal medya ve internet kullanımının aileler tarafından mutlaka kontrol edilmesi gerektiğini vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte medya/dijital medya okuryazarlığı konusu üzerinde önemle duran katılımcılar ilgili eğitimlerin ilköğretim/orta öğretim/lise seviyelerinde zorunlu eğitim kapsamında verilmesini, ayrıca ailelere ve yetişkinlere de benzer eğitimlerin verilmesi gerekliliğini belirtmişlerdir. Katılımcılar toplumda sosyal medya bilincini oluşturabilmek adına kanaat önderleri ve bilinir kişiler tarafından kamu spotları hazırlanarak geleneksel kitle eğitim araçlarında yayınlanmasını da bir çözüm önerisi olarak sunmuşlardır. Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda oluşturulan “terörizmle mücadelede sosyal medya paylaşım sorumluluğu” temasına ait kod bulutu Şekil-8’de sunulmuştur.

Aile Kontrolü/Çocukların Sosyal Medya Kullanımının Takibi
Sahte/Anonim Hesap Paylaşımlarının Tekrardan Dolaşıma Girmemesi
Terör Örgütü İsmiyle Verilmesi Devletin Gücü/Kolluk Kuvvetlerini Başarısız Sunumu
Kanaat Önderleri/Fenomenler Tarafından Kamu Spotu Yayınlanması
Medya/Dijital Medya Okuryazarlığı Eğitimi
Dijital Vatandaşlık/Anonimlik Engellenmesi Değer/Ahlak Eğitimi Verilmesi
Paylaşımlarda Etik Değerlere Saygı Gösterilmesi

Yalın Dil Kullanımı/Nefret Söyleminden Kaçınmak
Bilgi Teyidi/Teyit Edilmemiş Bilgilerin Paylaşılması
Korku/Paniğe Sebep Olabilecek Paylaşımlardan Kaçınma
Saldırı Görüntülerinin Verilmemesi/Etik İlkelerle Uyum
Doğru/Teyit Edilmiş Bilgilerin Paylaşımı

Şekil 8. Terörizmle Mücadelede Sosyal Medya Paylaşım Sorumluluğu Temasına Ait Kod Bulutu

Sonuç

Türkiye’de yürütülen terörizmle mücadele sürecinin bir boyutu olan medya faaliyetlerini, sosyal medya özelinde incelemek, bununla birlikte sosyal medyanın bu süreç içerisinde sağlayabileceği avantajları etkin bir şekilde kullanabilmek, aynı zamanda ülkemize karşı terör örgütlerince uygulanmaya çalışılan algı yönetimi faaliyetleri ve manipülasyonlara karşı çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlayan bu çalışma konu hakkında uzman akademisyenlerin bilgi ve görüşlerini çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Sosyal medya ortamında yürütülen algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerini terörizmle mücadele kapsamında değerlendirilmek amacıyla gerçekleştirilmiş olan çalışma neticesinde toplamda 4 ana temaya ulaşılmıştır. Katılımcılar öncelikle terörizmle mücadele sürecinde medya faaliyetlerin özellikle de sosyal medyanın önemli bir yer tuttuğunu vurgulamışlardır. İkinci bir boyut olarak katılımcılar, terörizmle mücadele sürecinde sosyal medya üzerinden yürütülen algı yönetimi faaliyetleri karşısında kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medya kullanımının ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte bir diğer önemli konunun da terör örgütlerinin internet ve sosyal medya kullanımı olduğunu ve alınacak tedbirleri ve çözüm önerilerini sunmuşlardır. Son olarak terörizmle mücadele süresinde hem bireysel anlamda hem de toplumu bilgilendiren haber kaynaklarının sosyal medya kullanımının önemi belirten katılımcılar, sürece katkı sağlatabilmesi adına dikkat edilmesi gereken hususları vurgulamışlardır.

Medya faaliyetleri terörizmle mücadele sürecinde özellikle toplumun bilinçlendirilmesi adına önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle sosyal medya günümüz şartlarında sahip olduğu hız ve etkin yapısı ile birlikte gündem belirleme etkisine de sahip bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Medya faaliyetlerine her zaman önem veren terör örgütleri sosyal medyanın sahip

olduğu kontrolsüz yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaktadır. Sosyal medya sahip olduğu bu kontrolsüz yapısı sebebiyle belirsiz içeriklerin kolayca yaygınlaştığı ve her türlü manipülasyona açık bir mecra olarak karşımıza çıkmakta ve terör örgütleri tarafından etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Toplumsal bilincin oluşturulması ve toplumsal olaylar esnasında toplumun doğru bir şekilde bilgilendirilmesi özellikle terörizmle mücadele sürecinde dikkat edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal olaylar esnasında, özellikle de terör saldırıları sonrasında toplumda korku ve kaos atmosferi hüküm sürmektedir. Bu sebeple toplumun mümkün olan en kısa süre içerisinde bilgilendirilmesi ve kaos ortamının sona erdirilmesi gerekmektedir. İlgili kamu kurum ve kuruluşlarının toplumsal olaylar sonrasında yapılan faaliyetleri ve konu hakkında alınan veya alınacak olan tedbirleri mümkün seviyede kamuoyu ile paylaşması sosyal medyada yer alan dezenformasyonun ve terör örgütleri tarafından yapılmak istenen propaganda faaliyetlerinin engellenmesi sağlayacaktır.

Terör örgütleri sosyal medya platformlarını hızlı bir etkiye sahip olması ve geniş kitlelere ulaşabilme yeteneğinden ötürü etkili bir şekilde kullanmaktadır. Özellikle propaganda faaliyetlerini kolaylıkla gerçekleştirebilmeleri adına uygun bir zemin sağlayan sosyal medya platformları önemli bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Bu nedenle hızla dijital bir yaşama dönüşen yaşamlarımızda sosyal medya okuryazarlığı yaşamsal bir beceri haline gelmiştir. Sosyal medya okuryazarlığı eğitimlerinin zorunlu olarak bir ders olarak verilmesi, bununla birlikte ileri yaş grupları için düzenlenecek çeşitli eğitimler, kamu spotları ve bilgilendirme kampanyaları gibi alınabilecek tedbirler dijital ortamlarda var olan güvenlik tehditlerine karşı bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak sosyal medya platformlarının hem bireysel anlamda kullanımında hem de habercilik faaliyetlerini dijital olarak yürüten haber kaynaklarının kullanımında terörizmle mücadele kapsamında dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bu noktada öne çıkan hususların başında sosyal medya platformlarında dezenformasyona sebebiyet veren doğruluğu teyit edilmemiş bilgi ve içeriklerin sosyal medya platformlarında tekrardan dolaşıma sokulmaması gerekmektedir. Bununla birlikte terör olayları sonrasında toplumun sahip olduğu korku ve paniği arttıracak, bununla birlikte etik açıdan da uygun olmayan paylaşımlarda bulunulmaması toplumsal psikoloji açısından önemli bir hususu içermektedir. Bununla birlikte sosyal medya platformlarında yapılacak olan paylaşımında yalın bir dil kullanımı ve nefret söyle-

minden kaçınılması da toplum psikolojisi açısından doğru bir iletişim biçimi olarak düşünülmektedir.

Şekil 9. Araştırmaya Ait Kod Bulutu

KAYNAKÇA

- Anık, C. (2015). *Meşruiyetin Sosyal Psikolojisi*. İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Avşar, Z. (2017). İnternet Çağında Medya Terör ve Güvenlik, *TRT Akademi Dergisi*, 2(3), 116-32.
- Bakan, İ. ve Kefe, İ. (2012). Kurumsal Açından Algı ve Algı Yönetimi, *KSÜ İİBF Dergisi*, 1(2), 19-34.
- Başbüyük, O. (2017). Algı Yönetimi ve Bilgi Savaşlarında Sosyal Medyanın Rolü. B.Karabulut (Ed.), *Algı Yönetimi (2.Baskı)* içinde (ss. 39-64). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Boyd, D. M. and Ellison, N. M. (2007). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1): 210-230. DOI: 10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x
- Britannica. (n.d.). Social Media. In Britannica.com dictionary. Retrieved October 5, 2023, from <https://www.britannica.com/topic/social-media>
- Byman, D. (2018). An Intelligence Reserve Corps to Counter Terrorist Use of the Internet. AEGIS Paper Series. Hoover Institution. https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/byman_webready.pdf

- Callamari, P. ve Reveron, D. (2003). China's Use of Perception Management, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 16, 1-15. DOI: 10.1080/08850600390121430
- Chandler, D. & Munday, R. (2018). *Medya ve İletişim Sözlüğü*. B. Taşdemir (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Creswell, J.W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. M.Bütün ve S.B.Demir (çev.), (6. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya, *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 254-277.
- Çiftlioğlu, E. (2012). *Siyasi Propaganda ve Algı Yönetimi*. Ankara: Polpaum Yayınları.
- Garfield, A. (2002). The Offence of Strategic Influence: Making the Case for Perception Management Operations, *Journal of Information Warfare*, 1(3), 30-39.
- Gültekin, M. (2020). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi*. (9.Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ishengoma, F.R. (2014). Online Social Networks and Terrorism 2.0 in Developing Countries, *International Journal of Computer Science & Network Solutions*, 1(4), 1-12. DOI: 10.48550/arXiv.1410.0531
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum Algı İletişim*. (5.Baskı). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, Y. (2019). Terörizmle Mücadele Yöntemleri: İngiltere ve Kolombiya Örneği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 231-242.
- Karabulut, B. (2017). Algı Yönetimi Hakkında. B.Karabulut (Ed.), *Algı Yönetimi (2.Baskı)* içinde (ss. 7-11). Alfa Basım Yayım.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (26. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Martin, G. (2017). *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*. İ.Çapcıoğlu ve B.Metin (çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Mayfield, A. (2008). What Is Social Media? (e-kitap) iCrossing. http://crmexchange.com/uploadedFiles/White-Ppers/PDF/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf
- Merriam, S.B. (2018). *Nitel Araştırma, Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. S.Turan (çev.), (3.Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- OECD. (2007). *Participative Web and User-Created Content: Web 2.0, Wikis and Social Networking*. <https://doi.org/10.1787/9789264037472-en>
- Öksüz, H. (2013). Algı Yönetimi ve Sosyal Medya, *İdarecinin Sesi Dergisi*, Mayıs-Haziran, 12-15.
- Özdağ, Ü. (2020). *Algı Yönetimi* (9.Baskı). Ankara: Kripto Kitaplar.

- Rheingold, H. (2008). Using Social Media to Teach Social Media. *New England Journal of Higher Education*, 23 (1), 25-26. <https://eric.ed.gov/?id=EJ850702>
- Saydam, A. (2012). *İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi Algılama Yönetimi* (9.Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Scott, D. M. (2015). *The New Rules of Marketing and PR: How to Use Social Media, Blogs, News Releases, Online Video, and Viral Marketing to Reach Buyers Directly*. (5th Edition). John Wiley & Sons.
- Siegel, P. C. (2005). Perception Management: IO's Stepchild?, *Low Intensity Conflict and Law Enforcement*, 13(2) 117-134. <https://doi.org/10.1080/09662840500347314>
- Simpson, J.F. (2007). More than Simply "Hanging Out": The Nature of Participant Observation and Research Relationship, Doctoral Dissertations, University of New Hampshire.
- Tunç, A.ve Atılğan, A. (2017). Algı Üzerine Kurulu Yönetimsel bir Anlayış: Algı'nın Yönetimi, *International Journal of Disciplines in Economics and Administrative Sciences Studies*. 3(3), 228-238. DOI: 10.26728/ideas.43
- We Are Social Ltd. (2023). *Global Digital Report 2023*.
- Weimann, G. (2004). How Modern Terrorism Uses the Internet. Special Report 116. <https://www.usip.org/sites/default/files/sr116.pdf>
- Wilkinson, P. (2011). *Terrorism Versus Democracy: The Liberal State Response* (3rd Ed.). Taylor & Francis.
- Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, A., Yanık, A., Ayazlar, R.A. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar-Analizler-Araştırmalar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

POSTMODERNİZM VE HAKİKAT-SONRASI SİYASET

Hikmet Eren Tekkökoğlu¹
ORCID: 0000-0002-4942-9444

Öz

Kimi araştırmacılar tarafından postmodern olarak tanımlanan günümüzde, üst anlatıların geçerliliğini halen koruyor olması mümkündür. Postmodern dönemde üst anlatıları ararken, hakikat ve hakikat-sonrası kavramlarının irdelenmesi faydalı bir başlangıç noktası olabilir. Öyle ki postmodern göreliliğe dayalı hakikat-sonrası kavramının bugün ne anlama geldiği ve siyasi ve toplumsal etkileri henüz tam bir netlik oluşturmamaktadır. Bu çalışma, postmodern dönemi ve yeni medya çağını ele alarak hakikat sonrası siyasetin teorik çerçevesini ve toplumsal etkilerini tartışmaktadır. Çalışmada öncelikli olarak Anthony Giddens, Jacques Ellul, Jean-François Lyotard, Michel Foucault, Zygmunt Bauman gibi düşünürlerin görüşlerinden faydalanılmaktadır. Modernizmin eleştirisini yapanlarla postmodern özgürlükleri savunuların bakış açılarını birleştiren bir perspektif sunulmaktadır. Bu şekilde, postmodern bir kavram olan hakikat-sonrası siyasetin ne olduğu ve toplumsal etkilerinin daha iyi anlaşılması istenmektedir. Hakikat-sonrası kavramının incelenmesi ve siyasetle ilişkilendirilerek bir çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, postmodern görelilik kavramı ele alınmaktadır. İkinci bölümde, postmodern dönemde hakikat ve gerçeklik kavramlarının anlamları araştırılmaktadır. İlk iki bölümde sunulan temele binaen hakikat-sonrası siyaset kavramına son bölümde yer verilmektedir. Literatür taramasına dayalı teorik bir incelemeyi içermekte olan bu çalışmanın, hakikat-sonrası siyasetin etkilerini ölçümleyecek ve analiz edecek gelecek çalışmalara kavramsal zemin oluşturması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Postmodernizm, postmodern görelilik, hakikat-sonrası, siyaset, hakikat-sonrası siyaset*

Atf için: Tekkökoğlu, H.E. (2023). Postmodernizm ve Hakikat-Sonrası Siyaset. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 34, ss. 452-465.

1 Doktora Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
E-mail: hetekkokoglu@hotmail.com

Post-Modernism and Post-Truth Politics

Abstract

In the present day often characterized as postmodern by certain researchers, it is possible that grand narratives still maintain their validity. In the search for grand narratives in the postmodern era, examining the concepts of truth and post-truth can be a useful starting point. This is because the meaning of the post-truth concept based on postmodern relativity and its political and social implications are not yet entirely clear today. Therefore, this study discusses the theoretical framework and social impacts of post-truth politics by addressing the postmodern era and the age of new media. The study primarily draws on the views of thinkers such as Anthony Giddens, Jacques Ellul, Jean-François Lyotard, Michel Foucault, Zygmunt Bauman. It presents a perspective that combines the critiques of modernism with the advocacy of postmodern freedoms. In this way, the study aims to better understand what post-truth politics, a postmodern concept, is and its societal impacts. It is intended to examine the post-truth concept and to frame it in relation to politics. The study, consisting of three main sections, addresses postmodern relativity in the first section. The second section explores the meanings of truth and reality in the postmodern era. Based on the foundation presented in the first two sections, the concept of post-truth politics is discussed at the final section. This study, which includes a theoretical examination based on a literature review, is expected to provide a conceptual foundation for future research that will measure and analyze the impacts of post-truth politics.

Keywords: *Postmodernism, postmodern relativity, post-truth, politics, post-truth politics*

GİRİŞ

Her yıl büyük ilgi çeken bir kelime veya ifadeyi yılın kelimesi/ifadesi olarak açıklayan Oxford Dictionaries, 2016 yılında yılın kelimesi olarak hakikat-sonrası (post-truth) kelimesini seçmiştir (Oxford University Press, 2016). Sözlükte yer alan tanımına göre hakikat-sonrası, “...nesnel gerçeklerin politik tartışmayı veya halkın görüşünü şekillendirmede daha az etkili olduğu koşulları ifade” etmektedir (www.oed.com). Bireysel inanışların nesnel gerçekliğin önüne geçtiğini ifade eden bu tanımda, duygu ve mantık karşıtlığı vurgulanmaktadır. Duygunun etkisi altına almaya çalıştığı mantık ile arasındaki bu kuşatıcı ilişki şimdilerde ‘hakikat-sonrası’ kavramıyla genişleyen bir bağlamda ele alınmaktadır (Enroth, 2023; 182-183). Hakikat-sonrası kavramı dayanağını, hakikat kavramını ve modern düşünce biçimini irdeleyen ve eleştiren postmodernizmden almaktadır.

Postmodernizm terimi tarihte ilk kez Arnold Joseph Toynbee tarafından kullanılmıştır. Terimi ortaya çıkartan kişi Toynbee olsa da, terimin sosyolojik bir kavram haline gelmesini sağlayan kişi Jean-François Lyotard olmuştur. 1979 tarihli “Postmodern Durum” adlı kitabında Lyotard, ileri kapitalist toplumların 1960’lardan itibaren postmodern bir dünyada yaşadıklarını belirtirken, araştırmacılara yeni ve farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Postmodernizmin sadece yeni bir yaratıcı düşünce tarzı olmadığını, aynı zamanda genel bir toplumsal durum olduğunu vurgulamaktadır. Geçmiş iki yüzyıl boyunca bilimsel ve sosyal faaliyetlerin meşrulaştırdığı ‘iki büyük mit’ ya da ‘üst anlatılar’ inanç sistemlerinin artık geniş çapta geçerli olmadıklarını öne sürerken Lyotard, düşüncelerini postmodernizm ile bağdaştırmaktadır (Gordon, 2005, s. 592-593).

Postmodernizm bireyin, modern dönemdeki öğretilere karşı bir düşünce pratiği geliştirmesini amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında hakikat-sonrası kavramı modern sonrası (postmodern) dönemin ruhuna uygun gelmektedir. Hakikat-sonrası ile ifade edilen bireyin düşünme biçiminde postmodern yönde bir değişikliktir. Postmodernizm ile desteklenen her bireyin kendi öznel gerçekliğini oluşturmasıyla, hakikat-sonrası ile ifade edilen de evrensel kabuller ve hakikat algısının reddi ve tüm bireylerin gerçeklik algısının eşit derecede değer görmesidir. Gerçeklik algısı hususundaki dönüşümlere destek olmasıyla hakikat-sonrası siyasetin topluma ne yönde etkileri olacağı, konuyu tartışmalı bir hale getirmektedir. Postmodernizmin eleştirmekte olduğu modern dönemin toplumsal disiplin ve kontrolü, hakikat-sonrasında farklı çehrelerde de olsa devam etmektedir. Hakikat-sonrası farklı olarak,

içinde bulunulan 'demokrasi ve yeni medya çağında' toplumsal disiplin ve kontrolü sağlamak için sıkça başvurulan 'kitle manipülasyonunu' siyasi olarak meşrulaştıran bir dönemi ifade etmektedir.

Mevcut dönem kimi araştırmacılarca postmodern olarak tanımlanıyor olsa da nihayetinde, üst anlatıların geçerliliğini gerçekten yitirip yitirmediği ya da siyasete ve topluma ne gibi etkileri olduğu soruları anlamlarını henüz yitirmiş değildir. Postmodern göreliliğe dayanan hakikat-sonrası kavramının günümüzde ne ifade ettiği ve etkileri tartışmalıdır. Bu çalışmada oluşturulan bağlamın ışığında, postmodern dönem ve yeni medya çağında hakikat sonrası siyasetin ne olduğu ve teorik bir açıdan toplumsal etkileri araştırılmaktadır.

Bu çalışma postmodern olarak tanımlanan mevcut dönemi araştırmaktadır. Çalışmanın konusu, postmodern koşulların bir sonucu olduğu düşünülen hakikat-sonrası kavramı ve bu koşullardan etkilendiği düşünülen siyasettir. Çalışmanın amacı, hakikat-sonrası kavramının araştırılması ve hakikat-sonrası siyasete bir çerçeve çizilmesidir. Ancak postmodernizmin ne zaman başladığı ya da sınırları halen tartışma konusuyken, bu belirsizlikler bu çalışmanın kapsamı için de sınırlayıcıdır. Diğer yandan, bilgi, hakikat, gerçeklik, iktidar, toplum gibi kavramlar hakkında çatışan görüşler sunan oldukça fazla çalışma mevcuttur. Bu çalışmanın bağlamı oluşturulurken ağırlıklı olarak, Anthony Giddens, Jacques Ellul, Jean-François Lyotard, Michel Foucault, Zygmunt Bauman'ın düşüncelerinden faydalanılmıştır. Modernliğin eleştirisini yapan araştırmacılar bir yanda, postmodern özgürlükleri kucaklayan araştırmacılar diğer yanda, bu çalışma benzer ve karşıt görüşleri belirtilen sınırlar içinde harmanlayarak, ortaya farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Nihayetinde bu çalışma, literatür taramasına dayalı teorik bir çalışma olarak tamamlanmıştır. Literatürde yer alan birçok diğer çalışmada sunulan bilgi ve bakış açılarıyla bu çalışmanın kapsamının genişletilmesi mümkündür. Ayrıca farklı bir yöntem kullanılarak çalışma zenginleştirilebilir. Özellikle saha çalışmalarıyla hakikat-sonrası siyasetin toplumsal etkileri ölçümlenebilir. Çalışmanın bu haliyle ileriki bütün çalışma ihtimallerine güçlü bir zemin oluşturması beklenmektedir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde postmodern görelilik kavramı ele alınmaktadır. Hakikat ve gerçeklik kavramlarına ve hakikat-sonrası siyasete geçilmeden önce, sonraki bölümlere zemin oluşturulmaktadır. İkinci bölümde, hakikat ve gerçeklik kavramlarının postmodern dönemde ne anlama geldikleri araştırılmaktadır. Önceki bölümde oluşturulan zemin bu bölümde güçlendirilmektedir. Son bölümde hakikat-sonrası siyaset kavramı ve toplumsal etkileri ele alınarak çalışmanın bağlamı tamamlanmaktadır.

1. Postmodern Görelilik

Postmodernizm yirminci yüzyılın ortalarından itibaren sanat, felsefe ve sosyal bilimler başta olmak üzere yaşamın her alanındaki etkileriyle insan hayatındaki yerini sağlamlaştıran bir duruma sahiptir. Modern düşünce biçimlerine karşı eleştirel bir yaklaşım sergiler. Gerçeklik, hakikat ve nesnellik kavramları postmodern düşünce ile sorgulanmaktadır. Postmodernizmin etkileri arasında özellikle öznel olan görelilik hususundaki postmodern vurguyu yakalamak önemlidir. Gerçeğin durumundaki değişiklikler ve etik değerlerin daha da esnek olması, postmodern çağın göreliliğinde saklıdır. Doğruluk kavramı ve neyin doğru olduğu postmodern çağda mite dönüşmektedir (Gordon, 2005, s. 592-593). Postmodern çağda hüküm süren postmodern göreliliğin ardında gerçeklerin ne gibi rolleri olabileceği düşünürler arasında çatışan görüşleri kapsayan bir tartışma konusudur.

Postmodern göreliliğin ayırt edici bir özelliği, belli anlamların ve mutlak doğruların eksikliğiyle ilgili olmasıdır. Postmodernizmin önde gelen düşünürlerinden olan Lyotard'a göre, yaşanan dünya artık eylemlerin değeri ve önermelerin doğruluğu konusunda bir garanti olmayan, yalnızca dil oyunlarının gözlemlendiği ve kültürel alanda kısıtlamaların olmadığı bir dünyadır. Gerçekler, belirli bir bağlama ve kişisel deneyim ve inançlardan etkilenen bireysel değerlendirmelere bağlı olarak oluşturulan yorumdan önce mevcut değildir. Hiçbir kesin doğruluk veya nesnel gerçeklik yoktur ve her yorum sadece kendi bağlamında geçerlidir. Artık sadece ahlaki normlar değil, doğru ve yanlış olarak kabul edilenler de bağlama bağlıdır. Bu nedenle farklı yorumlar ve anlamlar, farklı gerçekler türemektedir (Sarup, 2019, s. 212-214).

Postmodern düşünceye göre mutlak gerçekler olmadığı gibi, sadece hesaplanabilir kesinlikler vardır. Gerçeklik ontolojisi konusundaki görüşleri ile postmodernite, moderniteden farklılaşmaktadır. Gerçekliğin öznel söylem ve yorumlama yoluyla kurgulanmakta olduğu düşüncesi, gerçeklerin keşfedilmek için önceden var olduğuna dair inancın yerini almaktadır. Postmodernitede farklı yorum ve çelişen değerlerin zenginliği desteklenirken, değerler, bilgi ve gerçekler, gerçekliğin kurgulanmasına ve kurgulanan gerçeklikle oluşturulan hakikat algısına (kurgulanmış gerçekler ile kurgulanan gerçekliğe) bağlanmaktadır (Ellul, 2012, s. 322-326).

2. Postmodern Dönemde Hakikat ve Gerçeklik

Nesnellik yerine öznelarasılığın kabul eden postmodern düşünce, modern düşünce biçimlerini sorgulamaktadır. Postmodern düşünce akımına göre, gerçeklik ve bilgi her zaman söylem ve temsile dayanır. Gerçeklik objektif bir varlık olarak var olamaz. Gerçeklik ancak, insanların deneyimleri, inançları ve kültürel arka planları gibi öznel arası faktörler ile tanımlanabilir ve anlaşılabılır. Postmodern düşünürler gerçeğin, dünya temsillerimizin bir özelliği olduğunu ve bizim tarafımızdan inşa edildiğini savunurlar (O'Shea, 2011, s. 1-3).

Gerçeğin bu şekilde öne sürülen belirsiz ve bağlamlardan etkilenen doğası, çeşitli yorum ve değerlendirmelere açıktır. Postmodern düşünceye göre, her birey veya toplum gerçeği kendi perspektifinden anlamlandırır. Bu şekilde, toplumsal farklılıklar ve çatışan bakış açıları ortaya çıkar. Bu durum, gerçekleri tek bir sabit ve evrensel biçimde algılamamanın mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da gerçeklik, doğruluk veya yanlışlık üzerine yapılandırılan bir unsur değildir. Gerçeklik, belirli bir bağlamın geleneklerine, bireysel deneyimlere ve inançlara dayanan bireysel değerlendirmelerle ilişkilidir. Farklı kültürler, toplumlar ve bireyler, gerçeğin kendi sosyokültürel arka planlarına göre yorumlar (Güray, 2017, s. 396-399). Gerçeğin sürekli bir şekilde yeniden yorumlanmaya tabi olması, insanların dünyayı algılama ve anlamlandırma şekillerini biçimlendirmektedir.

Postmodern düşüncenin bu yaklaşımı, bilgiyi sadece bir doğruluk ya da yanlışlık meselesi olarak değil, gerçeğin anlamlandırma ve gerçeklikle başa çıkmak için eylem alışkanlıkları edinme süreci olarak ele almaktadır. Böylece, bilgi bir araçtır ve gerçeklikle etkileşime girerek toplumun ve bireylerin davranışlarını şekillendirmektedir. İnançlar, değerler ve normlar, bireylerin dünya görüşlerini ve eylemlerini şekillendiren bilginin önemli unsurlarıdır. Postmodern düşünce, gerçeğin nesnel bir gerçeklikten ziyade farklı bakış açıları ve yorumlarla dolu olduğunu vurgular, insanların bilgi ve anlamlarla dolu karmaşık bir dünyayla etkileşimini temsil eder (Narlı, 2009, s. 125-126).

Bilgi ve anlamlarla dolu karışık bir dünyaya bakarken Foucault (2019), bilginin iktidar ilişkilerinden etkilendiğini savunmaktadır (s. 13-14, 39-40). Bu düşünce çizgisindeki düşünürlere göre postmodernizm büyük ölçüde, seçkinler tarafından kontrol edilen ve bu nedenle çoğunlukla seçkinlerin çıkarlarını ve değerlerini yansıtan modernitenin baskın söylemlerine karşı bir tepkidir. Bu düşünce çizgisi, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi anlamak ve toplumsal yapıyı sorgulamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır (Lyotard,

1997, s. 93-104). Bu eleştirel çizgiden postmodernizm, bilgi ve hakikatin sürekli olarak tartışıldığı ve dönüştüğü bir dünya görüşü vermektedir. Eleştirel yaklaşımı destekleyen çalışmalarında Foucault, modernizm tarihinin izini sürerken iktidar ile bilgi arasındaki bağı analiz etmektedir. Mutlak bir hakikat olmadığı için iktidarın bilgiyi ve kabul edilen hakikatleri şekillendirdiği sonucuna varmaktadır. Bu bakış açısına göre, sosyal inşacılığın ilkelerini izleyen hakikatin kendisi aslında bir inşadır. Hakikat aslında toplumun sosyal yapısında var edilen ve iktidar ilişkileriyle şekillendirilen bir kurgudur. Foucault'ya göre hakikat nesnel veya sabit değildir, aksine toplumsal ilişkilere ve iktidar dinamiklerine göre dönüşebilmektedir. Bu noktada Foucault, bilginin iktidarla iç içe olduğunu ve iktidarın bilgiyi kontrol ederek toplumsal düzeni ve hakikat algısını şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Evrensel hakikatleri reddetmektedir. Bunların aslında birer kültürel hegemonya olduğunu öne sürmektedir. Her toplumda belirli bir grup veya sınıfın değerleri ve inançları diğerlerini dışlamakta ve egemen bir hakikat olarak kabul edilmektedir (Foucault, 2019, s. 108-117).

Herhangi bir anda neyin gerçek olarak algılanıp doğru kabul edildiğinin belirlenmesinde rol sahibi olan iktidardır. Gerçekler, söylemin, güç ilişkilerinin ve bağlamın sonucudur. Foucault hakikati, birbiriyle yarışan söylem sistemleri arasındaki bir mücadele olarak görür ve doğru olan, nihai olarak hangi sistemin doğru olduğu değil, hangi sistemin baskın olduğu tarafından belirlenir (Foucault, 2019, s. 42-49). Bu aynı zamanda değerlerden bağımsız bilimsel dil diye bir şeyin olmadığı anlamına da gelmektedir. Gerçekler her zaman fikirler ve kurgulanan gerçeklik arasındaki bir tür anlaşmadan doğmaktadır (James, 1959, s. 248-249; 2021, s. 90-92).

Modern toplumlarda istikrar, Lyotard'ın 'büyük anlatılar' dediği şeyler aracılığıyla sağlanmaktadır. Postmodernizm ise büyük anlatılara bir tepkidir. Postmodernite durumsal, olumsal ve geçici dünya anlayışları sunar çünkü bilginin mutlak gerçeklere götürmediğini savunur. Bilgiyi pragmatizmle ilişkilendirir, ilişkisel ve işlevsel olarak gözetir (Lyotard, 1984, s. 53-67). Sonuç olarak da postmodern yaşam, akışkan durumlara tabidir ve kolektif davranış biçimlerinden etkilenen bir yapıdadır. Bilgi oluşumu ve gerçeklik kurgusu hakkındaki tartışmalar, hakikat sonrası yaşamın işleyişine ışık tutmaktadır. Bilgi oluşumu ve bilgi akışlarının kontrolü, toplumsal değişimleri anlamamanın anahtarı niteliğinde unsurlardır (Lyotard, 1984, s. 14-17). Hakikat-sonrası kavramını siyaset ve toplum açısından ele almak, bu çalışmanın sunmakta olduğu bağlamı tamamlamaktadır. Bu nedenle sonraki bölümde hakikat-sonrası siyaset kavramına yer verilmektedir.

3. Hakikat-sonrası Siyaset

Modernite ile postmodernite arasında bir ayırım mı yoksa süreklilik mi olduğu üzerine tartışmalar uzun süredir devam etmektedir. Bauman'ın (2018) 'akışkan hayat' kavramı ile kastetmekte olduğu, modern dünyanın esnek toplumsallığının postmodern köprüsüdür. Sürekli bir değişime tabi olan modern hayat şartları, kalıcılık sağlayacak köklerini henüz salamadan yeniden değişmektedir. Kimlikten kültüre, bireysellikten toplumsala ve iktidara kadar her şey, devamlı bir değişime tabidir. Bir zamanların katı olan yaşam şartları artık sıvıdır ve akışkandır. Modernliğin akışkanlığı içinde hayatın kendisi akışkanlaşmıştır.

Modernitenin pek çok unsuru mevcut toplumlarda varlığını sürdürmektedir. Ancak Batı toplumlarında, kültür, ekonomi ve siyaset de dahil olmak üzere, hayatın farklı yönlerinde artan bir görelilikle sonuçlanan bir değişim yaşanmaktadır. Elbette göreliliğin kabul edilmesi gereken farklı dereceleri olsa da bazı durumlarda bütüncül olarak tartışılması da mümkündür. Ancak her halükarda, çağdaş batı toplumlarında, neyin bilgi ve inanç, neyin doğru ve yanlış olduğunun sınırlarının bulanıklaştığı durumlar bulmak çok daha muhtemel bir hale gelmiştir (Giddens, 1994, s. 75-85). Görelilik sadece etik ve ahlaki değil, aynı zamanda bütünüyle hakikat kavramını ve hatta bazı durumlarda bizzat bilimi ve bilimsel bulguları dahi kapsamaktadır (Ellul, 2012, s. 197-218; Foucault, 2019, s. 118-150).

Görülmektedir ki, önceki dönemler ile içinde bulunulan postmodern çağ arasındaki bir fark, sabitlikleri temsil eden katı zamandan belirsizlikler sunan akışkan zamanlara geçilmiş olmasıdır. Artık üst anlatılar yerine, parçalanma ve çeşitlilikle sonuçlanan pragmatizm üzerinde durulmaktadır. Önyargılı hale gelen bilgiyi içeren hakikat ve gerçeklik hakkındaki söylemlerin taraflılığı tartışılmaktadır. Keşifle açığa çıkartılan bilgi yerine, inşa edilen gerçekliğin üzerine kurgulanan hakikat algısı yönlendirici unsur olarak görülmektedir.

Bu geçiş belki de en çok siyasi açıdan değişimlere neden olmaktadır. Doğru ve yanlış ile gerçek ve sahte arasındaki ikilemlerden daha fazlası, esasen yorumların göreliliği olarak çeşitlenmiş olmasına dayanmaktadır. Gerçeğin kendisi yorumlanır hale gelmişken, görünen gerçekliğin ardında bir kurgudan öteye geçilmesi mümkün olmamaktadır. Tıpkı etik ve ahlakın da kişisel görüşe göre, göreliliği gibi, gerçeklik de göreliliği olarak açığa çıkmaktadır. Bu noktada öznelcilik, bireycilik ve farklılık üzerine vurgular yapılması mümkündür. Bu nedenle göreliliğin somut bir sonucu, bireycilik ve öz-merkeziyettir. Yani, her bir kişinin gerçekleri anlayışının diğerlerinin görüşlerinden daha geçerli

olduğu algısı baskın gelmektedir. Bununla birlikte bu tutum, çağdaş toplumlar ve siyaset için risksiz değildir. Daha fazla kutuplaşma ve dışlanma, bunun en belirgin olan etkilerinden sadece bazılarıdır (Salgado, 2018, s. 323).

Artan bireycilik düzeylerinin batı toplumlarında ve siyasetlerinde sürdürebilir olup olmadığı diğer yandan önemli bir husustur. Bireycilik bir yandan özgürlüğü temsil eder çünkü aynı zamanda sosyal kontrolden bir kurtuluşur (Putnam, 2000, s. 367-401). Diğer yandan bireycilik, günümüzde yeni medyaların ve özellikle sosyal medyanın daha da derinleştirdiği parçalanma riskini de ima etmektedir. Sosyal medyaların sunduğu bireysel yakınlık hissisinin ardında aslında aşinalığın, yani toplumsal bağların zayıflıyor olması söz konusudur (Bauman ve Tim, 2019, s. 74-75). İnsanlar sosyal medya ile yalnızca kendi yansımalarını görmektedirler çünkü sosyal medyada farklılıklar değil, benzerlikler kucaklanmaktadır. Aynı şeylere inanan insanlar çatışmadan kolayca uzak kalabilmektedir (Can, 2021, s. 428). Sosyal medya katılımcılarını gerçek diyalogdan uzaklaştırmaktadır (Habermas, 2023, s. 24-27, 36-39).

İnsanların uzaklaştığı ve bireyciliğin yaygın hale geldiği bir dönemde aidiyet duygusundan yoksunluk, insanları çeşitli yaklaşımların sömürüsüne bırakabilir. Bu durum, yirminci yüzyılda görülen totalitarizme halkların destek olması, o dönemki bireyciliğin ilerleyişine de bağlanarak örneklenebilir. Robert Nisbet'in çalışmalarında toplumsal yardımlaşma ve dayanışma duygusunun yokluğunda bireyciliğin kitle hareketleri ve milliyetçilikle özdeşleşmeye neden olduğu ortaya çıkmaktadır (Nisbet, 1965, s. 61, 189-211). Günümüzde de bireyciliğin ve de göreliliğin neden olduğu bir belirsizlik duygusu oluşmaktadır. Postmodern toplumda güvenlik yerini sürekli bir belirsizlik duygusuna ve belirli yabancı kategorilerinin toplumdaki dışlanmasına yol açan bir özgürlük anlayışına bırakmaktadır (Bauman, 2005, s. 91-105; 2011, s. 282-289). Neticede totaliter geçmişe benzer şekilde insanlar günümüzde de siyasi sömürüye açık hale gelebilmektedir.

Postmodernizmin belirsizlik ve görelilik üzerine olan odağı bu noktada, siyasetteki çürüme ve yozlaşmanın bir işareti olarak eleştirilebilir. Ancak farklı bakış açıları da olacaktır. Postmodernizm bireysel özgürlükleri artırdığı için, insanların iktidar eylemlerini sorgulama şansını da artırdığı düşünülebilir. Diğer bir deyişle, bireysel özgürlükler artıyorsa postmodernite, daha fazla yurttaşın ülke idaresine katılması ve daha fazla siyasinin hesap verebilir olması anlamını da ifade edebilir.

Anlam ve yorumların çoğulluğu postmodernizmin temel unsurlarıdır. Postmodernitede, hem farklılıklar, hem de benzerlikler ve ayrıca zıtlıklar öne çıkarılır, yapı dönüştürülür ve bölümlere ayrılır, öncekinden daha geniş kapsamlı

ve çeşitli olan yeni bir yapı inşa edilir. Farklı yaşam biçimlerinin kabulünü ve özgürlüğünü vurgulayan kimlik politikası ve çeşitliliği destekleyen siyasi yaklaşım, doğrudan bireysel yaşama da yansımaktadır (Yıldız, 2007, s. 42-45, 64). Bu kapsamda postmodernizm, görelilik ve esasen çoğulculuğun göreliliğe yol açması gibi demokratik değerleri teşvik etmektedir (Möngü, 2013, s. 35). Bununla birlikte, her ne kadar çoğulluğun yaygınlığı ile olumlansa ve yeni yönetim modellerinin tasarlanması için esin kaynağı olabilse de, kimileri tarafından postmodernizm zorlayıcı bir çeşitlilik olarak da algılanabilmektedir. Özgürlük ve çoğulluğu teşvik eden yapı ve düzenin değişimindeki postmodern etkinin neticesinde, belirsizlikleri, meşruiyet eksikliklerini ve güvensizliği temsil eden siyasi yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir. Siyasetin denetiminden çıktığı noktada ise, toplum içerisinde kendini farklı gören etnik gruplar ve mikro milliyetçilikten bağımsızlık için mücadeleye kadar uzanan zorlayıcı durumların görülmesi mümkün olabilmektedir (Çağlar, 2008, s. 379-383).

Neticede, çeşitlilik, farklılık, görelilik ve egemen söylemlere karşı tepki gibi postmodernizmin önemli özellikleri, farklı popülizm biçimleriyle ilişkilendirilen olguları da içerebilecek niteliktedir. Bu olgular, toplum ve siyaset görüşünü öne süren ve birçok yönden postmodernizmin ana özelliklerine karşıt bir yaklaşımı savunan farklı popülizm formlarıyla da ilişkilendirilebilir. Bunlar popülist söylemin temel unsurlarına da yansiyabilir ve popülizmde karşılık bulabilir ki genellikle bunlar hakikat-sonrası siyasetle ilişkilendirilenlerdir (Salgado, 2018, s. 324).

Postmodernizmin temel ilkeleri nihayetinde, çağdaş Batı toplumlarında yaygın olan göreliliğe dair derin bir anlayış sunmaktadır. Bu bir yandan bazı popülist söylem biçimlerini açıklamak için katkı sağlarken öte yandan, giderek artan bir grup için neden gerçeklere dayalı kanıtların pek önemli olmadığı ve somut bilgilerin sıklıkla bir görüş meselesi olarak görüldüğü konusunu açıklamaya yardımcı olmaktadır (Arslan, 2015, s. 83-84).

Gerçeğin ne olduğu, yer aldığı bağlama bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Gerçeği kurgulamak için insanlığın elinde muazzam araçlar mevcuttur (Ellul, 2003, s. 380-391). Evrenselciliğe karşı postmodern bir sonuç olan göreliliği analize dahil etmek ve bu noktada bağlama, yeni medyaların kullanımı açısından yaklaşmak, hakikat sonrası siyasetin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Hakikat-sonrası siyaset, yeni medyaların etkisiyle bağlantılıdır, ancak bunların ötesine de geçmektedir. Bu aşamada yeni medyalar sadece büyük önem arz etmektedir çünkü geleneksel aracı yapıların katılımı olmaksızın, yeni medyalar ile bireylere doğrudan iletişim kanalları sağlanmaktadır (Kutlu ve Doğan, 2020, s. 85).

SONUÇ

Postmodernizm, postmodern görelilik ve hakikat-sonrası kavramlarının ne anlama geldikleri ve hakikat-sonrası siyasetin ne tür toplumsal etkilere sahip oldukları günümüzde yaygınca tartışılan hususlardır. Günümüz bazı araştırmacılar tarafından postmodern olarak tanımlanmaktadır ancak, üst anlatıların gerçekten geçerliliğini yitirip yitirmediği veya siyasete ve topluma olan etkileri hala anlamlılığını korumaktadır.

Hakikat-sonrası kavramı, postmodernizmin eleştirdiği bir temele dayanmaktadır. Bu temelde modern düşünce biçiminin ve hakikat kavramının eleştirisi bulunmaktadır. Hakikat-sonrasında, bireysel inançlar nesnel gerçekliğin önüne geçer ve bu bağlamda duygu ile mantık arasındaki çatışma öne çıkar. Hakikat-sonrası kavramı nihayetinde, bir yandan postmodern özgürlük anlayışını kucaklamaktadır. Diğer yandan, modern ve modern öncesi geçmişlere benzerlik gösteren bir şekilde, duygunun mantığı etkisi altına almak için nasıl çalıştığını gösteren bir bağlamı teşkil etmektedir.

Postmodern görelilik, belirli anlam ve mutlak doğruların eksikliğiyle ilgilidir. Dünya artık eylemlerin değeri ve önermelerin doğruluğu hakkında kesin güvenceler vermeyen bir yerdir. Gerçekler, belirli bir bağlama ve kişisel deneyimlere ve inançlara dayalı bireysel değerlendirmelere bağlı olarak kurgulanır. Kesin bir doğru veya nesnel gerçeklik mevcut olmadığı gibi, her yorum yalnızca kendi bağlamında geçerlilik kazanmaktadır. Ahlaki normlar dahil, doğru ve yanlışın tanımlanması ve anlam kazanması kurgunun bağlamına bağlıdır. Farklı yorumlar ve anlamlar, farklı gerçeklerin kurgulanmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere postmodernizm, bilgi ve hakikatin sürekli olarak sorgulandığı ve değiştiği bir dünya görüşünü tanımlamaktadır. İktidar ile bilgi arasındaki ilişki incelendiğinde, gerçeklerin ardında mutlak bir hakikatin varlığının olmaması, iktidarın bilgiyi ve kabul edilen hakikatleri şekillendirdiğini desteklemektedir. Bu perspektife göre, hakikat, toplumun sosyal yapılarında inşa edilen ve iktidar ilişkileri tarafından şekillendirilen bir olgudur. Hakikat, nesnel veya sabit değildir, aksine toplumsal ilişkilere ve iktidar dinamiklerine bağlı olarak değişebilir. Bu bağlamda, bilginin iktidarla iç içe olduğu görülmektedir. İktidarın bilgiyi kullanarak hakikat algısı oluşturduğu ve bu algıyı yönlendirerek toplumsal kontrol sağladığı söylenebilir. Bu noktada evrensel hakikatleri reddetmek, bu durumun aslında kültürel bir hegemonya oluşturmanın aracı olduğunu iddia etmek anlamına gelecektir. Bu durum, kimi toplumlarda belirli bir grup veya

sınıfa ait değer ve inançların egemen bir hakikat olarak kabul edilmesiyle örneklenmektedir. Neyin gerçek olarak algılandığı ve doğru kabul edildiğinin belirlenmesinde iktidar etkili bir rol oynarken gerçekler, dilin, güç ilişkilerinin ve bağlamın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle hakikat sonrası siyaset bağlamı postmodern görelilik ile ilişkilendirilmiştir.

Gerçeğin tanımı, bulunduğu bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterir. İnsanlar, gerçeği inşa etmek için çok sayıda araç ve kaynağa sahiptirler. Evrenselcilik karşısında postmodernizmin bir zaferi olan göreliliği incelerken, bireylere doğrudan iletişim kanalları sağlayan yeni medyaların bağlamı desteklediği görülmektedir. Hakikat-sonrası siyasetin meşruluk kazanmasında yeni medyaların kullanımı dikkat çekmektedir.

Bilimin etkisiz kalabildiği bir saha olan sosyal medya, gerçeklerin gizlenmesinde önemli bir rol oynayarak hakikatin belirsizleşmesine katkı sağlamaktadır. Son yılların en tartışmalı hakikat-sonrası siyaset örneklerinden bir tanesi Amerika Birleşik Devletleri 2016 yılı başkanlık seçimleridir. Yapay zeka kullanılarak elde edilen ve işlenen veriler bireylerin davranışlarını etkilemek için Donald Trump'ın seçim kampanyasında kullanılmıştır. Dijital çalışmalar bir yandan Trump'ın olumlu görünürlüğüne desteklerken, diğer yandan rakip aday Hillary Clinton'a yönelik yalan haberlerin yayılmasını sağlamıştır (Kurnaz, 2022, s. 9-15). Sosyal medya platformlarının gerçekleri gölgeleme ve kutuplaştırıcı retoriği teşvik etme potansiyeli, hakikat-sonrası siyasetin en önemli desteklerinden bir tanesi olarak kullanılmaktadır.

İnsanların toplum içindeyken bilgi sahibi olmadıkları konularda düşüncelerini beyan etmekten kaçınmaları mümkündür. Yeni medyalar çağında ise özellikle sosyal medya platformları vesilesiyle bu ihtimal tersine dönebilmektedir. Bilgili ya da bilgisiz tüm kullanıcıların anonim ya da gerçek hesaplar aracılığıyla paylaşımlar yapabilmesi mümkündür.

Hakikat-sonrası siyaset, gerçeklik algısının şekillenmesinde, bilginin kaynağını ve doğruluğunu manipüle ederek zaman içinde hakikatin değerini azaltma eğilimindedir. Böylece özne, kuşku duyduğu olaylara dönük düşüncesini yapılandırırken, duygulara odaklanan kitlesel yönlendirmeye açık konuma gelmektedir. Bu sayede bireyler, şüphe duydukları olaylara yönelik düşünce yapısını oluştururken daha çok, duygusal etkilere maruz bırakan kitlesel yönlendirmeye açık hale gelmektedir.

Hakikat-sonrası siyaset bireylerin gerçeklik algısını kurgularken, bilginin kaynağını ve doğruluğunu manipüle edebilmekte, zaman içerisinde

hakikatin değersizleşmesini sağlamaktadır. Bu durumun toplumsal hakikat ihtiyacını azaltması söz konusudur. Tersten bir bakış açısından, toplumda azalan hakikat ihtiyacının hakikat-sonrası dönemin etkilerini artırdığı da söylenebilir.

Hakikat-sonrası siyasette, yalanların açığa çıkmasının toplumda yeterli bir tepki uyandırmayacağına inanılması, manipülasyona dayalı siyasi eylemler ve faaliyetler sürdürülmesinde etkindir. Gerçeklik önemini kaybederken, siyasette yeni bir ahlak anlayışı ve bu çerçevede alternatif bir etik yaklaşım gelişmektedir. Bu alternatif yaklaşımın siyasette yaygınlaşıyor olması, siyasi yozlaşmanın ve toplumsal sömürünün artacağı bir dünyanın habercisi gibi görünmektedir.

Vurguladıkları belirsizlik ve görelilik itibarıyla, siyasi ve toplumsal yozlaşma ve bozulmanın bir yansıması olarak eleştirilirken, postmodernizmin bireysel özgürlükleri artırma eğilimi de gözetilmelidir. Bireysel özgürlükleri destekleyen postmodernizm, daha fazla yurttaşın devlet yönetimine katılması ve daha fazla siyasetçinin hesap verebilir hale gelmesi anlamlarını da taşımaktadır. Ancak kimi akımların eyleme geçiş sürecinde ilkelerden uzaklaşmaya meylettikleri de unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, F. (2015). Postmodernizm; hâlâ! ve daima?. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 75-90.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern etik*. (A. Türker, Çeviri) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan hayat*. (A. E. Pilgir, Çeviri) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z.; Tim, M. (2019). *Sosyolojik düşünmek*. (A. E. Pilgir, Çeviri) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Can, Y. (2021). Postmodern bir ifşa alanı olarak sosyal medya. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 419-430.
- Çağlar, O. N. (2008). Postmodern anlayışta siyaset ve kimlik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 369-386.
- Enroth, H. (2023). Crisis of authority: The truth of post-truth. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 36(2), 179-195.
- Ellul, J. (2003). *Teknoloji toplumu*. (M. Ceylan, Çeviri) İstanbul: Bakış Yayınları.
- Ellul, J. (2012). *Sözün düşüşü* (H. Arslan, Çeviri). İstanbul: Paradigma.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları*. (E. Kuşdil, Çeviri) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güray, E. E. (2017). Cindy Sherman'ın fotoğraflarında gerçeklik algısı. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 395-412.
- Habermas, J. (2023). *Kamusallığın yeni bir yapısal dönüşümü ve müzakereci demokrasi*. (T. Bora, Çeviri) İstanbul: İletişim Yayınları.

- James, W. (1959). *Pragmatism: A new way for some old ways of thinking, together with for related essays selected from the meaning of truth*. New York: Longmans, Green.
- James, W. (2021). *Hakikatin anlamı pragmatizm'in devamı*. (C.C. Turan, Çeviri) İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Kurnaz, A. (2022). Dijital Siyasetin Yükselişi ve Yapay Zekâ. M. H. Korkusuz, E. Kutluk (Ed.), *Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Yapay Zeka Tartışmaları* içinde. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kutlu, A.; Doğan, E. (2020). Kesin bilgi, yayalım: Hakikat sonrası çağda yalan haberlere ilişkin Y kuşağının tutum ve davranışları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (34), 83-101.
- Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve postmodern kimlik anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2).
- Narlı, M. (2009). Postmodern roman ve modern gerçekliğin yitimi. *Türkbilig/Türko-loji Araştırmaları Dergisi*, 10(18), 122-132.
- Nisbet, R. A. (1965). *Community and power (formerly The quest for community)*. New York: Oxford University Press.
- O'Shea, J. R. (2011). Objective truth and the practice relativity of justification in the pragmatic turn. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, 3(III-2).
- Oxford University Press (2016). *Word of the year 2016*. Oxford Languages. Erişim: 5 Kasım 2023, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Putnam, R. D. (2000), *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Yıldız, T. (2007). *Postmodern oyun yazımında kurgulama teknikleri ve model oyunlarda yansımaları* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (226323).

